

Tandori Dezső

Vokabuláré

Seurat-Pollock

*Hogy. Elfogadjam?
Magamnak? Adjam?
Elfogadjam magamnak?
Magamnak adjam.
Hogy? El? Fogadjam?
S minden cakkpakk. Gyakorlat.*

*Az van. Annyira.
Annyira módja.
Hogy van. Ha nem. Észlelném.
Nincsen-járásom.
Bolond-válásom.
Elhibbanásom lelném.*

*Nem-tudom-mindegy.
Mi volt. Nem mind. Egy.
Mind-egy mi-volt. Mindemnek.
Vagy. Már világra.
Vagy már továbbra?
Már csak látás. Csak mintegy.*

*Tér tökéletlen.
Engedélyében.
Híj engedi. Mi híja?
Ha ezzel kezdve.
Nem érintkezve.
Két-fél-közepe héja.*

*S én. Érintkezni.
Vágynék – vagy semmi?
Érintkezni nem vágyom?
Nekivágásban.
El. Visszájában.
Nem éri maradásom.*

Szomszéd faluba.
Kafka. Rokona.
Íjjan se érne el már.
Nincs. Amit enne.
Nincs már étele.
Éhezés. Művésze. Szár.

Nem kérek. Enni.
S találkozni.
Se bárhova-járások.
Se hogy. Felérni.
S ha két lépcsőnyi.
Járművet meg nem mászok.

Semmi. Különbség.
Ez már végsőség?
El. El nem érintése.
Meg. S nem térítés.
Vissza. Kerítés.
Két-fél-se teljesébe.

Tűnt. Veled. Ez. És:
Műveletezés.
Megtünedezés vissza.
Tükrön tűnt. Veled.
Fele-képzelet.
Alak-nincs alakítja.

Kettő. Egyébre.
Látvány: se-félre.
Egyéb módra felettébb.
A megfogyottság.
Önmaga-mód. Tág.
Jár. Megállja feleztét.

Haldoklom vele?
Mit ér jellege?
Suttogom: Vagy ordítom!
Az ösvény. Mentén.
Ön. Ten. Eresztvén.
Nincs valóm. Nincs így. Titkon.

Nincs. Hogy. Ön: en: ten.
Mind-egyre. Vesztem.
Elvesztem. Mégis: szava.

Ön, ten, en: nem én.
Fagy. Hogy önteném.
Vérfagyaló szó. Hova.

Lepedő álom.
Fele párnádon.
Cipelnek. Mit, mentenek!
Éj, fél-álmatlan.
Reménye-sincs. Van.
Jaj, míg élni bírt. Veled.

Eddig. Újdonat.
Párna. Fej alatt.
Fejed közös, párnád. Nem.
Mely kimódolat!
Omló karcolat.
Visszahúzzam. Ellökjem.

Csak ismételjem.
Nyugágy-csík. Teljen.
Időnk telte. Csak mintha.
Ha majd haldoklom.
Ezt se suttogom.
Párnám kéz igazítja.

S vissza. Kimúlta.
Időknek. Tiszta.
Szem. Látását. Nem hozza.
Mind több. Azon van.
Ma. Multhatatlan.
Nem múltó, mert nincsen ma.

Napnak. Fel. Teltén.
Tűntén-már-keltén.
Mégkörnyűlködve véle.
Mégszörnyűlködve.
Akármí. Kedve?
Nincs mi könnyebbülésre.

Csak mi másképp megy.
Másképp megy: elegy.
Bárhogy. Megy: másképp: nem: megy.
Megy. Másképp-nem-megy.
De másképp nem megy.
Elegy. Sehogy. Ami megy.

*Megvan. Nincs meg jól.
Nem szól. Visszaszól.
Teljesebb. Némasága.
Amit elért már.
Csüggedő. Széttár.
Mint bűvész három lába.*

*Talpát feldobva.
Mint bolondgomba.
Érzem. Visszaérkezem.
Kétségbeesve.
Mi bűvészetre.
Dobom szét három kezem.*

*Ha elérkeztem.
Megvan. Megkezdttem.
Megvan. Erre végeztem.
Befejezésre.
Sosem kezdésre!
Sosem újra. Ha kezdem.*

„Ahogy nincs úgy: van!” (Pontverskötetből)

*Ahogy nincs úgy. Van.
Szóltam. Nem. Mondtam.
Ami-sembmije. Két fél.
Két fél semmije.
Csak már lassan se.
Gyorsan ehhez. Főbbképp ne.*

*A világban. Csak.
Kívüle. Lassabb.
Gyorsabb. Semmi sebesség.
Világban élni:
Kívüle élni.
Nevetség. Ha lehetőség.*

*Még sok minden ér.
Érdekel. Ennél.
Több. Hogy semmi nem. S az se.
Még mit csinálnék!
Nincs arra szándék.
Megadja. Akarat-se.*

Mit nem csinálnék!
Semmi. Híj szándék.
Hiú szándék-se-szándék.
A nekem. Szánt ég.
A szántot ég. Mit vetnék.
Úgy-nincs-ahogy. Aratnék.

Vihar siratott kedvét.
A nincs-ahogy-van van még.

* * *

Magánröhejben.
Köznevetségben.
Voltam. Egykor jobb kedoben.
Az adu-odu!
Kafkai-tokú.
Féleütés formájú.

Harang. Ha. Félre.
Zendül. Ütése.
Vala a szív verése.
A szív létrája.
Már két fokára.
Nem ér fel testem lába.

Lelkem lába: meg.
Bele se remeg.
Kezdeményezéseket.
Mert nem mehetett.
Tovább se tehet.
Se maga. Se dermedet.

Nem lépkedek. Mód felett.
Mód alatt. De majd ha nem.
Mikor majd ténylegesen.
A földön. Lent maradok.
Fél könyékig se tudok.
Értelembe megfutok.

Nincs értelem! Mit tudok!
Állnak haláludvarok.

Nincs-mozgásom ott forog.

* * *

*Nem is haragszom.
Mit! Vágy. Csak álmon.
Egykor volt. Álom vágya.
Teljes vágyálom.
Ma csak: hogy alszom.
Remélem. Nem sokára.*

*A többi megvan.
Magam ne halljam.
Az élet nem én vagyok?
Megtanulom még.
Ha nincs különbség.
Folytatódok. Pusztulok.*

*Pusztulás folytat.
Kezdetektől. Csak.
Nem csak. Aztán csak semmit.
Az elalvástól.
Félek, hogy távol.
Közele semmit se nyit.*

*Akármi. Szavak.
Erre. Bíztnak.
Fél-tudott elalvásra.
Nincs eminnenje.
Nincs kevesebbje.
Túlzáson-túl túlzása.*

*Csak kevés bármi másra.
Az alvás csak alvásra.
Mégis a föld csodája.
Csak a föld földje.
Kiált: Föld! Költve.
Nap-sötétjét kiköltve.*

*A fény az éj tojása.
Égi költő-tudása.*

J. A.-nak

Nem „vissza”!

*Akármi kétely.
Akármi féltre.
Bizonyossággal vissza.
Akármi. Két. El.
Kétellyel. Fél. Fel.
Delét éjbe elissza.*

*Mint bolondgomba.
Mind ugyanabba.
Csak netovábbja. Tiszta.
A domb. Tiszta sor.
Hídjával dombsor.
Gombája-terítéssel.*

*A lobogások.
A netovábbok.
Rézsűk. Vonat-várások.
Házak. Fasorban.
Hányszor futottan.
Léghuzat-vissza dobban.*

*S nem jobban. Ablak.
Minden vonatnak.
Félkönyék csak. Oldalból.
Léghuzat dombja.
Szertedobogva.
Lég kincs őrzete volna.*

*Ha beomolna.
A domb oldala.
Vonatja lezuhanna.
A sok utas. Széthullna.
Tárcsát emelsz. Álmodva.
Mi rossz soha ne volna.*

Szólama hol van

*S a másik szólam.
Egy fele. Hol van.
Nem hiszem, hogy nem hiszem.
Már nem akarnék?
Ha felcserélték.
A tér eldobatlan jel.*

*Kocka. Dobatlan.
Itt feladatlan.
A tér a telj hiányjel.
Az sincs, hogy érzem.
Tárgy-se-sötét van.
Nem cserélődik téten.
Átkél, nap kél, le és fel.*

*El-se-múlt jöttön.
Mit rögtönöznöm!
Ez az egyetlen épség.
Körén-túl-jelző.
Végtelen-kettő.
Csonka kör. Végeivel.*

*Mi a teljes kör?
Ha vissza-gyötör.
Vagy ha csonka. Két véggel?
Való látszatod.
Túlzó vázlatot.
Mi volt végtelen-vészjel?*

*S mire jutsz. És mit érsz el.
Lábad lógatod kézzel.
Kezed két lábbal fogod.
Mire juttatod valód.
Toszó lék volt vázazód.
Tolószék gördít. Véggel.*

Kettőspontversek

*Sosem volt úgy még.
Szólva se szólnék.
Foghatatlan legyen csak.*

Semmi-jelhez jel.
Vagy ehhez sem kell.
Élő alak meg nem kap.

Előzve szavát.
Kél, szét, össze, át.
Nem. Igen. S vékonyodott.
Flangált. Meztelen.
Szó-alak-sosem.
S becsukta az ablakot.

* * *

Csak ily alakban.
A mondhatatlan.
Megvonagolhatatlan.
Csak képzeletben.
Annyi-se-lebben.
Szem húnytam: nyitottam.

Pontom behajtom.
A bomló ajtón.
Szál egyenese világ.
Már háttal látom.
Keményebb álom.
Fürtjei lassú csigák.

Vágyak egyikét.
Mind idegenét.
El nem éreti magát.

* * *

Mit már nem. Tehet:
Azt már meg lehet.
Képzelet-se. Lazítod.
Mégse-élvezet.
Megannyi volt-ok.
Kéj át nem hoz teljeket.

Kényeket. Holtok.
Kéz. láb összefog.
Mákok, diók, mogyorók.
S ez megvolt mind-mind!
A kert. Rend szerint.
Ily rendje int. El. Tekint.

Keveset írtam.
Bíznék papírban?
El. Lebeg alkonypírban.
Te drága-drága.
Mennyi parázna.
Hagynám. Mire. Felrázna.

Elmék latolnak.
Virrad új s új nap.
Kétfelé elragadnak.
Kellünk. S mi eltűnt?
Szárnyak felettünk!
Hű maradványnak, árnyak.

Aki voltál csak.
Nekem voltál. S hagyd.
Neked voltam. S hagytam-e?
Mi telt túl. Hitetlene?
Csalatás mi járt vele.
Mi hűségnek két fele?!

Idő betelhet.
Mérettelennek.
Két végén végtelennek.
Nagy végtelenség.
Benne kis megszgyék.
Kenyeret szeletelnek.

Nem mások között.
Csak a várt idők.
Nem várt idők. Kéretlen.
Pont-közt-annyi-pont.
Önmagára. Ront.
Békéjén. Békételen.

Várom az időt.
Két rózsa között.
A „Gertrude Stein-i” rózsa.
A rózsa: nem más.
Rózsa. Hasonlás.
Bonyolultabb ne volna.

Közbevetethed.
Kétfelől leled.
A rózsa akkor. Rózsa.

*Ha rózsza, akkor.
Semmi, hogy máskor.
Nem, ha bármi más volna.*

A közbevetések

*Valami kellene.
Hadd tudnám, mi s mi ne.
Ha majd megtudom.
Körét nem futom.*

Ha egyszer

*Ha egyszer. Megvolt.
Kétszer folt hátán folt.
Volt hátán volt. Fok hátán.
Bizonyosságom.
Gyötrelme. Álom.
Könnyebbit hitvány. Háthám.*

Pontog szétlátott látvány.

A kész sorokkal

*Alakok állnak.
Csak részvilágnak.
Addig-otthonosságnak.
Örökválaszok.
Nád. Kérdőn forog.
Nyom-elé valóbb. Ne oszd.*

*Bárminek kétes.
Való színéhez.
Mindig magad vagy Godot-bb!
Nincs kép. Nincs elkent.
Vedd. Biztos mindent.
Más kétségét tudod.*

*Fele egészét.
Találgatod. Épp.
Véletlen kettősfele.*

*Kétes csak addig.
Közép, hogy elhidd.
Balsors nincs-ki erdeje.*

*Ezt. Bármi fától.
Ott. Minden máshol.
Kétfelől mi szigetnek.
De ha lelkedben.
Így zárt. Köröd. Benn.
Két vége nincs körödnek.*

*Meg sem. Kezdődik.
Be. Sem-végződik.
Szakadéka ellen. Áll.
Vele valósabb.
Két fele szónak.
Közép-hallgatásra tár.*

*Tár. Mit tartalmaz.
Szólalásodnak.
Néma. Lelked. Hogy szó van.
Léle vagy elme.
Godot-ra kelve.
Ne túlozd. Csak mert túlnan.*

*Mit mire se ints.
Való másra sincs.
Csak részvilág-intelem.
Egész-romokban.
Mit tudj. Máshol van.
Áthat. Jelen-seholban.*

*Szó-kincsével. Se. Hogy van.
Sehogy van. Így csak úgy van.*

*Átsokasodás.
Álokoskodás.
Ez. Tudva tudd. Mire. Jut.
Vissza is mije.
Ha valamire.
Átkel. Léghuzakodás.*

*Tér-zúzakodás.
Máris tolakodva. Más.
Pontjából. Idő-futás.*

*Leírt teljes. Kör?
Megtartva szétdől.
Csokrává-se. Váltóláz.*

*Ez tudva ne tudd.
Mivel mire jut.
A körré-rádnnyílt. Határ.
Vad rohanatban.
Híd-ív alakban.
Beton alakváltozás.*

*Hogy beferemeg.
Domb-töve helyed.
Bolondgombádat szeded.
Hogy helyben. Hagyod.
Nem felede. Ott.
Vissza-mása sincs veled.*

*Cél-köre. Térnek.
Fél-ív kísértet.
A vonat. Csak kísérlet.
Csak vélt eszmének.
Téveszméd. Kérde.
Nem kérdés. Fel sem éred.*

Tovább az Úgy nincs, ahogy van című kötet pontvers-alapján

*Ami kitérő.
Máris betérő.
Bármilyen betérő.
Át is. Kitérő.
Ami letérő.
A visszatérő.
Altér s feltér. Tő.
Felét kettőző.
Oszló és tépő.
Testnek gyötrelme eljő.
Mivel utolsó.
Mivel lesz első.*

Minden más: váltás.
Egymással: válás.
Félreállítás-átállítás:
Szó: való okosság:
Kevese-sokság:
Elég! Hogy szétfokozzák.

Magam egy foka.
Magam-máshova.
Egy fokig. Emitt. S ne mit?
Foknál megállok.
Szíoburok-hályog.
Bogyborogja. Mit értik?

Szétpattan. S májd áttűnik.
Üzetlen. Kéretlen itt.
Hagyja üzeneteit.
Tudd. Hogy van tova.
Bizton-tét. Hova.
Árad. Fojt. Még tétova: – – –

– – – – –
Tudjam, hol állok?
Túl széles árok.
Átérés-eszmélésre.
Minek fordultán?
Épp: téren, utcán.
Már mögöttem elérje.

Mit kell csinálni.
Túl széles. Állni.
Ebből-abból. Kivárni.
De ha kuszáltan!
Ha visszaváltan.
Élet se meghalásnyi.

Karzat a lélek.
Nincs-közönségnek.
Nincs-magadnak. Feledik.
Ha kormod körén.
Száll fel a kémény.
Háza nélkül áll el itt.

Eláll a gondolkodás.
Körén már nem oltja más.
Nem szítja más. Részvilág.

Előpróbája.
Köze-se-mása.
Utóbb már nem jut másra.

Körbeszéd váltja.
Pont-szátyársága.
Fut szét. Mi. Másra.
Üres végében.
Koromkéményben.
Jel. Semmi-sehovára.

— — — — —
Vokabuláré.
Almavirágé.
Szóttas szalmavirágé.
Cseresznyevirág.
Köszönti Seurat-t.
Falván nem látja Kafkát.

Kafka rokona.
Már nem. Sehova.
Egy szomszéd faluba. Nem.
Lépcsőt megjárni.
Jármű. Felszállni?
Nincs. Hogy élelmi. Szerem.
Erről. Majd máskor.
Majd semmi-ha-muláskor.
Lélek körében.
Kihaló térdem.
Nem érdem. Ha mit se kell.
Szót tép céljából.

Részekre törve.
S ha teljes körbe.
Eszmélésre-kivétel.
És nem fordultán.
Kuszálva múltán.
Elavultán kötelve.

Pár kiló. A test terhe.
Már nem bír. Járnai vele.
Nélküle is kényszere.
Fordulat. Beállt.
El. Volt. Amire járt. Zárt.
Elméje se másra. Várt.

Nem várt. Ez jött meg mire.
Arany szere. Szép szere.

Egykor ezt írtam.
Semmi van. De van.
Magad is hogy léped át.
Sehol nem járok.
Rézsún gombázok.
Szárnyak: nagy és kis kabát.

Erdő szedrére.
Bolond kedvére.
Mi így a sehol? És hol?
Ne járj te végre!
Sose jöjj. Felől. Alól.
Szív szene dekkol.

Melletted ül. Jön.
Madarad. Üljön.
Főmedvéd a válladon.
Túl széles árok.
Ahogy. Nem járok.
Túl-magam. Híján. Lenyom.

Édes Istenem.
Hadd megköszönjem.
Minden élelmi szerem.
Él. El. Mi-szeren?
Mondja Arany. Mondja. Szép.
Kétfelől sziget szerét.

Él. El. Mi. Szere.
Szerelmi szélen.
Ám. De. Erről. Más. Kor-még.
Most. Nincs most. Végzem.
Madaram nézem.
Medvém. Vokabulárém.

Túl széles árok mezsgyém.
Még ha járnám, se tenném.
Ön, te, en: egyik se én.
Az egzisztenciálé
is csak baszkuláré,
ha nem tematizálatlan.

Szepesi Attila

WS-sonettek

A kék ház

Érettségi után, 1961 őszén
elmentem a verseimmel Weöres Sándorhoz,
aki akkoriban még az Alsó-Törökvesz úti kék házban lakott.
Kicsit korábban érkeztem, a költő még nem volt odahaza, Károlyi Amy fogadott.
Mindjárt itt lesz Sanyi, fölment a kertbe.
Leültetett, tett-vett a konyhában, én meg eljátszogattam szeleverdi pulijukkal.
Pár perc múlva betoppant a költő egy kosár körtével, dióval meg szőlővel.
Megkínált, közben a verseimet olvassgatta,
és megjegyezte: úgy érzi, hatott rám Georg Trakl.
Meglepődtem, mert én akkor nem ismertem még az osztrák költőt.
Távozóban elég tiszteletlenül megkérdeztem,
miért írja ki az ajtóra, hogy Dr. Weöres,
mire ő elmosolyodott:
Ez nem neked szól, hanem a postásnak meg a díjbeszedőnek.

Kassák morog valamit

Amikor először jártam Weöreséknél, a kék házban,
megkérdezte, kiket ismerek a kortárs költők közül.
Kassákot említettem.
Én is becsülöm őt az új hangjáért,
bár, tette hozzá, ha szép magyar nyelven akarsz verselni,
nem föltétlenül ő a mértékadó, inkább Illyést olvasd.
Elmesélte: a Rákosi-rémuralom idején,
amikor az íróknak, a párton kívülieknek legalábbis,
„politikai fejtágítóra” kellett járniuk az Írószövetségbe,
ott gubbasztott néha a hallgatóság soraiban Kassák is.
Kelletlenül, morogva hallgatta az ifjú előadót, aki felmondta a napi leckét.
Joggal méltatlankodott az angyalföldi költő,
hiszen ha valaki, ő belülről ismerhette a magyar munkásmozgalom
nem éppen dicső históriáját.

Dzsá gulbe rár

*A Barbár dalról kérdezték egyszer WS-t
nyelvész vendégei.*

*Elmondta, hogy az efféle verseit – személyes „ősvilági vonzalmi” mellett –
főként Várkonyi Nándor akkoriban elkészült műve,
a Szariat oszlopai – tréfásan úgy mondta: stíriai, tehát stájerországi oszlopai –
és Fónagy Iván Wawirijének hatására írta.*

*Megkérték, mondja magnószalagra a verset,
ám ő nem mondta, fejhangon énekelte:*

Dzsá gulbe rár kicsere

áj ni musztasz emo...

áj ni mankütoantasz emo...

*A varázs-gajdolásba, mely a sámánok átszellemült, túlvilági recitálását idézte
mintha síp és doromb hangja keveredett volna.*

Aztán a képzelt fordítás következett, immár prózában: Szél völgye farkas fészke...

A zsidó mágus

*Szóba jött valahogy Weöreséknél
legkedvesebb általános iskolai magyartanárom,
Korein Andor.*

*Sándor szeme felcsillant és elmesélte,
jó barátja volt hajdan Korein,
és kezdő költőként igyekezett támogatni, pár verse itt-ott meg is jelent.*

Én nem tudtam, hogy a tanárom verseket írt, sosem beszélt erről.

*Verseket ám, mondta Weöres, nem is akármilyeneket,
igazi zsidó mágus lehetett volna belőle.*

Azt is csak később tudtam meg,

hogy Korein, akit Bandi bácsinak hívtunk,

egyszer aggodalommal mondta Sándor új verseiről:

olyanok, mint annak a cukrásznak a süteménye,

aki alapanyagok nélkül, csak sütőporból akar nyalánkságot csinálni.

Bóbita

*Nem önálló vers,
csak alkalmi irkafirka,
mondta WS a Bóbitáról,*

*egyik legnépszerűbb verséről.
Akkor kanyarítottam félálomban,
amikor a Faustot olvastam,
annak egyszerre mesés és
diabolikus boszorkányszombat-jelenetét.
Nem tetszett a kissé nyögvenyelős
fordítás,
és elkezdtem játszadozni a szavakkal,
az eposz bolondos mesemotívumaival,
a csigával, malaccal, szöcskével,
a törpével meg a békával.*

A Sohóban

*Felolvasóesttel összekötött londoni utazásuk
felemásra sikerült,
mert útitársuk, Pilinszky, akit legtöbbre tartott a kortárs költők közül,
az est után kiszökött a hotelból a Sohóba,
a prostituáltaktól, farfurkálóktól és zsebmetszőktől nyüzsgő ligetbe,
ahol egy kétes társasággal összecimborált.
Újdonsült ismerősei elcsalták egy alvilági mulatóba,
leitatták és kirabolták.
Maga sem tudta, hogyan keveredett hajnaltájt vissza a hotelbe.
Sírt, mint egy kisfiú,
nem maradt egyetlen krajcárja sem.
Végül útitársai, Vas Istvánék, Weöresék, Nemes Nagyék és Juhász Ferenc
kapartak össze néhány angol fontot, de adakozott még a szállodaszemélyzet is,
akik megszánták a magába roskadt, szánom-bánom költőt.*

Mikszáth

*Esterházy Péterrel, a nagy kópéval
együtt vendégeskedtünk a Muraközi utcában,
amikor a Bevezetés a szépirodalomba című regényét írta,
melyben összekeveri az idősíkokat.
Mekérte Weörest,
mesélje el neki, hogyan történt,
amikor elment Mikszáth Kálmánnal valami józsefvárosi kuplerájba.
Sándor elmosolyodott, vette is a lapot meg nem is,
azt válaszolta, neki már ki-kihagy az emlékezete,*

*de abban biztos,
hogy a regény remekre fog sikerülni.
Hozzátette pironkodva: diákkorában ő is elkapta valami szajhától a vérbajt,
amit aztán higannyal kezeltek.
Fájdalmas procedúra volt.*

Kisördög

*Egyszer, Fülep Lajos emlegetése közben
Weöresben szokása szerint ágaskodni kezdett a kisördög
és azt mondta: jó volt őt hallgatni, ám olvasni annál keservesebb.
Károlyi Amy erre felhorkant és lehurrogta:
De Sanyi, Lajos bácsinak mindketten sokat köszönhetünk,
és – ki tudja – tán ott lapul még a hagyatékában a Nagy Esztétika, amit
egy életen át írt és – belőle citálva néhány passzust – büszkén emlegetett.
Sándor erre dűnnyögött valamit, nem válaszolt,
de más alkalommal sem állta meg, hogy egy-egy epés megjegyzést tegyen.
Egyszer például, amikor Ránki György megzenésítette
A holdbeli csónakost, baráti körben azt mondta vigyorogva: függönyzene.
Ha pedig becsípett, még Petőfire is volt egy-két maliciózus félmondata,
aki hetykén belenézett a napba
és félig megvakult.*

Ökörhugyozás

*Weöres Pilinszkyt becsülte legtöbbre
a kortárs költők közül.
Egyszer elmesélte, álmában a vékonypéznű poéta becsöngetett hozzájuk
és menedéket kért, mert üldözték.
Hallod a zúgó tömeget? – kérdezte Sándortól,
de ő bizony semmit sem hallott.
Ekkor Pilinszky riadtan ránézett és azt mondta:
temető van a számban,
üszkös fogaim olyanok, mint a kidőlt-bedőlt fejfák...
Aztán, Pilinszky hirtelen halála után,
amikor valaki arról áradozott, milyen szép nekrológokat írtak a költőről,
Weöresben, szokása szerint,
ágaskodni kezdett a kisördög és ezt válaszolta:
minden nekrológ olyan kacskaringós, mint az ökörhugyozás.*

Pomogáts Béla

Emlékezés Weöres Sándorra

(A költőről)

Weöres Sándorról beszélni nem tartozik a könnyű feladatok közé, minthogy a most száz esztendeje született költő eleve talányos jelenség volt: a köznapi valóság fölé emelkedő ezoterikus művész és a köznapi valóságban otthonra találó nagyszerű poéta, aki sohasem mutatta azt a másoknál tapasztalható méltóságot és magasztosságot, amellyel a poézis mesterei, leginkább azok, akiket nem lehet a költői lángelmék közé sorolni, védeni szokták saját integritásukat. Weöres Sándor integritása magától értetődő volt, minden műve, minden szava ezt mutatta, s ha lenne olyan etnikai változat, hogy „költő”, akkor talán Berzsenyi Dániel, Vörösmarty Mihály és Kosztolányi Dezső mellett a magyar kultúrában ő képviselné ezt a személyes és lelki identitást. Voltak más klasszikus költőink is, például Petőfi Sándor, Arany János, Ady Endre, József Attila, Babits Mihály vagy Szabó Lőrinc, ők azonban talán egy többszörös, bonyolultabb identitás képviselői: nem csak költők, vagy nem egyszerűen költők voltak, hanem gondolkodók, nemzetnevelők, politikusok (persze nem a fogalom jelenkori értelmezése szerint). Weöres Sándor költő volt, de szívesebben élnék azzal a szóval, amely a tizenkilencedik század első felét, Berzsenyi és Kazinczy korát idézné fel, és amelyet ő is nemegyszer használt, „poéta” volt, a köznapi élet leghétköznapibb dolgai között is. Volt körülötte egy olyan szellemi univerzum, amely persze ezer szállal kötődött az adott történelmi, társadalmi, kulturális valósághoz, mégsem volt ezekkel azonosítható, filozofikus és mitikus univerzumként létezett, mintegy a valóság fölött lebegve.

Mindig megújuló költői egyéniségét mintha a gyermek elemi kíváncsisága vezérelte volna, természetes érdeklődés, amely minden ismeretet és érzést birtokolni szeretett volna, amely nem ismert tilalmakat, megfontolásokat és határokat. Akár a gyermek, gyanakvás nélkül, nyílt szívvel és elmével közeledett a világ dolgaihoz, és mintha a világ dolgai rokonszenvvel fogadták volna ezt a közeledést. Mindent tudni kívánt, a megismerhetlent is, szüntelenül kérdésekkel ostromolta az ismeretlent, s annál mohóbban kérdezett, minél inkább foszlott a homály, költészete kérdések sorából épült: makacs kérdezésből, a dolgok mögé leső kíváncsiságból. Ahogy a gyermek alkotórészeire szed minden szerkezetet, ez a kíváncsiság is felbontotta az érzéseket és fogalmakat. A költészet ezúttal nemcsak ábrázolás és kifejezés – ismeretszerzés is volt, a minden iránt érdeklődő költői személyiség tájékozódásának és gazdagodásának eszköze. Erről tanúskodnak nagyszerű és nagyívű bölcséleti költeményei: a *Gilgames*, a *Dalok Naconxypan-ból*, az *Atlantis*, a *XX. századi freskó*, a *Szimfóniák* – hogy csak költészetének első évtizedeire hivatkozzam.

Weöres Sándor mindig elemekre bontotta a világot, közben mégis tudta, hogy valamiképpen minden összetartozik, igaz, ez az összetartozás nem mindig nyilvánvaló és közérthető. Nemcsak a gyermeki kíváncsiság élt benne, hanem az a – lehet, naivnak tetsző

– meggyőződés is, hogy a világ különféle dolgai egymással összefüggenek. Ember, virág és csillag valamilyen módon rokonok. Titkos vonzások kapcsolják össze a természetet és az embert, és szívünket a létezés ezernyi velünk rokon csodája veszi körül: nem vagyunk egyedül: létünk a világ testvéri rendjébe tartozik. „Mélyebben – írta *Meditáció* című versében –, mint a gond fészke szívedben, / kérge alatt minden dolognak, / a tünemények medrei, / a világ eresztékei ragyognak [...] Szólít – vagy képzeld? Ha erre riadnál, / hogy nem rideg, nem idegen! / hogy eleven, hullámzó szerelem! / hogy rokonabb veled önmagadnál!” A bölcsességet kereső értelem egy mindent átfogó, egységes világ képzetében gondolkodott, és mint valamikor a gyermek, jóleső érzéssel simulat bele abba az összhangba, amelyet maga körül tapasztalt. Az összhang megnyugtatta, mint a gyermek, őrizte ezt a boldog és természetes harmóniát.

A költészet színes tündérvilágát teremtette meg, és ezt a világot ugyanakkor a valóság iránt mutatkozó kétely szötte át, és az idők haladtával, a történelmi tapasztalatok gyarapodásával ez a kétely csak erősödött. Weöres Sándor nemcsak a pécsi egyetemen tanult filozófiát, hanem könyvekből és baráti mesterektől is. A könyvek, amelyeket olvasott, a mesterek, akiktől tanult az európai kultúra általános válságát hirdette, talán elegendő, ha Várkonyi Nándorra és Hamvas Bélára hivatkozom. Mindketten súlyos kulturális és történelmi válságot érzékeltek, amely mindent áthat: a társadalmi létet, az emberi kapcsolatokat, az egész gondolkodást. A modern válságfilozófia az évszázadok során kialakult hagyományos európai racionalizmust bírálta, nézete szerint a huszadik század történelmi kataklizmái és botrányai következtében végső válságba került európai humanizmusnak új forrásokból kellene erőt merítenie: az archaikus és primitív mítoszokból, a keleti vallásokból és filozófiákból. Ezt az ajánlatot fogadta el Weöres Sándor is. Hivatását abban látta, hogy az emberi élet – általában a létezés – mindent átfogó törvényszerűségeit keresse, titkokat kutasson, a mindenségben próbálta megtalálni az ember helyét. *Ars poeticájában* így fejezte ki ezt: „Fogd el a lélek árján fénylő forró igéket: / táplálnak, melengetnek valahány világévet / s a te múltó dalodba csak vendégségbe járnak, / a sorsuk örökélet, mint sorsod örökélet, / társukként megölelnek és megint messze szállnak.”

A „lélek árján fénylő forró igéket” a létezés és az emberi élet magyarázatát ősi mítoszokban találta meg. Nemcsak az antik vagy a keresztény mitológiában, hanem történelem előtti varázsénekekben, a keleti vallások – a brahmanizmus, a buddhizmus, a kínai Tao-te-king – tanításaiban is. Mítosz mindig akkor születik, ha az emberiség józan ésszel és megbízható tudományos gondolkodással képtelen átfogó magyarázatot adni a körötte levő valóságra: személyes és közösségi tapasztalataira. Weöres ilyen mítoszokat kutatott fel, maga is mítoszokat alkotott. A *Medeiában* és az *Újszövetségi apokrif levélben* a klasszikus, illetve keresztény mítoszt költötte át, az *Istar pokoljárásában* a babiloni agyagtáblák ősi „üzenete” nyomán próbálta megfejteni az emberi lét titkait, *A Föld meggyalázásában* és a *Mahruh veszésében* maga teremtett eredeti költői mitológiát. A huszadik században élő ember széttörözött világképe helyett egységes világképet szeretett volna adni. Az archaikus kultúrák egységes világmagyarázatát tekintette példának, midőn a mítoszban keresett választ a kor és a költészet nagy kérdéseire.

A mítoszeremtésben a költői gondolkodás következetessége nyilatkozott meg, Weöres Sándor mind teljesebben építette fel a maga mitologikus költészetét. Szellemi kalandjaiban, művészi alakváltásaiban világmagyarázó igény működött. Mélyre merült: a történelem előtti világba, a lélek benső köreibé. Költészete időnként ezoterikussá vált, magyarázatra szorult, a bölcséleti elvonatkoztatások veszélyétől játékosága és formateremtő tehetsége óvta meg. Játékos szelleme számtalan nyelvi és formai kísérletbe fogott. Akármivel foglalkozott, mindent tiszta és arányos művészi alakban fejezett ki, mindennek költői szépséget adott. Képzetele váratlan összefüggéseket teremtett, ebben a szürrealisták tanítványának bizonyult, jóllehet magához az irányzathoz nem volt különösebb köze. Míves biztonsággal

állította a mitikus bölcselet vagy a költői játékoság szolgálatába akár a „nyugatos” líra és az avantgárd művészi vívmányait, akár a népies hagyományokat.

(A költő a macskákról)

Weöres Sándorhoz és feleségéhez, Károlyi Amyhoz engem és feleségemet nem túl szoros, mégis tartalmas barátság kötött. Verseivel már diákkoromban ismeretséget kötöttem, a budapesti piarista gimnáziumban, amelynek padjaiban a máskülönbön szörnyűséges Rákosi-korszakot vészeltem át (az ötvenes évek első felében), tanáraink olyan költőkkel, például Sik Sándorral, aki különben a piaristák rendfőnöke volt, Szabó Lőrincsel, Sinka Istvánnal, Mécs Lászlóval, Áprily Lajossal, Dsida Jenővel, Rónay Györggyel és Weöres Sándorral is megismertettek bennünket, akiknek munkásságát az akkori irodalomoktatás meg sem említett. Aztán, valamikor a hatvanas évek közepén, arra is alkalmam adódott, hogy személyesen találkozzam vele és Károlyi Amyval – az eseményre közös barátunk, az ugyancsak kiváló író: Fodor András egyik születésnapján került sor. Ezután több alkalommal is találkoztunk, vendégeskedtünk a rózsadombi villában, amelynek földszinti traktusa valóságos fogadóteremként kapott szerepet, a költő és felesége az emeleti szobákban élt. Nem egyedül, egy fekete macska lakott velük, és Sanyika (mindenki így, ilyen családiasan hívta az ország egyik legnagyobb költőjét) büszkén mutatta be macskáját (pontosabban mutatott be minket macskájának).

Korábban is megfordultak macskák a Weöres–Károlyi házaspár életében. Több macskavers örökítette meg emléküket, így az óvodáskorúak körében igen népszerű *Macska-induló*: „Kurrogj, kurrogj, kormos macska, / cirregj, cirregj, cirmos macska, / büszkén lejt hat vak bak macska, / sok pettyes láb, száz karmocska. / Jobbra át, balra át, / agyon marjuk a kutyát, / nyauuu!”, vagy a *Mióki* című kis vers: „*Mióki macska hol marad? / Kinn billeg a kertben a hárs alatt. [...] Tán fönn a tejúton lépeget, / talpára csillag-por tapad. / Mióki macska, gyere haza, / megtöltöm tejjel a csupodat.*” Ezekben a versekben egyaránt szerepet kapott a minden élőlény iránt megnyilvánuló szeretet és a költői játékoság, ez utóbbira a macskák természetes játékosága ösztönzőleg hatott.

T. S. Eliot, a Nobel-díjas angol–amerikai költő világhírét részben macskákról írott verseinek köszönhette, a nyomukban született *Macskák* című musicalt évtizedek óta játssza a budapesti Madách Színház. Nos, Weöresnek is van jó néhány hasonló költői műve (csak ezek nyomán nem született színházi előadás, és, fájdalom, az irodalmi Nobel-díj is elmaradt). A macskaversek közé tartozik a *Fekete kandúr* című költemény is, hadd idézzem itt fel kezdő- és zárósortait, amelyek, akárcsak a nagyhírű angol pályatárs macskaversei, egyszersmind személyes vallomások (panaszok): „*Szívem görcs, vérem szilvalé, / közeledem hetven felé. / Macskánk gyógyítja májamat, / ráborul és meleget ad, / vérrel fűtött kis termofor, / karmos talpakkal megtipor.*” És a zárósortok: „*Gombot, csatot butor alól / s elgurult pénz elökotor, / mindent vizsgál, zugokba túr, / a kertben, házban ő az úr. / Ha lőt-fut étellel tele, / én is száguldoznék vele, / feledném annyi évemet / s hogy vissza-élni nem lehet.*”

Nos, ezt a fekete kandúrt mi is ismertük, úgy emlékszem, ez volt az a macska, amelyet Weöresék, miután egy akkoriban kapott irodalmi díjnak köszönhetően nyaralni mentek az Adriára, az akkor igen népszerű (és azóta jóformán elfelejtett) irodalomtörténet-íróra, Bata Imrére bízta, akinek mindenképpen elismerésre méltó érdeme, hogy jöllehet a népi irodalom neveltje és elkötelezett híve volt, hamar megbarátkozott Weöres Sándor költészetével. 1979-ben jelent meg *Weöres Sándor közelében* című könyve, amely Kenyeres Zoltán néhány esztendővel későbbi *Tündérsíp* című monográfiája mellett elsőként adott méltó helyet nagy költőnk munkásságának. De most nem erről van szó. Bata Imre tehát egy

kosárban átvette a fekete macskát, gondozta, táplálta, simogatta, majd miután Sanyikáék hazatértek, visszafuvarozta hozzájuk. A macska azonban, mintha nem lett volna tájékozott a budai közlekedésben, egy óvatlan pillanatban, valahol a hegyoldalban, megszökött, Bata hiába szólongatta, csak nem került elő, Sanyikáék pedig, akik még napokig járták a környező utcákat a macska után, hasonlóképpen kudarcot vallottak. Bata Imre erősen szégyenkezett, ezért némi megértéssel fogadta azt a rögtönzésemet, miszerint hogyan fognak megemlékezni róla egy későbbi irodalmi lexikonban. Tehát: „Bata Imre irodalomtörténész, 1981-ben elveszítette Weöres Sándor macskáját.”

Voltunk aztán egyszer Bata Imre szülőfalujában, a Heves megyei Egerlővön, hogy Imre rokonainál otthont keressünk azoknak a kismacskáknak, akikkel egy következő, most már cirmos cica ajándékozta meg Sanyikáékat. Magam voltam a sofőr, mellettem ült Imre, a hátsó ülésen Sanyika, Amy és a feleségem, Amy ölében, egy kosárban, a három kiscica. Megérkeztünk a faluba, ahol Imre már felkészítette rokonait és a falusiakat arra, hogy Magyarország legnevesebb költője látogatja meg őket. Amy átadta a kosarat Imre egyik rokonának, mire az idős asszony, meglehetősen zavarral, megkérdezte Amyt: „mennyivel tartozunk a macskákért?” Üzletre nem került sor, ám kaptunk egy kiváló ebédet, és a kismacskák sorsa is révbe ért.

Azzal kezdtem ezt az előadást (vagy visszaemlékezést), hogy Weöres Sándorról nem könnyű dolog egynéhány rövid percben képet adni: a prófétai magasságokba emelkedő költő-vátesz és a köznapokban otthonra találó jó barát (és macskabarát) azonosítása elgondolkodtató lehet. Elgondolkodtató és csodálatra méltó: hiszen élt közöttünk valaki, aki az emberi lét és a világmindenség leginkább titokzatos rejtelseivel küzdött meg, ugyanakkor hosszú estéket töltött el azzal, hogy egy kismacskát megkeressen a budai hegyek bokraiban. A mi korunkban a fenség és az egyszerűség ritkán találkozik, ismerünk úgynevezett „nagy embereket”, kivált politikusokat, akik talán a fékre sem lépnek rá, ha az úton egy macska elébük kerül, és találkoznak úgynevezett „egyszerű emberekkel”, akiket még sohasem érintettek meg azok a lelki tapasztalatok, bölcséleti és morális kihívások, amelyek Weöres Sándor költészetében hangot kaptak. (Igaz, ők is közömbösen gázolnak át egy kismacskán, meg sem rezdülnek az általuk vezetett roncsautó kormányja mögött – a „fent” és a „lent” világa legalább a bunkóság szintjén találkozik.) Weöres Sándor nem élt „fent” és nem élt „lent”, ő egy másik Magyarországon élt, olyan országban, amelynek Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Arany János, Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, József Attila, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Radnóti Miklós voltak a polgárai. Utólag magam is meglepődöm azon, hogy ennek a „másik”, és általam szeretett Magyarországnak milyen sok hiteles polgára volt.

Dobozi Eszter

Mindenségedben...

*Megvan-e még az az erdei út, odalenn az az ösvény?
Megvan a tóra szökő árnyék valahol? Vagy amint szél
támad fönt, s a Királyné szoknyáján fut alá a
partig. Várfokon éles fényben csattog a zászló.
Hallod a hattyú-sziszt, a vizek s a sirály suhogását?
Rég volt tájait tűnt évek vonulásainak hol
rejtegeted, mondd! A festő ragyogása hová jut?
Hol fészkelte magát be az égig s a földig özönlő?
Képek képei ott szunnyadnak a kéreg alatt, bent,
majd áttörnek az álommá szűrt képzetek árján.
Hogy' tágul befelé, és hány földrésznyi világ él
itt, ahogy ismétlődik Fent s odatúl! Hova térül-
fordul, s mint hatol át – börtönfalon – isteni jelben?
Mindenségedben hova lesz, ami volt, ami emlék?*

Rendszereidben

*Van winchestered? Eltűnő nyaraink hova lesznek?
Alvó képei sétáinknak, mondd, hova férnek?
Hol rögzül színek sokasága s a fény, amely eltölt
még ma is árnyékos, besötétült ablakainkban
állva. Ki őrzi zarándoklásait árva magunknak?
Mint elnyűtt beteg unt, vén teste, levél rezeg a kő-
tömbre hajítva – Pilisszentlászlót hagyva el – ott fönt
a hegyen. Emlékszem, milyen is volt, vére hogy' iszkolt
zölden a sárgult főérben. S a reszketeg élet
– hogy' tudod! – oly fáradtan bár, azt lükteti, hogy van
még erejéből, sőt megsokszorozódva örömben,
perdül, dalba fog a Pilis ódon mágusi csúcsán.
Van még hely valamely fájldban s rendszereidben?
Végtelened befogadja-e fájó kincseimet majd?*

Markó Béla

Ars poetica Velencében

*Csupán a tenger festett körme ez,
s ha ujjbegyéhez néha hozzáérek,
mégis megérezem sós ízét a vérnek,
mi itt hajszálerekben csörgedez,*

*és távol egyfolytában csak zuhog,
s fülsiketítőn dübörög, miközben
mérhetetlen ágyékából kiröppen
egy-egy sirály, és apró jambusok*

*szökellnek s szétszakadnak, mint a hab,
mert ott kint egyfolytában nyílanak
s csukódnak is hullámozó rései,*

*míg rám törnek szédítő illatok,
és néhány verset tán még írhatok
róla, de nem fogom megérteni.*

Szerelem Velencében

*A víz alatt még megtörténik minden,
mert egy-egy ház itt csak vágott virág,
vagy utazó, ki úti holmiját
hozta csupán magával, s a kilincsen,*

*amely hazavezetne, szürke hínár,
akár egy álarcosbálból maradt,
régés-rég eltépett fátyoldarab,
s bent semmi sincs, de új értelmet kínál*

*mindenkinek, és új történetet,
már-már azt mondtam, hogy új életet,
ha nem tudnám, hogy mint lakatlan kagyló,*

*csak annyit ér a múlt, s képzelheted
kedved szerint, úgysem téged szeret:
fent kőablak, s lent hullámozik a padló.*

Alkatrészek

Pablo Picasso: Zöld háttér előtt ülő akt,
1946, falfesték fán, 165×147,5 cm,
Picasso Múzeum, Antibes

*És arról sincs szó, hogy majd összeolvad
később, hiszen már semmi sem egész,
s a réseken a zöld mező befolyhat,
de azzal is csak nő a repedés*

*az alkatrészek közt, s ismét ragyog
külön-külön a térd, a váll, az emlők,
s nem illenek a lábak és karok
egymásba, járnak-kelnek, mint a felhők*

*a sima ég alatt, s hiába vár
egy megnyílt ágyék, hogy kiáltanál
s jajgatnál végre, mert egyetlen festmény*

*csupán a menny, és rakosgathatod
ide-oda a sok-sok darabot,
hol látogató csak minden teremtmény.*

Egy test kitérve

Pablo Picasso: Ulixes és a szirének,
1947, falfesték, grafit három tábla
fibrocementen, 360×250 cm,
Picasso Múzeum, Antibes

*Mert végül is mit tudhattál meg így,
hogy nem engedted magad odaveszni,
s hogy nem gyűrhet le téged soha semmi,
ha lekötözve sírnak részeid,*

*s vergődnek mind-mind, szörnyűségesen
jajgat a fül, a szem, a kéz, az ágyék,
de nem a mindent elárasztó vágóért
könyörög egy sem, csak a végtelen*

*zúgást szeretné befogadni végre,
s nem érti, hogy ez nem az ő zenéje,
hanem a tengeré, míg nem marad*

*belőled más, csupán egy test kitérve,
hol átjárhat a halál muzsikája,
és mégsem teljesülsz be ezalatt.*

Határvonalak

Pablo Picasso: Életöröm, 1946,
falfesték fibrocementen, 120×250 cm,
Picasso Múzeum, Antibes

*A szépség és a szörnyűség rokon,
sőt, ugyanúgy szabdalják szét a képet,
ha önmagukból így vagy úgy kilépnek,
s táncol a kecskeláb egy kőfokon,*

*vagy száll egy női kéz a levegőben,
és félig ember, félig szörny leszel,
olyan ricsajjal, hogy majd fölmeszel
saját halálad, és életre hökken,*

*mert erről van szó, hogy nem lesz határod,
s egy darabig talán még visszavárod
széthulló részeid, de az öröm*

*azáltal teljes, hogyha egybeolvad,
mi tegnap volt, s mi úgyis meglesz holnap,
míg testem s tested egymásba töröm.*

Séta Antibes piacán

*Ugyanilyen volt Antipolisz hajdan,
s tán ugyanígy zsibongott a piac,
hogy mit veszel meg, és hogy mennyit adsz
ezért-azért, míg jársz-kelsz a zsvajban,*

*amely örök, nem úgy, mint mi, vagy éppen
a környék sok gyümölcse, s friss halak
és kagylók jégben, mit a pillanat
elénk sodor most a tenger vizében,*

*s megromlik néhány nap alatt, hiszen
feltűntek itt sokan, de senki sem
maradhatott a kellesténél többet,*

*s miért is, hogyha egyenként kevés
idő ez, de a tücsökcirpelés
nem múlik, s híre sincs sok holt tücsöknek.*

Sigmond István

Aki isteneknek áldozik, nem csupán az úrnak, megölettségük

(Mózes II. könyve)

Nem tépte a láncait, de az öröknek valamelyes mértékben nógatniuk kellett a foglyukat, hogy gyorsabban haladjon előre a tárgyalóteremhez vezető folyosón. Az érdeklődő közönség már korán reggel megtöltötte a termet, a különleges bűneseteken kéjelgők száma megnövekedett az utóbbi időben (az egyik szociológus cikkezett erről nemrég, hogy nagyon itt volna az ideje, hogy ez a téma is terítékre kerüljön az egyik szociológusok számára rendezett konferencián), hogy honnan tudta meg a fél város, sőt, a környező települések lakosai is, hogy egy tízezreket érdeklő bűneset tárgyalására pontosan mikor és hol fog sor kerülni, talány. Az érdeklődőknek csak egy kisebb hányada fért be a terembe, a folyosókra rekedtek rengetegen, a nagy többség otthon bosszankodott, hogy a polgármesteri hivatal nem képes egy nagyobb termet biztosítani a kivételesen ritka bűnesetek tárgyalására, hiszen köztudott, hogy a cirkusz – mióta világ a világ – a plebs élvezeti cikkeinek egyike.

A láncdíszekkel teleaggatott vádlott egyre nehezebben tartotta a ritmust a minduntalan gyorsabb ütemre váltott örökkel, egyébként világszerte megfigyelhető az a tendencia, hogy a foglyukat kísérő örök, függetlenül attól, hogy milyen célból indultak útnak, kivégzésre viszik-e az illetőt vagy csak meghallgatásra, orvoshoz, levegőzni a börtön udvarára, vagy esetleg találkozni a látogatóval, egyre örületesebb iramban haladnak előre, a fogoly a lehető legjobb indulat mellett sem tudja tartani velük a lépést. Ha a jóindulat hiányzik, márpedig legtöbbször ez a helyzet, a jelenet komikus fordulatot vehet, ahogy az ór vagy az örök vonszolják magukkal a néha igen idős vagy női foglyukat, akik kénytelenek a cementfolyosókon vagy a köves udvarokon csúszkálva ordítva hangot adni felháborodásuknak az örök kíméletlensége miatt. Most is ez történt, csak hogy a fogoly ezúttal ereje teljében lévő, középkorú férfi volt, akit mintha nem zavartak volna láncai, ahogy a folyosón ingadozva minduntalan nekicsapódott egy-egy fal mellé húzódozó kíváncsiskodónak. Ezek közül sokan alig várták, hogy megérinthessék a nap sztárját, akiért érdemes volt reggel ötkor felkelni, és ki tudja, hogy melyik környező településről a helyszínre utazni, ahol majd kimondják az ítéletet. Sokan kiválasztottaknak érezték magukat, hogy alkalmuk volt megérinteni egy ilyen

szörnyeteget, lesz mit meséljenek otthon a gyermekeknek s majd az unokáknak, s évtizedek múlva majd ők is elmesélhetik, hogy a nagyi megérintette az évszázad förtelmét, akinek a fejét vették, felakasztották, agyonlövették vagy a villamoszékben fejezte be dicstelen életét, s aki azért lett végképp hírneves, mert a halála előtti percekben letérdelt és hangosan, jól hallhatóan elmondott három imát, a Miatyánkot, a Hiszekegyet és egy soha senki által nem ismert imát, ami a saját imája kellett hogy legyen bizonyára. A jelenlévők közül sokan állították, hogy meghatóbb szövege volt, mint az első kettőnek.

A most várakozók is hálát adhatnak agysejtjeik bölcsességének, hogy a tohonya testet rávették a hajnali felkelésre, lemondani egy ilyen bűneset tárgyalásának első perceiről igen nagy hiba lett volna, ahol szellemi élvezeteket osztanak, be kell állni a sorba, ezt ugyan nem írja elő sem az Ó- sem az Újtestamentum, ahogy arról sem esik szó seholy, hogy a szúnak nem lehetnek kilátásai, ha operatőri karriert szeretne befutni, noha most és itt ők vették át a főszerepet, ahogy a kiszáradt törvényszéki bútorokban dolgoznak vadul, s ez azért hallatszik olyan nagyon, mert a csend behemót testével beterít mindent, a halotti csend üdvrivalgásnak tűnhetne emellett, ha volna süketnéma csend, akkor ez olyan, semmilyen csendhez sem hasonlítható, talán a középkorban lehetett ilyen tapasztalni, amikor a császár pisilni készült, s az udvar ott imádkozott körülötte, hogy sikerüljön a manőver, mert ilyenkor a császár kegyelemben részesített egy-két kötél általi halálra ítélt pernahajdert, akiket azért ítélték halálra, mert megerősszakoltak egy apácát a kolostor udvarán, vagy azért kellett fiatalon lakolniuk, mert bizonyítást nyert, hogy varázslattal esőt fakasztottak néhány ártatlan báránnyelől, s a rettenetes zuhatag tönkretette a császárné virágoskertjét.

Ez a mostani vádlott megállt a bíró pulpitusá előtt.

– Ne még! – kiáltott a bíróné, aki kinyitotta volna az eléje készített dossziét. – Te sejtet, hogy mit fogsz olvasni az első oldal elé bekapcsolt cédulán, én biztosan tudom. Halál, uram, halál, ezt írta neked oda a Hatalom. Mert valaki mindig eldönti az ítéletet, mielőtt a tárgyalásra sor kerül. De te, akinek az értéke egy állandóan gennyező sebhely értékének felel meg, amely egy egészséget mímelő, rákos bőrbetegségben szenvedő emberi testen virít, ez a ti jogrendetek, amelynek te lelkes híve vagy, nem kényszerből lettél az, ami, hanem mert annyit érsz, mint egy örökösen haldokló testből kifarolt utolsó szellentés. Mihez hasonlítsalak, hogy végre megtudd, hogy minek tartanak az emberek, nem csak a vádlottak s hozzátartozóik, hanem mindenki, akinek valamelyes köze volt, van vagy lesz ehhez a jogrendhez, szóval a világ maga, cselédek és úriemberek, járókelők és parlamenti képviselők, bohócok, bölcsék és a postáskisasszony a sarki postahivatalt pultja mögül, szülőanyák és hóhérok, az egyház, az iskola, a bölcsők készítői és a temetkezési vállalkozók, írók, költők, zenészek, képzőművészek, filozófusok és rabok, köztörvényesek és politikai foglyok, azaz mindenki, aki él és mozog. Nos, tudnod kell, tudja meg mindenki, hogy nem ismerem el világi bíróságot, amelynek joga lenne ítélni bűneim felett. Három évig egy pappal voltam egy cellába zárva, hívó lettem, képzeld, tudom a Tízparancsolatot, s ha volna még időm, be is tartanám. Én csak a mennyek törvényszéke által hozott határozatoknak tudom alávetni magam, mert kimondatott – ha olvastad volna a Bibliát, te

is tudnád –, „a ki barommal közösül, halállal lakoljon”, és „a ki szidalmazza az ő atyját vagy anyját, halállal lakoljon”, és „a ki megveri az ő atyját vagy anyját, halállal lakoljon”. S aki megöli őket, kérdem én? S aki paráználkodik az anyjával, annak kivégzése előtt és után is, kérdem én? Ez utóbbiakkal a hetedik s a nyolcadik parancsolat foglalkozik úgy-ahogy, de megtorlásokat semmit sem ír elő, de gondolom, nyilvánvaló. Engem többször is halállal kell sújtani, de a világi törvényszékek ehhez semmi köze, a mennyek országának törvényszéke előtt nincs fellebbezés, nem is óhajtanék kegyelmet kérni, ahogy te sem kaphatnál kegyelmet bűneidért, hiszen rád gondolva fogalmazott meg egy passzust az Egek Ura, amikor kimondja, szintén a Mózes II. könyvében, hogy: „a ki isteneknek áldozik, nem csupán az Úrnak, megöletessék”. És te nem a mi Urunknak áldozod azt a két egyesztendős bárányt mindennap szüntelen, így szól az Írás, hanem embe-
reket áldozol, naponta néha többet is, és idegen isteneknek hódolsz. Ha megmaradtál volna a hitregék világában ügyködő isteneknél, s őket imádtad volna minduntalan, akik tulajdonképpen nem is léteztek soha, a mi Urunk, Istenünk bizonyára ezt megbocsátotta volna neked. Tipikus eset vagy: a pórusaidat kitöltő tartalom – úgy értem, hogy a posványban virágzó hatalom – kibuggyan a környezetedre is, és megfertőzi körülötted a világot, olyan, mintha a ganéba, amelyet beleszórsz az anyaföldbe, hogy nagyobb termést hozzon, belevegyítenél vagy 50 százaléknyi arzént is.

Nem kaptam Istentől felhatalmazást, hogy közöljem ezt veled, de a halálok halálával fogsz kinyiffanni te is, nekünk törpe lelket adott annak idején az Úr, tudta, hogy mi lesz belőlünk, csodálom, hogy nem ölt meg mindkettőnket sokkal hamarabb, a te időd már most eljött, értékeld jóindulatomat, hogy ezt közlöm is veled. – A fogoly előrelendült, valahogy feltornászta magát a bírói pulpitusra, egy hatalmas pengéjű kést kapott elő a bugyrai közül, amit lánccal összekötözött kezeivel, nehezen ugyan, de sikerült belevágnia a bíró nyakába.

A költő

A konyhaasztalnál ült, ott írta a levelet:

„Aranyom! Így nem tudom tovább csinálni, élni így tovább nem érdemes. Napok óta képtelen vagyok elaludni éjszaka, néha látom, hogy figyelsz, olyankor horkolást imitálok, de a nappalaim is egyre elviselhetetlenebbek. El kell fogadnod az elfogadhatatlant, hogy egyszer s mindenkorra elfogyott az életkedvem. Ez már több, mint depresszió, ezt gyógyszerekkel vagy ideggyógyászati rábeszéléssel kezelni nem lehet, ha eljut idáig az ember, hogy feleslegesnek tartja a létezését, el kell dobnia magától az életet. De hogyan csináljam? Nincs fegyverem, leugorni sem szeretnék a nem tudom, hányadik emeletről, felakasztani sem akarom magam, na jó, és akkor hogyan? Fullasszam be magam a fürdőkádb vízébe? Vágjam fel az ereimet? Milyen módszerrel lehet még meghalni? Neked mindig vannak jó ötleteid, de ebben az esetben mégsem tehetem meg, hogy tőled kérjek tanácsot. Sosem tagadtad meg, hogy segíts nekem, de most megtagadnád, tudom. Mit tegyek? Mérget is lehetne szerezni, de honnan, hogyan? Vegyek be egy marék altatót? Ha rájössz, kimosatod a gyomromat, és röhögni fog rajtam a

világ. Azzal fognak megvádolni, hogy szándékosan választottam ezt a megoldást, mert tudtam, hogy meg fognak menteni, biztosan nem is akartam komolyan öngyilkos lenni, szenzációhajhászás volt az egész. Tudod, hogy nem szeretem, ha kiröhögnek, ha megaláznak, ha gúnyolódás tárgya leszek valamiért, főleg, hogy itt igaznak is tűnhet az előbbi feltételezés. A helyzetet kétségbeejtőnek érzem, de úgy döntöttem, hogy nem sietem el a dolgot, ellensúlyozni próbálom a kételyekkel, bizonytalanságokkal terhelt órákat olyan események felidézésével, legyenek azok valóságosak vagy képzeletbeliek, amelyek életem utolsó óráit – legalább tíz óra áll rendelkezésemre, amíg hazaérkezel beteg édesanyádtól, ezt a körülményt most igen nagy szerencsének tartom – elviselhetővé teszik.

Akkor elkezdem.

Tízéves koromban nyápic, gyenge kisfiú voltam, sorban vertek meg az osztálytársaim, mindenki kigúnyolt, röhögött rajtam, néha felfektettek a katedrára, levetkőztettek gatyára, s a nadrágszíjjammal ütlegelték a testemet. Amikor már nem bírtam elviselni a fájdalmat, segítségért kiáltottam, dehogyan kiáltottam, üvöltöttem, de a harmadik emeletről nem hallatszottak le a hangok a földszinti tanári szobába, a többi diákot meg nem érdekelte a valamelyik osztályteremből kiszűrődő ordítozás, szünetekben mindenki hangoskodott, aztán mégiscsak megjelent két tanár, leparancsolták rólam a kölyköket, az egyik tanár nemsokára megjelent valami krémmel, és azzal kenték be a vérző testemet, a fiúkat megfenyegették, hogy ennek kicsapás lesz a következménye, ha még egyszer megfognak valakit ilyenfajta erőszakoskodással. Ez főleg Bunkónak szólt, akit csak a háta mögött merészelt így emlegetni az osztály, sokkal magasabbra nőtt mindenkinél, egy valamikori bokszbajnoknak volt a fia, ő is bokszolt, senkivel sem összehasonlítható erejét arra használta, hogy nap mit nap megvert néhányunkat, térden állva kellett könyörögni neki, hogy aznap kíméljen meg rettenetes ökölcsapásaitól, de ennek csak akkor volt foganatja, ha az illető felajánlotta az azt napitízóraját, képes volt felzabálni öt-hat dupla szendvicset, egyébként tornán kívül szinte minden tantárgyból bukásra állt, de könyörületből sosem kellett osztályt ismételnie. Persze, az ezzel kapcsolatos emlékeim második részét akartam tulajdonképpen felidézni, amely bearanyozza a várakozással eltöltött órákat, amíg képes leszek valahogy dönteni. Édesapám tudomást szerzett az iskolában zajló eseményekről, felfogadott egy izomfejlesztéssel foglalkozó szakembert, akihez minden délután eljártam, nagyon lelkiismeretesen végeztem az illető által előírt gyakorlatokat, néha rettenetes erőfeszítéseket kellett tennem, hogy megfeleljek a követelményeinek, de nagyon megérte, mert nem telt el hat hónap, és fizikai állapotomban radikális változás állott be, már nem kellett eltűnnöm a napi veréseket, ellen tudtam állni az erőszakoskodóknak, a fő célom persze az volt, hogy azt az iszonyatos Bunkót meg tudjam verni alaposan, és nemsokára eljött annak is az ideje, amikor annyi bátorságot gyűjtöttem és olyan erősnek éreztem magam, hogy az egyik nagyszünetben ki mertem hívni egy verekedésre. Ott álltunk egymással szemközt az udvar közepén, a diákság nagy része minket körbevéve figyelte a hihetetlen eseményt. Azzal kezdődött a küzdelem, hogy Bunkónak kivédtem egy hatalmas ökölcsapását, s egy irtózatosszerű ütéssel mértem a fejére. Bunkó orrán, száján ömleni kezdett a vér, és leesett az udvar kövezetére. Ráültem a hasára, és tovább

ütlegeltem a fejét. A körülöttünk állók minden egyes ütésemet üdvrivalgással honorálták, Bunkónak véres volt mindene, megmozdulni sem tudott. Amikor megelégteltem az ütésekkel, felálltam róla, és bakancsos lábammal rugdosni kezdtem mindenhol, ahol csak értem, de főleg a fejét, a mellét s a hasát vettem célba. Nemsokára néhányan figyelmeztettek, hogy Bunkó elájult, abba kellene hagyni. Persze abbahagytam, de a mindennapi veréseket valahogy meg kellett bosszuljam. Valaki hívhatta a mentőket, mert egy jó negyedóra múlva Bunkót elvitték. Úgy tették fel a hordágyra, mint egy rongybabát. Aztán a következő napokban sorban mindenkit megleckéztettem, akik az elmúlt években bántottak, nem vertem őket agyon, de többen megbánhatták, hogy megvertek valamikor. Nos, mindenek előtt ezeket a pillanatokat idéztem fel, ott, a konyhaasztalnál ülve. Ezeket persze részletesen elmeséltem Neked annak idején, csodálkoztál, hogy képes voltam ilyen durva is lenni, de valahol megértettél, hogy nem hagyhattam bosszú nélkül az évekig tartó megalázást. A részleteket most csak magamnak ismétellem el, hátha valamikori sikerélményem ellensúlyozni képes a mostani, egy évtizede tartó sikertelenséget.

Aztán eszembe jutott a tizenöt éves korom, amikor kicsit korán ugyan, de felébredt bennem a férfi. Valamiért úgy döntöttem, hogy egy szüzet fogok a magamévá tenni, de ilyen szerzet nem nagyon volt a környezetemben, legalábbis a korombeliek között senkinek sem volt ilyen híre. Fialapácák jöhettek volna esetleg számításba, de ezekről nem lehetett volna leimádkozni a bugyit, így hát kénytelen voltam a tündérek környezetében keresgélni. Tanácsot nem nagyon volt kitől kérnem, hogy hol találom meg őket, kollégáim kiröhögtek volna, kénytelen voltam én magam megtalálni a megoldást. És sikerült persze, akkor az volt a meggyőződés, hogy erős akarattal mindent sikerül elérnie az embernek. Besuvadtam a János Vitézbe, és nem kellett sokat keresgélnem, a tündérek országát rögtön megleltem, a tündérek nemsokára ott röpdöstek körülöttem, fiatalok voltak, és mozdulataikból, valamint arcuk vonásaiból azt a következtetést lehetett levonni, hogy minden érdekli őket. Egyébként az a hír kering róluk, hogy nem élnek sem étellel, sem itallal, a szerelem édes csókjával élnek mindannyian, de ott és akkor ezt tévhitnek éreztem. Így hát nem mertem érdeklődni, hogy mit szólna valamelyikük egy szex partihoz, már csak azért sem, mert nem nagyon lehetett beszélgetni velük, egyfolytában daloltak, táncoltak, s amikor ezekben belefáradtak, órákig tudtak megállás nélkül imádkozni. Egyikőjüket sem láttam fekvő helyzetben, s mintha az altestük sem hasonlított volna a miénkhez, egyszóval egyáltalán nem bizonyult jó ötletnek, hogy szex-ügyben a tündérekre gondoltam. De a légkör, amelyben éltek, s ahogy daloltak és táncikáltak, ezek mind-mind sajátos élményt jelentettek számomra, amelyeknek a felidézése örömmel töltötte el a lelkemet, mondhatom, hogy boldognak éreztem magam, miközben írtam Neked a búcsúlevelet.

A mesék világában még egy ideig folytatódott az életem, ezután következett be a leglényegesebb pillanat, a tündérektől ugyanis másfelé vezetett az utam, s egyszer csak ott álltam a sötétség országában, s az egyik mélységes barlangban felfedeztem egy tétlenül álldogáló boszorkányt, irtózatosan ronda csemetéje ott röpdösött körülötte, aki ahogy meglátott, rögtön rám vetette magát, le kel-

lett mondanom eredeti elképzelésemről, hogy legelőször egy szüzet tegyek a magamévá, hagytam, hogy ez a bestia csókoljon, hát, mit mondjak, elképzelni sem tudtam, hogy így is lehet csókolni, azóta is csókművész vagyok, ezt te is tapasztalhattad, kicsikém. De nem álltunk meg itt természetesen, végre elvesztettem a szüzességemet, azóta életem egyik legfontosabb tartozéka a mindennapi szeretkezés. Elégge sajnálatosnak tekinthető, hogy ez szinte mindennél fontosabb nekem.

Aztán huszonkét éves koromból is felidéztem egy eseményt. Amikor már nem bírtam elviselni hazám diktátorának gaztetteit, századmagammal megrohmoztam a palotáját, bírója és hóhéra lettem egyszemélyben. Halálra ítélttem hurrázók bátorításától is erőt merítve, kivonszoltuk a városi futballpályára, beállítottam az egyik kapu elé, a tizenegyest jelző pontra, s mindenféle hangosan kimondott ítélet nélkül beleeresztettem a gépfegyverem egész tárát, aztán a hullát kivittük a városi szeméttelre, elő voltak készítve a csákányok, ásók, lapátok, legalább húszan ástuk meg a sírgödört, majd saját kezűleg helyeztem el arccal a gödör alja felé ennek az apró termetű nyomorultnak a tetemét. Imádkozni senki sem imádkozott, köpeteket érdemelt volna, de idáig nem aljasodott egyikünk sem, mégiscsak ember volt valamikor, akinek Isten kellett volna elvegye az életét, de Ő ránk bízta, hogy helyette és nevében is megszabadítsuk tőle az emberiséget. Olyan nyugalom szállott reám, mintha nem a testemet, hanem a lelkemet simogatták volna az angyalok vagy nem tudom, kicsodák, de semmiképpen sem földi lények. Ezt akkor is éreztem, és most itt, a konyhaasztalnál ülve.

És volt időm felidézni életem legfontosabb eseményét is, azokat a pillanatokat, amikor ezelőtt öt évvel ott álltunk a templomban a tiszteletes úr előtt, és összeadott bennünket. Te nem láttad, nem láthattad magad, aranyom, az arcodon s a szemed fényében olyan boldogság ragyogott, amelyhez hasonlót sem életben, sem filmekben nem láttam soha, az ilyen mértékű boldogságot nem lehet tetetni, olyan ajándék volt nekem, amelyet földi ember addig soha nem láthatott, bársonyos arcodban a mennyek kegyelme kapott otthont, s ahogy megfogtad a kezem, enyhe szorításodból átsugárzott az örökké tartó szerelem ígérete. Az illatod? Átvetted Isten illatát, s azt rám öntötted, mint egy mennyei palástot, azóta is abban járok, azt hiszem. A lelked költözött az arcodra, a szemeid úgy ragyogtak rám, hogy látszott rajtuk: örök időkre a társamul szegődtél, soha senki nem téríthet el kiválasztott utadról, engem választott a lelked, a szíved, minden porcikád. Ahogy lélegzetet vettél, érezhetővé tetted a szándékodat, hogy soha, de soha nem fogsz elhagyni engem, gyermekeket fogsz szülni nekem, akikből egészséges, kulturált, jól képzett fiatalokat fogunk nevelni, nap mint nap értelmet adunk közös életünknek, sosem fogjuk bántani vagy megcsalni egymást, a miénk lesz a sírig tartó szerelem, amely legtöbbször csak ígéret marad, a miénk valószínűleg érzékelhető lesz számunkra is, környezetünk számára is mindenkoron. És most hagyjalak el? Csak azért, mert a nyakadon élek?! Mert ez a valóság. Van nekem rendes foglalkozásom, hiszen tudod, és mégis, csupán alkalmi munkákkal töltöm el az időm egy részét, amit én keresek ezzel, az édeskevés, az én keresetemből nem tudnánk megélni sehogy sem. Úgy döntöttem, hogy szabadúszóként próbálok helytállni az életben, költő akartam lenni mindenképpen,

megszállottként írom mindennap a verseket, neked tetszenek, bátorítasz, hogy írjak tovább, keresel annyi pénzt, hogy nehezen ugyan, de megélünk belőle. Én meg küldöm a verseimet ide-oda, még egyiket sem közölték, a válaszok többsége biztató ugyan, több versszerkesztőtől kaptam ilyen választ, hogy tehetségesnek tartanak, de – azt írta egyikük, és ez meg kellett volna gondolkoztasson erősen – nincs meg bennem az az isteni szikra, amellyel nagy költészetet lehet művelni, közepes költészetet művelni meg nem érdemes. Közben kaptam olyan válaszokat is, hogy vannak igen sikeres hasonlataim, amelyeket máshol nem lehet olvasni, az egyik versemben például azt írtam, hogy „a harangok Isten földi fülbevalói”, az illetőnek ez nagyon tetszett. De ez még nem elég a megdicsőüléshez, erőt kellene vegyek magamon, hogy abbahagyjam ezt a szabadúszó életvitelt, ami még csak nem is nevezhető szabadúszásnak, hiszen soha semmi pénzt nem kerestem vele, el kellene hogy helyezkedjek közgazdászként, könyvelőként, vagy valami ezekhez hasonló szakmában, hiszen egyetemi képzettségemmel helyt tudnék állni akármelyikben. De az is elképzelhető, hogy nyitok egy izomfejlesztő iskolát, vagy valami ehhez hasonlót, milyen jól fogott nekem is annak idején, rengeteg nyápic gyermek él a városban most is, az én izomzatom meg egyáltalán nem sorvadt el az idő teltével, igaz, most is emelek súlyokat, reggelenként tornászom, és ötször-hatszor körbeszaladom a tömbházat, apám arra szoktatott rá, hogy a kondíciómát meg kell őriznem életem végéig, sokkal boldogabban fogok élni egészségesen. És most így, munkaképesen, egészségesen hagyjalak egyedül, amikor még mindig szerelmes vagyok beléd?! Hiszen jobban tisztellek és becsüllek bárkinél, a szüleimet, testvéreimet, barátaimat, sőt, a múltban vagy a jelenben élő költő példaképeim sokaságát is beleértve, akiktől ihletődöm, mestereimnek tartom őket, s úgy olvasom műveiket, mintha biblikus szöveg lenne mindahány. Maradok veled, kicsikém, és bocsásd meg nekem ezt a levelet. Szerelmed.”

Bogdán László

Vaszilij Bogdanov: A hiúság zsibvására

részletek egy széltozó vallomásaiból

1. A holdbéli nyúl

*Láttam nemzedékem legjobbjait a terror karmaiban,
pörgött a történelem mókuskereke,
nem volt megállás.*

*Néha hittem, hogy leszáll a holdból a nyúl
és megment, akár voguljaimat a medve,
de volt-e egyáltalán valaha is nyúl a holdban,
leszállhatott volna-e, s ha igen, mi történik?
Mitől menthetett volna meg egyáltalán a holdbéli nyúl?*

2. Senki röhögései

*Sokat beszélgettem Senkivel,
az orosz népmesék különös hősével,
ott állott évtizedekig az ablakom mellett és nézett,
kissé kárörvendőn, kissé sajnálkozva
és azt fejtegette, hogyha nem remélek új fordulatot,
mit akarok egyáltalán? Miért élek?*

*Hosszú, egymásba gabalyodó mondatokban,
dadogva válaszoltam neki, de ő csak röhögött,
soha nem hallgatott végig.
„Menthetetlen vagy! – legyintett. – Add fel!”
És eltűnt a semmiben, ahol időzött,
de ahova soha nem hívott magával,
ő tudta, miért.*

3. Mitől félt volna?

*A hiúság szovjet zsibvásárán
álarcosok hőzöngtek, maszkurák vusibáltak,
léhűtők, szélhámosok, képmutató gazemberek.
Ő is ott volt közöttük, hova is mehetett volna?
Meztelen arcával tüntetett.
Akkor már a veszélyt sem igazán érzékelté.
Nem félt! Már nem volt mitől?
Mit csinálhattak volna még vele,
lágérbe zárják, székhez szögezik a heréjét,
tarkón lövik? Mélységek fölött egyensúlyozott,
egy szál drótkötélen, és verseket írt
az éjszaka rémeiről, akik állandóan fölkeresték,
nem hagyták magára, mint barátai.*

4. Zoscsenko, a kolozsvári koldus

*A széltoló, a kudarc szélhámosa,
utoljára 1964-ben, hat évvel
tragikusan hirtelen halála után
látta utoljára barátját, Misa Zoscenkót,
Kolozsvárott, a Szent Mihály-templom előtt,
koldus maszkjában. Ő volt a román,
vagy a magyar koldus. Hogy hogyan került ide,
mégis lenne feltámadás, a széltoló
soha nem tudhatta meg,
mert amire odaért volna hozzá,
hogyan megkérdezze, fanyar humoráról
ismert barátja eltűnt.
szétesett, léggé foszlott,
azóta csak álmaiban kísérti.*

5. A piros ruhás lány utolsó jelenése

*A piros ruhás lány, akibe
tizenhat éves korában szeretett bele,
őrülten és halálosan, de akinek
az arcát sem látta, a petrovszki park
fái között suhant tova és bátyja szerint
lehet nem is volt arca, Washingtonban,*

*a szemközti járdán látta viszont a széltoló,
de amíg toporogva az idegességtől,
kivárta, hogy zöldre váltson a lámpa
és átbiceghessen a túlsó oldalra, a lány,
akin láthatólag nem fogott ki az idő,
olyan volt, pontosan olyan,
mint 1911 nyarán, mintha nem is telt volna el
közben hatvannyolc év, örökre eltűnt,
csak a nyugtalanító vörös körök
vibráltak égő szeme előtt.*

6. Az utolsó kötélánc

*Hamarosan pörögni kezdenek a dobok
és a széltoló utolszor lép fel a cirkuszban,
közönség előtt. Egy szál drótkötélen
egyensúlyoz majd, ég és föld között.
Tudja, egyetlen félrelépés, s máris zuhan,
pojácák, szemfényvesztők, léhűtők,
szent bolondkák, önkéntes spiclik,
pökhendi vakondokok, idioták, ámokfutók,
arcátlanok, szörnyetegek, szájtepő agitátorok,
krónikus hazudozók, torzszülöttek, fajankók,
meggyőződés nélküli fanatikusok közé
és szétroncsolt tetemét szovjet polgártársai
állják körül, néhány öregasszony bizonyára
sirmi, jajveszékelné kezd. A széltoló
valahogy nem vágyik erre, ezért zuhanásra
egyelőre nem is gondolva indul el a kötélen.*

7. Az örök béke

*Washingtonba május végén érkezett meg
a széltoló és délelőttönként, két-három
dobozos sörrel táskájában sétálgatott,
majd a Fehér Ház melletti parkba menekült,
a nap, égető sugarai elől és többnyire néger
csavargókkal társalgott, akiket dobozos sörrel
is kínált. Amerika esélyeiről cseréltek eszmét
és az örök békéről. A széltoló büszke volt arra,
hogy alkalmi beszélgetőtársai nem is sejtik,
hogy orosz, „ellenség”, kiejtése alapján*

angolnak vélik. A széltoló felidézte egykori nevelőnőjét, miss Marle-t, akitől ötévesen kezdett angolul tanulni, s a nyelv rejtelmei nyolc évtizede elbűvölik, költői, Blake, Shelley, Robert Browning örök kihívást jelentenek számára. De erről természetesen nem beszélt az öreg, néger hajléktalanoknak, itták söreiket, nézték a fényben délábakként villódzó fehér házat, amely legalább annyira valószínű volt, mint az örök béke és meghittien hallgattak.

8. A szelek akadémiája

„De miért, könyörgöm, miért nevezi széltolónak magát, kedves Vaszilij Ivanovics?” – szörnyülködött az öreg rabbi, akivel Robert Lowell jelenései után, a vendéglő előtt, taxira várva ismerkedett meg hősünk és gálánsan ígérte meg, hogy hazaviszi. Ebből a rabbi rögtön tudta, hogy csakis orosz lehet, egy amerikai soha nem osztaná meg vele taxiját. A széltoló nevetett és meghívta egy teára. Hazamentek, teáztak, emlékeztek, a rabbi arra a Zsitomirre, ahol ötven esztendeje halállal fenyegették a részeg kozákok, és ahonnan el kellett menekülnie. Később is találkoztak, a rabbi kapott egy példányt az angol nyelvű könyvből és nem értette miért értékeli le magát öreg barátja. „Még hogy széltoló!...” Mire hősünk kifejtette, hogy éppen hatvan esztendeje tartotta meg szélfoglaló beszédét Párizsban, a futurista akadémián és azóta a hiúság végeérhetetlen szovjet zsidóságán tologatja a kancsal, csalfa, háborgó szeleket.

9. Az ősi félelem

Álmában a széltoló ezúttal nem az utált, de megszokott kopár fennsíkon kóválygott, hanem frakkban, bőrszívarral szája sarkában, pezsgőzött valahol az átláthatatlan óceánumon, egy fehér luxusjacht fedélzetén, a három ismerős néger csavargóval, akik vörös frakkban feszítettek és remegő kezükben táncoltak a pezsgőspoharak. Ott volt kopott köntösében

az öreg rabbi is és a tálcán felejtve pezsgős poharát, a zsitomiri szenvedéseiről mesélt a hitetlenkedő társaságnak. Megvallotta hogyan dobtak csóvát a zsidók lakta házakra, a részegen kurjongató kozákok és hogyan hurcolták őt el a kuplerájba, ahol ruháit letépvé arra akarták kényszeríteni, hogy pucér leányzókkal henteregjen a biliárdasztalon, az elgurult biliárdgolyók között, de mivel erre képtelen volt, leköpdösték, kancsukával ütlegelték, s ruháikon alig lazítva, maguk mutattak példát, mialatt ő négykézláb mászott ki a szobából és legurulva a lépcsőkön jutott ki az utcára. Rohanni kezdett, tulajdonképpen azóta, hatvan éve rohan, de ha felidézi élményeit, ma is előnti a szégyen és rázni kezdi valami erőtlen, tébolyító zokogás. Felidézi a szélben remegő nyírfákat is, a végtelen ukrainai búzamezőket és hiszik, nem hiszik honvágya van. Ki érti ezt? A kérdésre nincs válasz, a széltoló felébred, s a balkonra kibotorkálva nézi a hajnalban éledező Washington, az utcán a rendőrökkel és klienseikkel vitatkozó kurvákat. Fél.

10. A tizenkettedik óra

A nagy, kerek, félhomályban villódzó óra – mánusai mindég a tizenkettesen állottak, ami rossz előérzettel töltötte el a sátrában felriadó széltolót –, nemcsak szibériai rémálmaiban jelent meg, amikor hősünk joggal gondolhatta, hogy üldözői előbb-utóbb rátalálnak, elhurcolják, és valahol egy szakadék szélén, vagy egy vízmosásban lövik le, egy burzsujjal kevesebb, mit számít ez? Favágás közben is hullik a forgács. Később, szülővárosában is kísértette, ott villódzott balga feje felett és foszforeszkáló mutatói makacsul a tizenkettesen állottak, jelezve, hogy a széltoló tényleg a baljós, tizenkettedik órában van, bármikor érte jöhetnek homályban ólálkodó személyi követői. De nem jöttek, viszont képzelete kísértő, hatalmas órája sem tűnt el, figyelmeztetve a rá leselkedő veszélyekre. Ki érti ezt?

11. A ködökről szóló dolgozat előhangja

A ködök nem egyformák, színiük, állaguk, rejtelmük is különböznek! Erre a falrengető felismerésre a széltoló a londoni ködben kóvályogva döbbsent rá, huszonnégv évesen, felidézve a petrovszki, pétervári, moszkvai, vlagyimiri, párizsi, normandiai ködöket. S csak ezután ismerhette meg a velencei, ravennai, firenzei, génuai, nizzai ködöket, nem is beszélve a szibériai tajgát elvarázsoló, zöldes-szürke ködről, amelyik teljesen különbözött a londoni csukaszürke, a Velencét foglyul ejtő ónos ködöktől. Elhatározta – felidézve a dalmát szigetvilág, Adriából születő azúr ködeit, ismerkedve a feketén hömpölygő washingtoni ködökkel, amelyek a Potomac folyóból keltek ki és győzedelmesen kerítették hatalmukba a rettegve ébredező várost –, hogy afféle testamentumként, halála előtt még megírja ontológiai, esztétikai és történeti értekezését a ködökről, hadd tanuljanak hálátlan utódai, már ha természetesen elolvassák dolgozatát. De sejtette, erre már csak azért sem fog sor kerülni, mert a ködökről szóló tanulmánya soha nem jelenik meg nyomtatásban a Szovjetunióban, s az is lehet ideje sem lesz megírni, előbb-utóbb foglyul ejti a sunyi, fekete köd, amellyel a földrész kiirtott indián őslakói átkozták meg a tülekvésnek kiépülő Amerikát, s útvesztőiből nem tér vissza soha, örökre ködben fog tévelyegni és vakító felismeréseit nem oszthatja meg senkivel.

12. A ravennai pínea ligetben

*Lénára nézett, elfogta a szégyen,
fények villóztak árnyak sűrűjében
a ravennai pínea liget,
fojtó ónszürke ködökbe veszett.
Elnyelte a templomtornyokat,
jajgatott, nevetett, sírt, káromkodott.
Panaszolta véges a létezése,
előbb-utóbb áttűnik a nemlétebe,
ott várakozhat ugrásra készen,
mert szét soha nem foszlik egészen,
Eljő ideje, még reménykedik,*

átélni újabb jelenéseit.
Léna nevetett, de nem találta
a köd rémekkel vemhes uszályában
és akkor döbbsent rá a széltoló,
fullasztó ködben kóvályogni jó,
hisz előbb-utóbb tűnik, szertefoszlik,
villódzó fénysugarakba oszlik
és akkor újra megláthatja Lénát,
s a sötét város sok-sok templomtornyát.
S a Byron megénekelte ligetben
újra egymásra találhatnak ketten.
Körös-körül suttagó pínéák,
kísérik a szél áradó himnuszát.
Puha, selymes fűre dőlhetnek le,
egymás testét remegve keresve.
Arnyak sűrűjében villan meg a fény,
kitárult Léna teste, a remény.
Ha jól számolja hatvan éve ennek,
azóta is a fűben hemperegnek,
Ravennában, a pínéa ligetben.
Bámulja őket, segíti az Isten.
Odarendeli őrzőangyalát.
Magas, sudár és vékony, mint a fák.
Hogy élhetnek még, neki köszönhetik,
elűzte sorsuk vicsorgó rémeit.
Lénára nézett, elfogta a szégyen,
Washington sötét, örök éjjelében.
A Potomacból most kelt ki a köd,
ott terjengett a nagyváros fölött.
„Mi történt? Miért nem alszol, szívem?!“
„Megjött a köd és félek, elviszen,
kábitó, vad játékaiba kezd,
magával ragad, többé nem ereszt.
És soha többé nem láthatlak téged.”
„Ne félj, én majd, oda is elkísérlek.”
És a teraszról nézték a ködöt,
sunnyin kanyargott a házak között.
Hirtelen megint Ravennában voltak,
pínéák között köröztek a holtak.
Hívták magukkal. „Nem, még nem megyünk –
kacagott Léna –, még itt kell legyünk,
dolgunk van még az elrontott világon.”
Szétfoslott a köd, akár egy rémálom.
Tűnődve szólalt meg a széltoló.
„Nem tudom azt se hogyan lenne jó?”

*Indulhatnánk már lassacskán haza.”
Akár a köd, elmúlt az éjszaka.
Ólmos hajnali fényben álldogáltak,
szél simogatta a píneákat.*

13. A barbárok támadása

*Az ellenség kora este támadta meg a várost,
alkonyodott, a homály sunyi árnyai fölött,
sűrű rajokban riadóztak a varjak, minden zajt
elnyomott a fülsüketítő, iszonyú káromlás.
Azt se tudtuk hol vagyunk, melyik korban,
mindenesetre megszólaltak az ágyúk és az ideges
varjak azonnal elhúztak délre. Csörömpölve
törtek be az ablakok és az égen világítottak
a kíváncsi rakéták. A herceg összetrombitálta
a lakosságot a piactérre és közölte tizenhat
évtől hetven évig minden férfi azonnal ragadjon
fegyvert és csatlakozzon a sereghez. Ő csapatai élén
kivonul a város elé, a síkra, pillanatnyilag ugyanis
nem vagyunk felkészülve egy hosszabb ostromra,
a városfalak állapota is eléggé aggasztó.
Közben égő nyilak repültek el a fejük fölött,
a külvárosi tetők azonnal lángra is kaptak.
Az esztelen fényben reménytelennek tűnt
minden ellenállás. Azt se tudták kik a támadók,
miért támadtak meg hadüzenet nélkül?
Mit akarnak? „Nyilván felperzselni, kifosztani
a várost – dűnnyögte egy csontsovány öregember – ,
leöldösni az ellenállókat, láncra fűzve hurcolni el
az élőket, a déli rabszolgapiacokra. Mit is
akarhatnak egyebet a barbárok?”
Csikorogva tárult ki a nagykapu és hadaink
kivonultak a síkra, vállalva az eleve reménytelennek
tűnő küzdelmet. Nyolc óra volt.*

14. A folytatódó rémálom

*Az idegen hordák természetesen szétszórják
a herceg elpuhult, harctól elszokott seregét,
levágják a herceget is, fejét póznán hordozzák
körül a piactéren, mert természetesen betörnek*

a védtelen városba, fosztogatnak, gyűjtogatnak –
ahogyan megjósolta az öregember. – Láncra
fűzik a túlélőket, hetekig tevék után bukdácsolnak
a végtelen mezőkön, de vizet kapnak és némi
kását is. „Láthatólag nem akarják, hogy
elpusztuljunk, céljaik vannak velünk” –
magyarázza a széltoló az elkeseredett Lénának.
Változik a szín, de hát ez álom! Minek keresni
benne logikát? Egy ismeretlen város rabszolgá-
piacán térnek magukhoz, durván választják el Lénától,
megkezdődik az embervásár. Feleségét egy magas,
karcsú, turbános arab vásárolja meg, utána szeretne
rohanni, de az őr káromkodva tarkón üti
és elfeketedik előtte a mozgó világ.
Washingtoni ágyukban tér magához,
fájó nyakát dörzsölgetve, ámultan nézi
a mellette csendesen alvó Lénát
és érzi még a félelmet. A rabszolgapiac
gyomorforgató bűze ébren is kísérti.

15. Szédület

Ott ült a balkonon, képzelődött,
bűvölték mélakóros orosz őszök.
Átkelt az óceánon, négy határon,
városában volt, Szentpéterváron.
Egy cellában, a Péter-Pál erődben,
alkony hullt köréje észrevétlen.
Nem vizsgálta, hogy Maxim Gorkij is
raboskodott itt, Dosztojevszkij is.
A falba karcolt üzeneteket
betűzgette, fázósan remegett.
Az utcán elsuhant egy Limuzin.
Mégis Washington, észlelte. A kín
mégse szűnt. A félelem egyre rázta,
visszazuhant egy rég elsüllyedt nyárba.
A kastélykertben hintán lebegett,
Puskin és csalfa nimfái felett.
Megmozdultak most az ellenfényben,
és feléje lopóztak észrevétlen
a kert szobrai. Hallotta őreit
káromkodva kínoztak valakit,
a szomszéd cellában. „Kávét ittál? –

*jelent meg Léna. – Vagy teát innál?”
Ültek a teraszon Washingtonban,
s már azt sem tudta egyáltalán hol van?*

16. A washingtoni csoda

*Forró nadrágnak járőröznek a lányok
a washingtoni utcán, fekete és fehér combok
villognak leállíthatatlan, feltűnnek
kecses japán és karcsú kreol lányok.
Rámosolyognak a széltolóra, karon fogják,
hívogatják. Ígérik, csodát tesznek vele,
olyan élményekben részesítik, melyekben
bizonyára szenvedélyes élete alatt
még nem volt része. „De hát nyolcvannégy
éves vagyok – tolja el őket szelíden a széltoló –,
hamarabb kellett volna találkozoznunk,
én vagyok a hibás, lekéstelek titeket.
Hamarabb kellett volna idejönnöm, de...”
„Angol – mosolyog egy szőke lány és újra
belekarol. – A nyelv mindig csodát tesz,
meglátod, öregúr.” Csatlakozik hozzájuk
egy apró természetű, japán kislány is, nyikorgó
lépcsőkön mennek felfele, egy manzárd
szobában, hatalmas ágyra fektetik, levetkőztetik,
bámulják, hogy milyen sovány, ők is levetkőznek,
két oldalt simulnak hozzá, simogatják,
nyelvükkel érintgetik, nevetgélnek, remegő
kezét combjaik közé vezetik. A széltoló
úgy érzi, álmodik, ez nem lehet igaz,
s ágyában ébredve, ólmos hajnali fényben,
meglepetten észleli, hogy hosszú évek után
újra merevedése támad és az alvó Lénához
simul, aki döbbenetén riad fel, de keze azonnal
megtalálja, amit oly régóta hiába keres.
Krémmel kenegetve, remegve vezeti magába
és összesimulva ringatóznak, két telhetetlen
csontváz. Léna felnyög, mint régen, sikoltozik,
káromkodik, s a széltoló úgy érzi, hogy hosszú
távollét után végre hazaérkezett, oda,
ahová mindig is vágyott. Csak nehogy az álom
folytatódjon, gondolja még és nekifeszül
a rajta ringó testnek. Megtalálják a hosszú*

*évtizedek alatt kialakuló ritmust és repülnek.
Ha most sem áll meg a beteg szívem,
örökké fogok élni, gondolja a széltoló,
akár Rufus, Borges római katonája.*

17. Az Erie-tó partján

*A zajos washingtoni hajnalok és a világváros
nyugtalanító forgataga után, nagy ajándék a csend,
az Erie-tó partján. A széltoló korán kel,
lábujjhegyen megy át a szomszéd szobába,
fel ne ébressze Lénát. Melegítőbe bújik,
bojtos sapkával makacs fején lép ki a házból,
átbiceg a kerten és a vörösfenyők között
kíváncsi mókusok bámulják, régen meggyilkolt
indiánok árnyai köröznak a félhomályban.
Otthonosan mormog a hatalmas tó, hullámai
nyughatatlanul csapódnak a móló köveinek,
s a napkorong is hamarosan kiemelkedik
a sustorgó habokból, vörös vérnarancs,
bevilágítva életét és a tájat. De ez a néhány perc
a homályban élete váratlan ajándékának tűnik,
ki nem hagyná semmiért. Úgy érzi, mintha
az általa még a harmincas években
fordított indián regények szereplője lenne,
s a fák közül bármikor rátörhetnének
egy szomszédos, ellenséges törzs harcosai,
torokhangon üvöltözve fognák körül,
s a felkelő nap első sugarai beretvaéles
tomahawkjaikon törhetnének meg,
s villanhatnának égő szemébe. De csend van,
a harcosok egyelőre késnek, csak egy mókus
vörös farka villan meg a végre megjelenő nap
szúró fényében, amint egyik fáról
a másikra repül, elszánt légtornász.*

18. Napozók

Edward Hopper festménye

Öt széken napozó alak: egy kiolvashatatlan arcú nő, egy hátradőlve meditáló gentleman, egy arcát napnak kitérő hunyt szemű hölgy, egy másik úr, kalapban, ettől dőlősebben tetszik a többinél s megközelíthetlenebbnek, végül egy nekünk háttal forduló, olvasó férfi. Nem lehet eldönteni újságot, regényt olvas, esetleg színes magazint, de nem is fontos. Szinte sőt róla a magányosság, beiratlan sírkő a háta. „Íme, Amerikából jelentjük – vigyorog a széltoló a washingtoni képtárban, meglepett, szőke unokája felé fordulva. – Elkészült a kifulladás civilizáció sírköve.” Barátságosan, erős fény-árnyék hatás teszi vibrálóan kétértelművé és borzongatóvá a festményt. Rideg és nyomasztóan zord. A magukba záruló alakok jelenetének iszonyú némasága nyugtalansággal tölti el, elfordulna, de az öt magányos alak újra meg újra kényszeríti, hogy nézze őket, értelmezze kilátástalan egyedüllétüket, szomorú sorsukat. „És nem tudni mi lesz – fordul Tatjana felé a széltoló – ha váratlanul mégis felhők takarják el a napot? Mihez kezdenek akkor kiszámíthatatlan szabadságukkal a flegmatikus, s önhibájukon kívül az árnyék iszonyatos birodalmába kerülő napozók?”

19. A nap vége

A lilán villódzó alkonyatban, a nap végén,
a széltoló a faház teraszán üldögél,
pohár borában szomorú arcát hosszan elnézegetve,
várja, mikor tűnik el végleg a nap, kedves
vörös fenyői mögött, lánggra lobbantva a tűleveleket.
Jobboldalt meghitten morajlik az Erie-tó,
de már nem dől be sustorgásainak, kiismerte,
rakoncátlan és vad, olyan is, mint a Ladoga-tó,
főként szélcsendben, de azonnal megváltozik,

szeszélyes, mint az időjárás. Itt egyik pillanatról a másikra elborul és süvöltözni kezd a makrancos keleti szél, tízméteres hullámok ágaskodnak, s az a baljós zúgás. Nem tudná megszokni soha. Alkonyodik. Hallja, amint Léna a konyhában szöszmötöl, készíti a vacsorát, általában a teraszon szokták elfogyasztani, a hold rőt, ezüstös, szűrt fényében, amikor minden elváltozik, minden megnő és a vörösfenyők is mintha felélednének, megmozdulnának, mintha indiánok nyughatatlan szellemei motoszkálnának közöttük, s ő egykedvűen számolja még hány napjuk van a hazautazásig. Léna az égboltot figyeli, veje teleszkópján, meg szeretné találni csillagát, de úgy tűnik végképp elveszítette, s a széltoló hiába magyarázza: ez itt más, Amerikában az ég is más, a csillagok is, nem hiszi el, makacsul, türelmetlenül, dideregve napok óta a csillagokat figyeli. „Mennyi van, mind megvannak hát valahol csak meg kell lennie az enyémmnek is. Nem tűnhetett el, csak úgy, mint bűvész cilindereiben a nyúl.

20. A soha nem felesleges sírfelirat

Kopár fennsíkon rohan a széltoló.
Életét menti, semmire se jó.
Kutyák üldözik. Lehet utolérik?
Szétmarcangolják. Darabokra tépik.
„Ha elértem a zöld parti füzeket,
vízbe ugorva megmenekülhetek.”
Elérheti-e? Zúdulnak nyomában,
s a parti füzes csüggesztőn távol van.
„Hát így végződik a tékozló élet?
Acsargó, veszett kutyák széjjeltépnék?”
Fejben írja már sírfeliratát,
amit nem ért el a kágébé, kutyák
tesznek pontot a történet végére.
Költő nyugszik itt, miért és mivégre?
Éltében küzdött verssel, szenvedéllyel,
pechjére fenevadak tépték széjjel.
A holdból mégis leszállott a nyúl,
látta a farka már utánazúdul.

Mégis elérte a parti füzeket,
vízbe ugorva menekülhetett
volna, csakhogy a folyócska elapadt
a szárazságban, valahol elakadt.
Visszafordult és nézte, ámulat,
hogyan úszik a kutyák a nyulat.
Róla mintha megfeledkeztek volna,
sírfeliratát talán, hogy megírja.
Egy széltoló nyugszik itt, fáradt vándor,
nem bírt el véle lángdémon, se ámor,
se bolshevikek, kutyák tépték széjjel.
Itt kísért a fennsíkon minden éjjel.
De nem így történt! A holdbéli nyúl
lejött, megmentett, utána uszult
a veszett horda, eljátszott velük,
hogyan élhetik túl a szegényüek.
Ma is valahol ottan kergetőznek.
És én még élek, persze, ha ez élet?

21. Az álarcosbál

A széltoló egy táncteremben állingál, a vakító
fényben elsiklanak előtte az álarcosbál résztvevői,
színesen viháncoló állatsereglet, délcegen
vonuló történelmi hősök. Mindez emlékezteti
valamire, de egyelőre képtelen még arra is rájönni,
hogyan pontosan hol van, s zűrzavaros élete
melyik idejében?! Sürgősen kellene keresnie
egy tükröt, megismerlenni önmagát, ő-e vajon még,
vagy ismeretlen ellenségei elcserezték? Azután
egy álarcot is kellene szereznie, ezek azt hihetik
csillapíthatatlan feltűnési viselkedésében meztelen
arcával tüntet. Ide-oda sodródik a tömegben, kijut
a nagy teremből, az előcsarnokban, végre talál
egy hatalmas állótükröt, megnyugodhat, irigyei
mégse cseréltek el, ő az, fiatalon, huszonévesen.
De hol történhet mindez? Valahol Párizsban?
Szétnéz, ott az árus is, fogatlan öregasszony,
kér egy hjottoko álarcot és egy kimonót s máris
japánként surranhat vissza a terembe. Épp azon
töpreng, kérjen-e fel táncolni egy hölgyet,
Szép Helénát például, aki épp előtte ingerkedve,
kihívóan riszálja magát, amikor egy dragonyostiszt,

tohonya mahomet alak, váratlanul felpofoz egy török basát, turbánját, álarcát is leveri a balfácánnak, közben a csinos rókalány – bizonyára miatta, féltékenységi rohamában, kezdte ütlegetni a törököt, vézna, szőke fickó, az orra is betörhetett, vérzik –, egy magas, délceg huszárcapitány karján lejt tova, úgy látszik, mégiscsak a lovastiszteket kedveli. A dragonyos döbbenet néz utánuk, legyint, megfordul, kihátrál a csődületből, a bárpulthoz támolyog, kér egy grappát. A török bánatosan néz utána, törülgetve vérző orrát. Egy vámpírhölgy marad mellette, kacéran nyalogatja orráról a vért, azonosulva szerepével, ha vámpír, hát vámpír. Előzékenyen emeli föl a földről a fiú turbánját, álarcát és karonfogva tűnnek el a színes forgatagban. Jön Coppelius mester is, Hoffmann meséiből, kopasz feje akár egy kugligolyó, álarcából hatalmas karvályorr mered elő, szimatolva néz körbe, bütykös ujjai poliplábak, remegő csápolók. Meg akarja ragadni a báméskodó Szép Helénát, aki felsikolt és egyenesen a széltolóhoz menekül. A zenekar keringőre vált, ellejtenek a forgatagban. „Én szeretem a japánokat!” – súgja a hölgy és fülét harapdálva hívja egy mellékszobába, hogy közelebről is megismerkedhessenek, de erre sajnos már nem kerül sor, huzat támad és a nyitott ablakon repíti ki sorra a párokat és a magányos maszkurákat, a sötétben alvó város fölé. Azóta is ott kerengenek a levegőben. Megáll az idő.

22. Pierrot, a zenész

Gino Severini festménye

Fehér bohóc ül, szembe velünk, fekete álarcban bizonyára szemünk tükrében szemléli magát, ölében gitár, körülötte meghitt tarkára pingált falak. A széltoló, Párizsból való hazatelepedésük előtt, 1925 sugárzó tavaszán látta először a festményt, s érezte Pierrot jelenlétét. Az álarc mögül rászzegeződött tengerkék szeme, mintha akart volna tőle valamit.

Egész éjjel nyugtalanul hánykolódott,
Léna azt is hitte meggondolta magát,
már nem akar hazatérni, de ő bevallotta
a fehér bohóc nyugtalanítja, mintha
akarna tőle valamit., Bolondság – nevetett
a felesége csiklandósan és hozzásimult –
Tőled csak én akarok valamit, hercegem,
a hogy mit, azt te is nagyon jól tudod.”
Másnap mégis visszament a kiállítóterembe,
a bohóc képe eltűnt, bizonyára valaki,
egy műgyűjtő, vagy valamelyik állami
közgyűjtemény megbízottja már meg is
vásárolta. De a fehér bohócot nem tudta
elfelejteni, évtizedekig kísértette, s most,
nem kis meglepetésére, egy New York-i
múzeumban láthatta viszont. Pierrot
az évtizedek során, vele ellentétben,
mit sem változott, de ahogy egészen közel
ment hozzá, mintha megvillant volna kék szeme.
Felismert, döbrent meg a széltoló és sokáig
mereven, mozdulatlanul nézte a bohócot,
próbálta elképzelni fekete álarc alatt az arcát,
de sehogyan sem sikerült. Pierrot visszanezett,
s mintha tényleg akart volna valamit, de nem bírt
megszólalni és hősünk rájött, hogy egy másik
szerepet, másik sorsot kínált fel akkor, ott neki,
ötvennégy esztendővel ezelőtt. Ő lehetett volna
a párja, az ikertestvére, a hasonmása, a fehér
bohóc és minden, az egész kurva, zátonyra futott
élete másképpen alakulhatott volna, ha akkor
megérti, mit is akar sugallni Pierrot. De süket volt,
vak volt és érzéketlen, nem fogta fel az üzenetet.
s most már fehér bohóc sem lehet soha.
Ez a vonat is elment. Nézte még egy ideig,
szomorúan a bohócot, s akkor Pierrot hirtelen
megmozdult, fölemelte a gitárját és játszani kezdett
valami andalító menüettet, aztán meghajtotta fejét,
leengedte gitárját, közvetlen mozdulattal vette le
álarcát és a széltoló döbrenten ismert fiatalkori
önmagára. Igen, kétségtelen ő volt az. A művész
kétségtelenül őt festette meg Pierrot maszkjában.
De hol találkozhattak és mikor? Malevics, vagy a
futurista olasz festők környezetében? Ezt már
képtelen volt kideríteni. Nézte hasonmását
és hallgatott. Nem tudott elválni tőle,

*a múzeum zárásáig maradt, viselkedése már
az öröknek is feltűnt, aggódalmasan köhécseltek
a háta mögött, de korára való tekintettel
elnézően viselkedtek, nem zavarták meg.*

23. A jégmezők lovagja

*A népszerű ifjúsági regényt olvassa a repülőn,
ásítózik, kér egy dupla whiskyt, szopogatja.
A tatárok támadnak, a herceg összetrombitálja
csapatait, tél van, nagy orosz tél, méteres hó.
A lovak prüszkölnek a hidegben, leheletük
párállik, fejük körül, mintha pipáznának.
Mielőtt a két sereg összecsapna, váratlanul
megszólal a vészcsengő, ijedt stewardeszek
futkároznak, mindenkinek felcsatolják az
ejtőernyőjét. „Leálltak a motorok – magyarázzák –
ki kell ugrani! A gép irányíthatatlanná vált,
percek múlva lezuhan.” Így a széltoló, bedöntve
whiskyjét, zakója zsebébe gyömöszölve az örökbecsű
történelmi regényt, felsorakozik a többiek mögé.
Léna sehol. Mi történt? Nem együtt utaztak volna?
Hihetetlen. De felesége titokzatos eltűnésén
sem tud sokáig töprengeni, egymás után lökik ki
az utasokat az űrbe, megmagyarázzák, mit is kell
meghúzni, hogy az ejtőernyő kinyíljon és jó utat
kívánva őt is kitaszítják a csillagokkal teli,
sötét űrbe. Zuhan. Ráncigálja a fogantyút,
de ejtőernyője nem akar kinyílni. Azt sem tudja
hány ezer méter magasan lehet, csak annyit,
hogy néhány perc és vége, soha nem tudja meg,
hogy a jégmezők hős lovagja megnyerte-e
a tatárok elleni csatát, vagy ellenkezőleg,
a tatárok győztek és ő is elesett a jégmezőn?*

* Amikor Léna nagymama hirtelen halála után, hónapokra pétervári lakásukban élve, alaposan átkutattam több ezer kötetes könyvtárát, számtalan vers került elő, különböző könyvek hátsó oldalaira írva, de ismeretlen kéziratok is, főként a szintén átvizsgált lemezborítókából! Hatalmas, gazdag lemezgyűjteményük volt, mindketten szerették a preklasszikusokat (Bach, Händel, Vivaldi) és Mozartot, de sok volt a Liszt-, a Schumann-, a Brahms- és nyilván a Sztravinszkij-, Rahmanyinov-lemez is. Amikor a könyvtárral és a lemezekkel is végeztem, elkezdtem összeállítani az eleve három kötetre tervezett összegyűjtött verseket és

írni a jegyzeteket. Már nem reméltem, hogy újabb anyag kerülhet elő. Váratlanul nyáriasra fordult az idő, kimentem a kerti házba és az ő asztalainál dolgoztam, hol a diófa, hol a hársfa alatt, hallgatva a fáradhatatlan feketerigókat, s a Ladogató távoli, megnyugtató hullámainak morajlását. Egyik éjszaka a folyóiratom lehullt a földre, az ágy mellé, s amint keresgéltem, egy kis, fekete táskát találtam, benne egy füzet, amit én vettem neki még amerikai látogatása első napjaiban. Izgatottan lapoztam bele, már a versek fölé, fekete filctollal, nagybetűkkel írott cím is meghökkentett: A hiúság zsidvására és az alcím is, egy széltoló vallomásai. Elkezdtem olvasni a sokszor javított verseket, s rádöbentem (nem volt nehéz, néhány versben világos az utalás helyre, időre!), Amerikában írta, egészen hazautazásukig, de hogy miért rejtegette, miért nem mutatta meg, rejtélyesnek tűnt számomra. Élveztem a sokszor csattanóra kihegyezett verseket, száraz, fanyar humoruk, derűs öniróniájuk elbűvölt. Sajnos ezekhez a versekhez nem fűzött szokásához híven jegyzeteket, s már Léna nagymamát sem kérdezhettem, pedig kíváncsi lettem volna egyre és másra, de ki tudja, lehet, hogy ő sem tudott erről a kisebb kötet terjedelmű ciklusról. Mindegy, az amerikai fűzet végére illesztettem, a nagy búcsúzó versciklusa elé. Bizonyos darabjaival a készülő biográfiámban is foglalkozom majd, kikerülhetetlen adalékok nagyapán öregkori életéhez, egyre sötétedő világlátásához. – *Tatjana Bogdanova*

Lázár Bence András

A rúzsért cserébe

*A lábakat hát, jól van, elfogadom.
De a rúzsért cserébe majd elviszlek
vacsorázni. Azt hiszem, olyan nő vagy.
Felnézel, ölelsz, csókot adsz.*

*Most kint eső esik, de idővel az ablakokat
is hó fedi majd. Havunk. Tél lesz, vagy alig ősz.
Azt hiszem, szeretsz valakit. Itt nincs szükség rám.*

*Felnézel. Aztán ölelsz. Futni jársz.
Futsz. Menekülsz egy tél elől, hogy aztán emlékek
nélkül érjen a tavasz. Csókot adsz, aztán beszélsz.
Táncolni jársz. Táncolsz. Lenézel. Lenézünk.
Nők, férfiak egy párkány alatt.*

*Nincs szükség rám. Még ősz van, vagy alig tél.
Vagy tél, és alig ősz. Futni jársz. Táncolni.
Futsz. Táncolsz. A lábaid, hát jól van,
elfogadom, megfeszültek a harisnya alatt.*

*

*Zakómban papírkendők. Rúzsfoltok.
Letöröltem a szád. Nyakadon emlékekkel
menekülsz. Kerülsz egy sarkon. Szerelmesek
ölelkeznek. Zihálsz. Nem kapsz levegőt.*

*De a rúzsért cserébe – vörös papírkendőket találtam
a zakóban – azt hiszem a rúzsért cserébe elviszlek majd
vacsorázni. Megtörlöm a szád, te felnézel, ölelsz, csókot adsz.
Kint lassan havazni kezd, és az ablakokat idővel hó fedi majd.*

Ádvent

1.

*Itt most gondos készülődés van.
Előtte mindennek. Előtte utoljára.
Mert egyelőre jobb nem tükörbe nézni.
Hogy már megint elkövettem,
hogy elfogom, hogy most követem el.
Még a semmit. Még a mindent.
Ez most utoljára van. Ez a gondos készülődés.*

2.

*Elképzeltem a szobád.
Elképzeltem, ahogy felkötöd, kiengeded hajad.
Elképzeltem, ahogy leveszed ruháid,
ahogy a bőröd, nyálkahártyáid puszta
egyszerűségükben állnak ott, tükreid előtt.
Tovább az üregeket, szervek húsos falát
elképzeltem véred áramlását, idegeid áramvonalát.
Aztán, ahogy eltakarod mindezt. Fehérneműk.
Fényes ruhák. Ünnepek van. Tükreid előtt
gondos készülődés.*

3.

*Tükreidben: férfi, nő. Külön élet. Külön ágy.
Előtte mindennek, előtte, utoljára.
Itt most gondos készülődés van.
Elképzeltem,
ahogy felkötöm, kiengedem hajad,
ahogy leveszem ruháid,
ahogy bőröd, nyálkahártyáid
puszta tisztaságban,
előtte mindennek
állnak ott tükreid előtt
és kezem – üres férfikéz –
csípőd átkarolja
öled körbeöleli,
majd fényes ruhát terít
csókot ad, tükörbe néz.*

*Itt most gondos készülődés.
Tükreidben minden megtörtént.*

4.

*(Reggelre befagyott a város,
hajnalban elindultam megkeresni
téged az egyre lassabb hóesésben.)*

Súlyos tájak

1.

*Az ölelések lényegében
kitöltik az időt, azt hiszem.
Lényegében, ha van célunk is,
ha egyáltalán volt is valaha,
az idő tisztos kitöltése csak.
Tél van. Nincs alakod.
A tájnak meg csak súlya van.
A falaknak hangja van.
A csendnek dobhártyája van.
Ha van, akkor volt,
ha lesz, akkor sosincs.*

*Együtt kiáltjuk, egymásnak dőlve,
lényegében kiegészítve egymást
bele a szűk télbe: vége van.
Ha egyáltalán van célja,
ha egyáltalán volt is valaha.*

2.

*Csak elképzelni tudom tested körvonalát,
a mellék ép szélén a hámat,
a szegycsontod két anyajegyét,
és a derekadról is lényegében
emlékeim ha lehetnek,
két gödör, két rögzítés,
szárnyaid esetleg, ha lehettek,
ha beszélhetünk szárnyakról egyáltalán.*

*De az ölelések kitöltik az időt,
ha van is célja, ha volt is egyáltalán,
ha lesz valaha, ha nem az idő tisztos
kitöltése csak,
ha nem sietnék eléd,
ha nem szorítana a tél,
ha nem csak súlya lenne közös talajunknak,
ha falaknak csendje lenne,
a hangnak dobhártyája,
ha el tudnám képzelni
tested körvonalát,
az egész mit se számítana,
hiszen lényegében
ez nem rólam szól,*

*az egésznek múltja van,
az egészből csak annyi lenne igaz,
mint szárnyak derekadból,
mint a két rögzítés, a két gödör,
amihez nekem egyelőre nincs közöm.*

3.

*Emberek beszélnek mögöttünk: vége van,
de ha volt célja is egyáltalán,
lényegében lehet is,
súlyos tájak között lépkedünk,
ha van, akkor múltja van,
ha lesz, akkor sosem volt.*

Nyerges Gábor Ádám

Ne légy kedves

*Ne légy kedves, ne kedvelj,
ha akadna még gondom,
ne légy bájos, ne bajlódj,
inkább magam megoldom.*

*Ne légy gyengéd, ne gyengülj
el, ha már nem kereslek,
ne légy sima, ne simulj,
akkor sem, ha kevesled*

*szerelmed, ha ébredt közben,
őrizd meg,
szerelmed, ha ébredt közben,
növelgesd,
szerelmed, ha ébredt közben,
díszítsd fel,
de hozzám többé már sosem
kíváncsoz,
szerelmed, ha ébredt közben,
vidd máshoz.*

Elfordulsz

*Persze akár jó helyre is
kuporodhatnának a dolgok,
holdtól csillagokig, az egész égbolttal,
mint válladon felejtett fejem.*

*Meglehet, hogy még meglehet
minden, most picit elkódorgok
a válladtól, ahol még az imént voltam,
de csak amíg a fogam fenem*

*rád és egyebekre, titkon
összekacsintok a holddal,*

*égbolttal és kicsi, kancsal csillagokkal,
vagy a szemem tikkkel, nem csoda,*

*mert ahonnan elfordulsz, ott
lesz mindig a mostoha oldal,
s mire rájössz, hogy semmi sem csillan okkal,
visszakuporodni nincs hova.*

Szakadjon

*Ne függjön egyetlen szálon,
ne vékonyodjék, ne is széled-
jen szét maga körül, ne ad-
ja magát könnyen az élet,*

*ne múljon a vakszerencsén,
ne bizzon a véletlenben,
ne reménykedjen körülmé-
nyekben senki érett ember,*

*ne hagyja magát a sorsra,
ne higgyen dajkamesék-
nek, lelkén egy cseppet se köny-
nyítsen, ne akarjon esélyt,*

*ne vágyjon békére, ne is
nyugodjék a lélek, szakad-
jon, ha kell, de verhessen to-
vább a szív, mindegy, hogy szabad*

vagy nem.

Könnyebben költözik

*Napról napra egyre könnyebb cipelni,
s percről percre kevesebb percig ennyi
a súly, a szerelem, miből eltűnt a
személy, mint sárgult papírról a tinta.*

*A szívkamrában csak repedések
és néhány szívósabb kaparás maradt*

*emlékül, miket az elmúlás marat
mintái közé, ahol belevészt.*

*Évről évre mégis épp ugyanannyi,
bár óráról órára apad vágy,
mert mint keze ügyébe akadó tárgy,
gazdáját sosem tudja odahagyni.*

*A szív helyén pedig, a bordák között
már nem lüktet a régen átköltözött,
szerelmét vesztett, elárvult szerelem,
így könnyebben költözik messze velem.*

Iványosi-Szabó Tibor

A cívis tolerancia

A mezővárosi közösség formálódása Kecskeméten
a kora újkor első századaiban

A XVI. században a nagy földrajzi felfedezések Nyugat-Európa számára szinte minden területen erőteljes fejlődést tettek lehetővé. Mindez nem, vagy csak alig hatott ki Közép- és Kelet-Európa államaira, ahol ez idő alatt inkább megtorpanás, sőt súlyos válság jelentkezett. Ehhez hozzájárult az is, hogy az Oszmán-Török Birodalom évszázadokon át kihasználva a területén átmenő, Kelettel történő kereskedelem anyagi hasznát, arra szánta el magát, hogy Európa újabb régióját kényszerítse hódolásra. Katonai-politikai célkitűzésének újabb áldozta Magyarország lett. Ennek hatására a középkor végén reményteljesen fejlődő magyar társadalom és gazdaság rendkívüli veszteségeket szenvedett, az igazgatás pedig szétesett, és súlyos válságba került. A legfelsőbb szint, a magyar állam két, majd három részre szakadt, a királyi országrész élére pedig idegen dinasztia került. Így az államigazgatás fejlődése megtorpant, és kénytelen volt az idegen érdekek érvényesülését elszenvedni. A hódoltság területén keserves diplomáciai munka révén is hosszú időn át jószerivel csak jelképes jelenlétéről szólhatunk. Az igazgatás középső szintje, a hódoltság alá került nemesi vármegyék tevékenysége gyakorlatilag évtizedekre felszámolódott. A rendkívüli sokkhatásból csak sokára ébredező érdekszervezetek a királyi területen tudtak — sok esetben több megyét összefogva — életjelt adni magukról. Erről a folyamatról történettudományunk meggyőző és részletekbe menően hiteles képet nyújt.

Annál hézagosabb és homályosabb az az ismeretanyag, amit a hódoltság területén lévő alsószintű igazgatásról, a falvak, a mezővárosok és a királyi városok létéről, a települések társadalmának belső mozgásáról fel tudunk mutatni. Kétségtelen, hogy a török nyelvű források közreadása és feldolgozása során sok új ismerethez jutottunk azokon a területeken, amelyek a hódítókkal szembeni kötelezettségekre, a török igazgatás megszervezésére és működésére vonatkoznak. Ezek viszont csak közvetve utalnak arra, hogy az egykori alsó szintű igazgatás egyáltalán hol maradt meg, miként kényszerült a hódítók igazgatási rendszeréhez idomulni. Kellő feltárások hiányában eddig semmit sem tudtunk arról, hogy mezővárosaink milyen mértékben voltak képesek a középkorból örökölt autonómiájuk egy-egy részét megmenteni, miként tudták a közösség vagy az egyének érdekeit az idegen hatalommal, annak hivatalnokaival szemben védeni, érvényesíteni. Még gondolat szintjén sem merült fel annak vizsgálata, voltak-e közöttük jellegzetes fejlődési utat követők? A hódoltság idején volt-e lehetőségük ezen vonásaik megőrzésére, továbbfejlesztésére?

Az igen jelentős fellendülést követően a XVII. századi Európa nyugati felében rendkívül mély ellentmondások törtek felszínre. A nemzetállamok formálódása és a nagyhatalmak elkeseredett, hosszan tartó küzdelme, a kíméletlen polgárháborúk sora, a központi közigazgatás ellentmondást nem tűrő fellépése, az erőteljes centralizáció jellemezte ezt az időszakot. Az előző század gazdasági virágzását mély és szinte az egész kontinenst érintő pénzügyi és gazdasági válság követte. Ugyanakkor forradalmak nyitottak utat az újabb polgári fejlődés előtt. Mindezek együtt tették lehetővé a szellemi óriások – Newton, Descartes és Pascal – munkálkodását, amely a modern tudományok kivirágzását eredményezte. Velázquez, Rembrandt és Vermeer a képzőművészet új korszakát nyitotta meg. Az irodalom megújulásán a szellemi óriások sora, köztük Shakespeare és Milton, Racine és Molière fáradozott. A szellemi élet e csodálatos korszakát viszont a véres vallási háborúk kegyetlen évtizedei árnyékolta be.

Európa középső részén csak nyomokban jelentkeztek az új korszak csodálatos eredményei. A kontinens nyugati felén a tengeri és a szárazföldi hegemóniáért folyó több évszázadra kiterjedő nagyhatalmi küzdelmek nem tették lehetővé, hogy az időközben rendkívül súlyos gazdasági és politikai válságba kerülő Török Birodalmat hazánk területéről kiszorítsuk. Az idegen hatalom, a polgárháborúk és az elkeseredett vallási küzdelmek nálunk blokkolták mind a gazdasági, mind a szellemi, mind pedig a közösségi fejlődés lehetőségeit. A polgárosodás felgyorsulása helyett a nemesség az 1608. évi országgyűlésen törvényben gátolta meg évszázadokra az uralkodót abban, hogy a mezővárosok fejlődését bármilyen formában támogassa, azokat földesuraik fennhatósága alól kiemelve. Az egységes nemzeti piac nemhogy létrejött volna, hanem a század utolsó harmadára három helyett – Thököly kérész éltű államának megjelenésével – négy részre szakadt az ország. A korábban még sosem látott pénzügyi-gazdasági válság visszavonulását viszont az idegen központosítás követte, és szorította vissza már korábban a hazai kereskedelmet. A benuátság állapotát jelző török állam rovására a nemesi megyék és a földesurak egyre határozottabban léptek fel a falvak és a mezővárosok lakóival szemben. Az évtizedekre terjedő háborúk és polgárháborúk a keserves és minimális anyagi felhalmozást is tönkretették, felélték, így a szellemi és a tudományos élet kilátástalan helyzetbe került. Ilyen közegben még a vigasztalónak látszó egyéni próbálkozások is sorra kudarcot vallottak.

Az állami igazgatás a változatlan politikai állapotok között képtelen volt érdemben fejlődni. A nemesi vármegye aktivizálódása – még mindig a királyi területen – elsődlegesen a rendi kiváltságok megerősítését és a nemesség érdekeinek védelmét szolgálta. A városok és falvak összefogását mind az idegen hatalom, mind pedig a magyar rendiség egyaránt gátolta. Az alsó szintű közigazgatás és közösségi szerveződés még a királyi országrészben sem kapott sem a központi hatalomtól, sem a rendektől semmiféle támogatást. A hódoltság területén érthetően még keservesebb állapotok között maradtak a paraszti és civis közösségek. Keserves ellentmondás, de tény, hogy másfél évtizeden át a hódoltság mezővárosait és falvait legkíméletlenebbül a nemzeti önrendelkezést követelő kuruc katonák és kuruc tábornokok zsarolták meg.

Tehát a kora újkor első két évszázada a magyar rendek és a nemesi vármegyék számára nagyjából kudarckor sorát hozta. A megváltozott körülmények között sem voltak képesek rövidebb és hosszabb távú céljaikat módosítani, szűk társadalmi körre korlátozott érdekeiknek akár csak csekély részéről lemondani. Változatlanul csak a nemesi nemzet keretein belül, annak szűken vett érdekeinek figyelembevételével formálták céljaikat. A magyar nemességnek ez a beszűkült programja a két évszázad alatt igazán távlatos politikust – Zrínyi Miklós kivételével – nem volt képes maga elére állítani. Nem mondható szerencsésebbnek a katolikus egyház, illetve a protestáns egyházak szerepe sem. Az előbbi figyelmét és energiáit egykori híveinek visszaszerzése készítette az idegen uralkodóház

indokolatlanul egyoldalú szolgálatára, az utóbbiak gazdasági és politikai támogatásuk érdekében alkudtak meg a széthúzás erőivel.

Ezek alapján joggal merül fel a kérdés, miként tudtak a legszélesebb társadalmi csoportok anyagi és politikai hatalom, illetve támogatás hiányában önmaguk érdekeinek védelme és a lassan formálódó nemzeti ügy érdekében bármit tenni. Erre csak több feldolgozás eredményeinek birtokában lehet majd megalapozott választ adni. Ez a feldolgozás csak egy lehet a remélhető hosszabb sorban.

A kora újkor keserves két évszázada alatt a többszöri visszaesés ellenére a gazdasági fejlődés nemcsak itt, hanem a „három város” — Kőrös, Cegléd és Kecskemét — mindegyikében figyelemre méltó eredményeket ért el. Ez nemcsak az árutermelés és pénzgazdálkodás vitán felüli erősödésében nyilvánult meg. Az állattartáson belül inkább csak a mennyiségi változások a feltűnőek. A szántóföldi növénytermesztés jelentősége viszont számottevően nőtt, és a gazdálkodáson belüli súlya, szerepe igen komoly előrelépést mutat. Az újabb feltárások azt jelzik, hogy a középkori kezdetekhez képest a gyümölcs- és szőlőtermesztés a társadalom minden rétegén belül rendkívül fontos értéktérítő tevékenységgé vált. A céhes ipar valójában ezekben az évszázadokban honosodott meg, és vált a civisváros egyik meghatározó gazdasági forrásává. Kecskemét főként kereskedelme révén a török kiűzése után az egységes nemzeti piac kiépülését számottevően segítette. Tehát joggal szólhatunk — ha nem is strukturális változásokról — az egyes ágazatok közötti igen jelentős átrendeződésről.

A hódítók megjelenése és a nálunk meglévőnél fejlettebb írásbelisége, szervezettebb, szakszerűbb igazgatása és adóztatása több évtizedre, ha nem is blokkolta, de mindenképpen korlátozta a mezővárosi autonómia működését és fejlődését. Óriási eredménynek mondhatjuk, hogy miközben a központi és a megyei igazgatás teljesen magára hagyta az alsó szintű szervezeteket, a földesurak pedig csak az évenkénti summájuk behajtásáig kísérték figyelemmel hódoltsági birtokaikat, mezővárosaink számottevő része a török közigazgatáson belül is képes volt érdekeiért harcolni, korábbi kiváltságait részben vagy egészben megvédeni, és hász birtokként mezővárosi autonómiáját, magisztrátusát működtetni. Kétségtelen, hogy főként a háborús esztendőkből képtelen volt elhárítani a nagyobb tatár és török katonai egységek zsarolásait, de képes volt követei útján Pozsonyban és Bécsben, Drinápolyban és Isztambulban sérelmeit bemutatni és panaszait igazát elismertetni. A két birodalom központi hatalmának gyengeségét mutatja, hogy adózóit, alattvalóit egyik sem volt képes az atrocitásoktól megvédeni. A válságos évtizedekben ezek hiányát csak a parasztvármegyék tudták valamelyest ellensúlyozni.

Miként erre már utaltunk, 1608 után nemcsak a hódoltságban, hanem még a királyi területen is reménytelenné vált a földesúri függéstől megszabadulni. Ennek hatására a központi hatalom még kevesebb segítséget tudott nyújtani, így a falvak és a mezővárosok kiszolgáltatottsága uraikkal szemben számottevően nőtt. A hódoltság területén a falvak és a mezővárosok életébe történő földesúri beavatkozás főleg a hódoltság utolsó évtizedeiben vált igazán intenzívvé. Éppen ezért figyelemre méltó, hogy ez idő alatt Kecskemét magisztrátusa kisebb földesuraival szemben eredményesen védte a civis társadalom érdekeit. Mind a földesúri summának az összege, mind pedig a különféle ajándékok értékének alakulása azt jelzi, hogy csak az országos főméltóságokkal szemben voltak kénytelenek ideiglenesen meghátrálni. Wesselényi Ferenc nádorként növelte csaknem kétszeresére az örökölt summa összegét. Öccse, Wesselényi Pál teljesen jogtalan követelését pedig a város — többek között a kincstár utasítására is — megtagadta, de az Erdélybe szökött és a kurucok generálisává tett főúr közel ezer fős sereggel szállta meg a várost, és addig nem távozott, míg követelését nem teljesítették. Thököly indokolatlan adóit is csak a közvetlen fegyveres kényszer hatására fizették ki.

A mezőváros önkormányzata évtizedeken át eredményesen védte a város jogi és anyagi érdekeit mindaddig, amíg a nyílt és fegyveres erőszak nem lépett közbe. Kisebb engedményekkel kivédte a Koháry familia azon próbálkozását, amellyel egy jobbágyfalu szintjére próbálták szorítani az ország legnépesebb mezővárosát. Kivédte a Melczer család azon követelését is, amellyel a város egy meghatározott részét személyes birtokukká kívánták tenni. A legjelentősebb eredményt azonban 1686 után érte el ez a közösség. A kuruc generális halála után örökösével szemben vissza tudta állítani a város korábbi, jóval kisebb összegű summaadóját. Miközben a legtöbb feudális főúr falvaikkal és mezővárosaikkal szemben sorra érvényesítette a korábbiaktól eltérő, sokszor drasztikusan megnövelt követeléseit, Kecskemét minden földesurával és a váci püspökkel szemben is el tudta érni, hogy a század első harmadában kialakult szolgáltatásai maradjanak, pedig lakóinak száma időközben kb. kétszeresére nőtt. Változás csak annyiban történt, hogy a kötelező ajándékot nem természetben, hanem készpénzben rótták le.

A helyi nemesekkel szemben is következetesen és eredményesen lépett fel a magisztrátus. A legnagyobb állattartók, a „marhásabb” cívisek ismételt panaszként említették, hogy a szegények miatt egyre távolabbi pusztákra kényszerülnek jószágaikkal az addig használt kilenc kun pusztáról, melyeket a város elsődlegesen az önálló legelők bérlésére képtelen „marhatlanabb” gazdák számára biztosított folyamatosan a hódoltság idején. A növénytermesztés bővülése során pedig a gazdák számára zálogbirtokként megszerezte Szentlőrinc pusztát. Amikor a Német Lovagrend birtokba vette a jászkun pusztákat, gazdáik számára további tucatnyi kun pusztát használatát biztosította hosszú távra szóló bérlettel.

Tehát joggal fogalmazhatjuk meg, hogy mind a hódoltság ideje alatt, mind pedig a török kiűzése után a mindenkori magisztrátus váltakozó sikerrel, többszöri ideiglenes meghátrálással, de végül is eredményesen képviselte a mezővárosi közösség érdekeit. Kellő politikai és adminisztratív védelem hiányában is az újabb kihívásoknak folyamatosan meg tudott felelni. Tudomásul kellett venniük, hogy mindvégig a nemesi nemzeten kívül maradtak, de a rendi országgyűlés törvényei maradéktalanul vonatkoznak rájuk is. Viszont tudatosan felhasználták mindazokat a rendeleteket, több évtizedes vagy évszázados hagyományokat, szokásjogokat, amelyek védelmet nyújtottak uraikkal szemben. Kitartóan védtek még a város pallosjogát is a Koháry familia ellenében, és csak akkor hátráltak meg, amikor az országgyűlés törvényben fosztotta meg ennek gyakorlásától.

Mezővárosaink hódoltság alatti és a törökellenes háborúkat követő időszak nemesi-rendi törekvésekkel szembeni megnyilvánulásai, főként pedig eredményei csak szórványosan váltak ismertté. Ezek feltárása nemcsak azért fontos, mivel az ország lakosságának aránytalanul nagyobb részéről volt szó, hanem főként azért, mert ezek a sokszor eredménytelen, olykor pedig sikeres próbálkozások mindenképpen azt jelzik, hogy a kora újkor első évszázadaiban ezek a közösségek a rendkívüli nehézségek ellenére igen jelentős fejlődést értek el. A közösség belső épülése, erősödése azonban elsődlegesen nem az uraikkal és a hatóságokkal szemben folytatott egyenlőtlen küzdelem eredményén mérhető le igazán.

A közösség fejlődése érdekében a tanács és a magisztrátus akkor tudott legtöbbet tenni, amikor statútumaival tőle telhetően biztosította az országos átlagnál lényegesen magasabb szintű áruterelés és pénzgazdálkodás jogi és anyagi feltételeit. A másik fontos terület a helyi nemesek mindennemű előjogának a határozott visszaautásítása volt. A csekély számú armális nemes — a szomszédos Kőrössel ellentétben — semmilyen formában sem tudta csoportérdekeit érvényesíteni. Kétségtelen, hogy ehhez részben a korábbi évszázadok szokásjogához való ragaszkodás, részben az újabb törvények egyaránt hozzájárultak. A korábban vagy a frissen megszerzett armális nem eredményezett semmiféle előnyt a különféle tisztségek betöltésénél, még kevésbé a közterhek viselése során. A kialakult

szokásjog értelmében nyolc évnél előbb csak a legritkább esetben, a városra nehezedő rendkívüli terhelések során választották meg főbírónak ugyanazt a személyt. Hat évnél rövidebb időszakon belüli választásra nem találunk példát. Arra sincs példa, hogy élete során valakit háromnál több alkalommal választottak volna meg főbírónak. A féltucatnyi rendkívüli nagy vagyont birtokló familia így nem tudott erőteljes befolyást gyakorolni a város irányítására.

Több mint figyelemre méltó, milyen következetességgel gátolták meg, hogy egyes családok, gazdák bármiféle monopóliumra szert tegyenek. Néhány ügyes és bátor tőzsér meglepően nagy vagyont tudott ugyan felhalmozni, de ezt nem valamely helyben szerzett kiváltság birtokában tette, és nem a helyi áruforgalom lebonyolítása révén érte el. Minden bizonnyal — befolyásuk korlátozása végett — ezért nem engedte a magisztrátus, hogy önálló kereskedőcéhet hozzanak létre. A városi statútumok a kereskedelmet minden adófizető alanyi jogává tették. Nem lehet véletlen az sem, hogy a városi kocsmá számára szükséges bor beszerzésekor sok tucat gazda fuvarozását, nagyobb távolságokról történő borforgalmazását vették igénybe. Ugyanezt mondhatjuk el a városi mézszárszék áruval történő ellátásával kapcsolatban is.

A középkortól formálódó mezővárosi autonómia több régi intézménye továbbra is megmaradt, és fontos szerepe lett a közösség szervezésében és irányításában. Az összes gazdát magába foglaló népgyűlés minden bizonnyal vesztett ugyan korábbi szerepéből, de még ezekben a századokban is minden igazán fontos ügyben célszerűnek látták összehívását. Igaz ugyan, hogy döntési lehetőségei korlátozódtak, és egyre inkább csak a tájékoztató feladatai maradtak meg. Az ekkor már általában hatvan főből álló esküdtek tanácsa nélkülözhetetlenné vált a közösség életében. A gazdák közel tizedét magába foglaló testületben a szegényebb családfejek is jelentős számban megtalálhatók. Közülük verbuválódott a mindenkori főbíró körül az a kéttucatnyi legaktívabb, legtapasztaltabb személy, akik a szűkebb irányító-ellenőrző szervezetet, a tanácsot alkották. Leginkább rátermett tagjai több évtizeden át közreműködtek mind a bíraskodásban, mind pedig a hivatal előtt jelentkező feladatok közvetlen ellátásában. A későbbi szakigazgatás elemei már ekkor kezdtek kirajzolódni. Kellően hangsúlyoznunk kell, hogy ezekben a századokban ezek a testületek igen széles társadalmi bázisokra épültek.

A közösség építkezése más területeken is érvényesült. A két évszázad során lényegesen erőteljesebb lett a differenciálódás és a szakszerűség a hivatali szervezeten, a magisztrátuson belül. Itt a jegyzők szerepének növekedésével a jogi, igazgatási ismeretek megalapozottsága vált hangsúlyozottabbá, és a több irányból rendszeresen és alkalmasszerűen jelentkező anyagi-pénzügyi követelések időbeli teljesítése végett, és a bevételek rendszeres biztosítása érdekében a pénzügyi fegyelem vált meghatározóvá. Bár a bevételeket és a kiadásokat rögzítő nyilvántartások jelentős hányada elveszett, de a ránk maradt anyagok is dokumentálják, hogy a XVI. század végén az írásbeliség és a hivatali szervezet mellőzhetetlenné vált, és a következő században a szakszerű hivatali tevékenység igen komoly fejlődést élt meg. Az ügyek és a nyilvántartások naprakész és gazdaságos vezetése, a különféle pénzbeli és természetbeni terheknek a lakosság egészében történő ismételt terítése csak így volt lehetséges a lakosság viszonylag csekély ellenállásának előidézésével.

Külön is ki kell emelni, hogy a bíraskodás alsó és a középső szintjén rendkívül rugalmasan és szakszerűen alkalmazkodtak a közbiztonság labilitásához, és biztosították, hogy az ügyfelekhez minél közelebb kerülve és minél gyorsabban hozzanak döntést. Korábban ismeretlen jogi fórumokat — a három város törvényszéke és a fogott bírák — hoztak létre és működtettek közel másfél évszázadon át, amelynek tagjai a környező és olykor távolabbi falvak és mezővárosok legtöbbször nem jogi és közigazgatási elméleti ismeretekkel,

hanem széles körű gyakorlattal, több évtizedes tapasztalattal rendelkező tagjai közül kerültek ki.

A közigazgatás részben a hagyományok és a helyi szokások, részben pedig a királyi városokban kialakult gyakorlat átvételével bővült, vált szakszerűbbé, hatékonyabbá az ügyek intézése során. A tanács és a magisztrátus munkájának hatékonyságát messzemenően segítette az egyre népesebbé váló mezőváros közigazgatási beosztásának, szervezetének a felmerülő igényekhez alkalmazkodó formálása. Ezt szolgálta a mezővárosnak négy „pars”-ra, és ezen belül — váltakozóan nyolctól húsz — tizedre történő felosztása. Így a tizedesek és az utcapapátányok segítségével minden gazda, minden háztartás könnyen elérhetővé vált. Tekintettel arra, hogy a hivatali időre a választott tisztségviselők nem kaptak díjazást, munkabért, anyagi érdekek nem befolyásolták ezek megszerzését. Egy tisztség betöltése az esetek jelentős részében komoly kötelezettséget, terhet jelentett a gazdának és családjának. Ha késett követeléseik teljesítése, a katonák gyakorta a bírák testi épségét veszélyeztették. Közülük ezért többeket bebörtönöztek. A közigazgatás hatékonyságát azért is ki kell emelnünk, mert akkor még évenként váltották le, választották újra minden hivatal és minden fontosabb üzem irányítóját. A folyamatosságot az esküdtek testülete és az ekkor még eléggé képlékeny összetételű tanács képviselte.

Ezekben az évszázadokban a gazdákat megillető jogok szinte minden területen igen komoly kötelezettségekkel jártak. Még a korábban vezető tisztségeket betöltő személyeket is szigorúan büntették, ha közéleti feladataikat nem látták el, vagy a testületi munkából kivonták magukat. Aki megtagadta, hogy a megromlott közbiztonság idején a távol élő földesurakhoz menjen küldötként, komoly bírságot fizetett. Mezei kertjét, szántóját, jószágát kockáztatta az, aki a városra kivetett fuvarozás alól kivonta magát. A kivetett adó behajtása során a kisbírák sokszor kénytelenek voltak mindenkivel szemben kíméletlenül eljárni. A gabona-, a bor- és a báránytized behajtása során a hivatali buzgóságot olykor az irigység is serkentette.

A pénzbeli terheknek a lakosságon belüli viszonylag arányos terítését nemcsak a méltányosság követelte meg, hanem az a tény is, hogy tartósan biztosítani kellett minél több család adózóképességét. Ugyanis sem a török hivatalok és katonák, sem pedig a kurucok és a magyar főurak nem ismertek kíméletet követeléseik elmaradása, de még annak késése esetén sem. Az egyenlősdi elbánásnak vagy a kiváltságoknak nyomait sem találjuk. Csaknem minden területen az egyenes adózás érvényesült. Ezt az elvet követték az élő állatok megadóztatása, a különféle terménytizedek kivetése során egyaránt. Utalunk kell arra, hogy e téren kisebbek voltak a helyi gazdák terhei, mint a falvakban. A gabonatermést csak ritkán sújtották tényleges tizeddel, legtöbbször a termésnek csak tizenötödét, huszadát kellett leadni. A telkek, a házak esetében azok száma, és nem azok minősége volt a meghatározó. Ez érthetően a szegényebb vagyoni csoportok számára jelentett komoly hátrányt, mivel az esetleges megtakarításaikat sorra elvonták. A jobb módúakat azonban jószágaik és egyéb értékeik elrablása fenyegette ismételten.

Feltétlenül ki kell emelnünk, hogy a tanács az adózókat egyfajta józan racionalitással következetesen védte. Nem vették vissza a mezei kertet, szántót az özvegyektől, ha nem tudták néhány éven át szolgáltatásaikat teljesíteni. A közösség érdekében végzett fuvarozás során elszenvedett károkat a tanács mindig megtérítette vagy beszámította a következő év adójának összegébe. A családok személyes veszteségeit is a lehetőséghez mérten ellensúlyozták. Pl. Iványosi Jakab a város küldöttjeként Buda ostroma idején a várban rekedt, és ott életét veszítette. Ezért özvegye évekre adómentességet kapott, és őt a magisztrátus a város szakácsnőjeként foglalkoztatta.

A tanács a summaadó fizetése ellenében megszerzett jogokat nem adta ki a kezéből. A közösség birtokába került monopóliumok mindegyikét jól kamatoztatta, a vásár, a

mészárszék és a kocsmá üzemeltetéséről igen körültekintően gondoskodott. Ezek működtetése minden évben olyan eredményes volt, hogy nemcsak a lakosság igényeit tudták folyamatosan kielégíteni, hanem a városra nehezedő terhek, a hivatal működtetésével járó kiadások felét-harmadát ezeknek a bevétele biztosította. Ezeken kívül a tanács több üzemágot működtetett, amelyek részben a magisztrátus zavartalan tevékenységét, részben pedig a kénytelen vendégek kiszolgálását biztosították. Ez a széles körű és az irányító személyek évenkénti változása ellenére meglepően eredményes gazdálkodás igen nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a mezőváros és lakossága még a legkeservesebb esztendőkből is — kivéve a kuruc generális eljárását — elkerülje a hivatalos megtorlásokat és kollektív büntetéseket.

A rapszodikus, de még a szerencsésebb években is igen súlyos terhek fedezésére beszedett adók, szolgáltatások sok családot létében fenyegettek, és a háborús években pedig a lakosság többségét egyenesen nyomorba taszították. Érthető tehát, hogy a hivatal részéről történő következetlenségek, vélt vagy valódi sérelmek és a tanácsi rendeletek megsértését követő igen szigorú megtorlások miatt egyéni méltatlankodások rendszeresen ismétlődtek. Tömeges elégedetlenségről, lázadásról azonban nem maradt feljegyzés.

A tanács és a magisztrátus részéről megnyilvánuló szigorú számottevően ellensúlyozta egyfajta türelem. Sorra megtalálták annak lehetőségét, hogy a szegényebb adózók terményeikkel vagy munkájukkal róják le pénzübeli kötelezettségeiket. A kétségtelenül súlyos feszültségek oldását pedig az segítette, hogy nemcsak a döntések meghozatalába vonták be a szegényebb csoportok jelentős számú képviselőjét, hanem még a behajtások igen fontos része is rájuk hárult. Ez részükről egyrészt egyfajta belátást és kíméletet eredményezhetett a sorstársaikkal szemben, másrészt a hatalom gyakorlása révén maguk is — legalább részben — a hivatali szervezettel azonosultak.

Ha nem is a feszültségek oldását segítette, de azokat semmiképpen sem generálta ebben a városban az ekkor sajnálatosan erőteljes vallási vita. Mezővárosainkban később sem lett általános az a gyakorlat, amely Kecskemét életében már korán meghatározóvá vált. Mind az egyházi vezetők, főként pedig a tanács — az 1564-ben megkötött egyezség értelmében — igen következetesen fellépett mindenféle felekezeti provokációval szemben. Rengeteget segített a városon belüli feszültségek enyhítésében, hogy az alternációt, a különféle hivatalok betöltése során a katolikusok és a protestánsok között a váltakozást, az egyensúlyt — évszázadokon át — maradéktalanul betartották.

Ugyancsak stabilizáló tényezővé vált az a gyakorlat, ahogyan a jövevényekkel bántak. A migráció a korszak egyik legkeservesebb és leginkább jellegzetes társadalmi jelensége maradt mindvégig. A mezőváros — lakossága számához viszonyítva — ismételten a menekülésre kényszerültek nagy tömegének befogadására kényszerült két évszázadon át. Ezek elszállásolása és ellátása nemcsak a magisztrátusnak, hanem a lakoságnak is komoly gondot okozhatott. Nem szólva a jelentősen megnövekedő fogyasztásról, amely érthetően nemcsak a beszerzést, hanem az árakat is jelentősen befolyásolta. Bár a török hatóság ismételten megtorolta az idegenek befogadását, és nemritkán a katonai-igazgatási fenyegetésen túl több száz ezüstitallért kellett a magisztrátusnak leróni, a jelentős többletkiadások és inzultusok ellenére sem jelentkezett velük szemben érdemi ellenszenv. Egyetlen megjegyzés, egyetlen *ügy* sem jelzi, hogy ez társadalmi ütközést eredményezett volna. Tekintettel arra, hogy a háborús veszteségeket és a gyakori járványokat a természetes szaporodás nem volt képes ellensúlyozni, a menekültek jelentős része a veszély elmúltával sem tért vissza lakhelyére vagy nem költözött más helyre, hanem a város adófizetőjévé vált, letelepedett. Ők meglepően rövid időn belül telket, házat vásárolhattak, közülük sokan mezei kertet kaptak. Pl. Magó Mihály, aki fiatalemberként menekült ide, nemcsak itt gazdagodott meg, hanem eközben különféle

közfeladatok megbízásával látták el, és élete delén a város legfőbb tisztségviselőjévé is megválasztották.

Ez a sajátos tolerancia viszont csak a magyar nyelvű és kultúrájú családokra, csoportokra volt érvényes. Görögöket, rácokat és zsidókat — bár ők is a török, majd a magyar állam alattvalói voltak — ezekben az évszázadokban nem fogadtak be a városba. Ez a korszak az egész magyarság számára a gazdasági, a politikai és a szellemi élet terén történelmének leghosszabb és talán legsúlyosabb válságokkal, pusztításokkal járó időszaka lett. A török kiűzése utáni évtizedekben kellett rádöbbenni arra, hogy az ország gazdasága és társadalma, politikai és közigazgatási építkezése évszázadokkal maradt le Európa szerencsésebb területeihez képest. A politikailag és vagyoni téren erősen tagolt, vallási téren is végzetesen megosztott magyar nemesség pillanatnyi rövid távú érdekeit követve ismételten elhárította a távlatosabb építkezés lehetőségét. Éppen ezért nemcsak helyi vagy kistérségi jelentősége van annak, hogy a magyar társadalom nem kiváltságos tömegei miként élték meg ezeket az évszázadokat, hogyan kamatoztatták azokat a nagyon szűk lehetőségeket, amelyek esetenként előtűnik megnyíltak. Nem lehet ugyanis közömbös az egész magyar gazdasági és társadalmi fejlődés szempontjából sem, mit tudtak a minimális gazdasági tartalékaik, csekély felhalmozásuk és a Nyugat-Európával létesített nagyon szűk körű és nagyon esetleges kapcsolataik révén a polgári és kulturális fejlődés eredményeiből hasznosítani.

Kecskemét e két évszázados történelmének minden más magyar városénál részletesebb feltárása feljogosít annak megfogalmazására, hogy részben szerencsés földrajzi adottsága, igen komoly középkori öröksége, folyamatosan frissülő és bővülő lakosságának életképessége és vezetőinek rátermettsége révén, ha nem is kerülhette el a szenvedéseket és a rendkívül súlyos veszteségeket, mégis e két évszázad során is képes volt szinte minden területen számottevő módon előbbre lépni. Ennek köszönhető, hogy a következő néhány évtized elteltével hosszú időre az ország legnagyobb mezővárosa és harmadik legnépesebb települése lehetett. Ezekben a keserves évszázadokban nemcsak mezőgazdasága és ipara újult meg, és ezáltal nemcsak vonzáskörzete bővült a korábbi többszörösére, hanem szinte minden téren figyelemre méltó eredményei távolabbi tájegységek számára is példaként szolgáltak hosszú időn át a változó gazdasági viszonyokhoz való alkalmazkodás terén.

Felhasznált irodalom

BÁCSKAI Vera

1965 *Magyar városok a XV. században*. Bp.

1971 *A mezővárosi önkormányzat a XV. században és a XVI. század elején*. (In: *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Szerk: Bónis György és Degré Alajos) 9–34. Bp.

BÁLINTNÉ MIKES Katalin

1979 *Kecskemét város Tanácsa a XV–XIX. században*. In: *Bács-Kiskun megye múltjából II.* (Szerk. Iványosi-Szabó Tibor) 5–57. Kecskemét

HEGYI Klára

1976 *Egy világbirodalom végvidékén*. Bp.

1986 *A török adminisztráció és az alföldi mezővárosok*. In: *Falvak, mezővárosok az Alföldön*. Acta Musei de János Arany nominati IV. Nagykőrös

1995 *Török berendezkedés Magyarországon*. Bp.

2001 *Az oszmán hatalom berendezkedése és működése* (In: ZSOLDOS Attila szerk. *Pest megye monográfiája I. kötet második rész. A honfoglalástól 1686-ig.*) 255–328. Bp.

HORNYIK János

1860–1866 *Kecskemét város története oklevéltárral*. I–V. Kecskemét

1865 *Pusztaszer, a honalapító magyar nemzet első törvényhozási közgyűlése színhelyének története*. Kecskemét

1927 *Kecskemét város gazdasági fejlődésének története*. Kecskemét

IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor

1981 *Baranyai-somogyi szökött jobbágyok Kecskeméten*. In: SZITA László (szerk.) *Baranyai helytörténetírás* 107–113. Pécs

1983–1984 *Délkelet-Dunántúl szerepe Kecskemét 17. századi migrációjában*. In: SZITA László (szerk.) *Baranyai helytörténetírás* 13–24. Pécs

1985 *A migráció Kecskeméten 1662–1711 között*. In: *Bács-Kiskun megye múltjából VII.* 389–434. Kecskemét

1991 *Kecskeméti szabályrendeletek I. (1659–1849)* Kecskemét

2006 *A növénytermesztés Kecskeméten a XVII. században*. In: SZABÓ Attila (szerk.) *Bács-Kiskun megye múltjából* 21. 7–106. Kecskemét

2007 *Állattartás a Homokhátság közepén a XVII. században*. In: SZABÓ Attila (szerk.) *Bács-Kiskun megye múltjából* 22. 7–128. Kecskemét

2008 *Írott emlékek Kecskemét XVII. századi nyilvántartásaiból*. I–II. Kecskemét

2010 *A mezővárosi autonómia formálódása Kecskeméten a XVI–XVII. században*. In: (BÁRTH János szerk.) *Cumania* 25.

KÁLDY-NAGY Gyula

1970 *Harács-szedők és ráják. Török világ a XVI. századi Magyarországon*. Bp.

1977 *A budai szandzsák 1559. évi összeírása*. Budapest

1985 *A Budai szandzsák 1546–1590. évi összeírása (Pest megye múltjából)* Bp.

MAKKAI László

1961 *A városfejlődés történetének vázlata. Vidéki városaink*. Bp.

MÉSZÁROS (FENYVESI) László

1979 *Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén*. In: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor (szerk.) *Bács-Kiskun megye múltjából II.* 58–286.

SCHWÁB Mária

1939 *Az igazságszolgáltatás fejlődése a török hódoltság idején az alföldi városokban*. Budapest

SZAKÁLY Ferenc

1981 *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Budapest

1986 *Az alföldi mezővárosok és a magyar feudális hatalom*. In: *Falvak, mezővárosok az Alföldön*. Acta Musei de János Arany nominati IV. Nagykőrös

1997 *Magyar intézmények a hódoltságban. Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok* 21. Bp.

2001 *A hódolt megye története* (In: Pest megye Monográfiája I/2. Szerk.: ZSOLDOS Attila) 329–544. Bp.

TRINGLI István

2001 *Pest megye a késő középkorban*. (In: Pest megye Monográfiája I/2. Szerk.: ZSOLDOS Attila) 75–194. Bp.

R. VÁRKONYI Ágnes

1985 *Gazdaság és társadalom a 17. század első felében*. In: PACH ZSIGMOND Pál (főszerkesztő) *Magyarország története*

Lengyel András

Egon Schiele, avagy a bécsi modernizmus strukturális disszonanciái

Egy kiállítási katalógus margójára

1.

A Szépművészeti Múzeum – a bécsi Leopold Múzeum anyagát kölcsönvéve – *Egon Schiele és kora* címmel 2013. június 26-ától szeptember 29-éig nagy, úgynevezett „reprezentatív” kiállítást rendezett a bécsi modernizmus egyre érdekesebbnek látszó jeles festőművésze műveiből. A kiállított, közel száz mű természetesen nem fedi le az életművet, s ennek az anyagnak egy része nem is Schiele, hanem „csak” kortársai alkotásai. A bemutatott anyag azonban így is alkalmas arra, hogy képet alkossunk erről a maga korában megbotránkoztató, ám a ma felé haladva egyre fontosabbnak mutakozó alkotóról – s egyben persze „koráról”. A kiállítás is, a katalógus is ugyanis a kor bemutatását is ígéri, s ez a megoldás csak részben az anyag kiegészítésének (kényszerű, jobb híján való) eszköze. A Schiele művei mellé helyezett Klimt-, Oppenheimer- stb. művek természetes kontextust teremtenek köréje, s ez a megoldás automatikusan bekapcsolja az alkotót abba a festészeti korbba, amelyben alkotott. S ezt az összefüggést, nagyon helyesen, a rendezők egyéb eszközökkel is erősíteni próbálták. Sajnos egy kiállítás mindig olyan, mint a színházi előadás: addig „él”, ameddig látható – ám a katalógus, amelyre az utóbbi időben itthon is egyre több jó példa adódik, ez esetben is sok mindent megrögzít belőle. Ami pedig még így is elvész, azt a katalógusban közölt tanulmányok s a Schiele-dokumentáció szövegei némileg ellensúlyozzák. Kiegészítik és értelmezik a képeket, háttérrel, történeti kontextust adnak a vizuális produkcióhoz. Elmélyítik s tudatosítják az élményt. Ez az *Egon Schiele és kora* című, *Remekművek a bécsi Leopold Múzeumból* alcímű, Bodor Kata szerkesztette katalógus arra is alkalmas, hogy az életmű és kora némely összefüggéseit tudatosítsuk magunkban.

2.

A nagy alakú (tehát a képeket megfelelően prezentálni tudó), gazdag anyagú és szépen kivitelezett katalógus, természete szerint, nem pusztán „emlék”, azaz emlékeztető a kiállításra, hanem ennél jóval több. Részben egy monográfia vázlatos és alkalmi, de jó pótléka, részben fontos háttéranyagok közlöje. Itt nemcsak a képanyag, de a kísérőtanulmányok (mindenekelőtt Sármány-Parsons Ilona tanulmánya Bécsről és a bécsi modernizmusról), Schiele (Kurdi Imre fordította) versei, vagy – egyáltalán nem utolsósorban – az archív fotóanyag stb. sok olyasféle összefüggést megjelenítenek, amelyek szinte megkövetelik a másodlagos értelmezést. A feladat természetesen elsősorban a specialistáké, a művészettörténészeké, de bizonyos, a kor – s általában a modernizmus – más kutatói számára is kihívást jelent Schiele produkciója. Engem, akit az osztrák–magyar modernizmus magyar pólusa foglalkoztat, s ezen belül is elsősorban a modern habitus megképződésének folya-

mata, meg az így létrejövő mentális alakzatok, Schiele festészetében az érdekel (meglehet, barbár módon), hogy ezek a képek mit árulnak el korukról. Az adott kultúra természetéről. Azaz, számomra a Schiele-életmű elsősorban a bécsi kultúra mélyszerkezetének megértését segíti. S – nem hagyva figyelmen kívül esztétikuma sajátosságait – mint a bécsi kultúra szemiotikájának anyaga válik értelmezendővé. Ehhez pedig kimondottan jól jön, hogy a katalógus az életmű kontextusát is igyekszik demonstrálni.

3.

Egon Schiele (1890–1918) úgynevezett életrajza lexikonszócikk-szerű tömörítvényben viszonylag röviden előadható, nem volt hosszú életű, igazi pályája alig bő évtizedig tartott. 1890-ben született (összevetésként: Magyarországon ekkor indult meg *A Hét* című hetilap), az ausztriai Tullnban. Három lánytestvére volt, akik közül egy korán meghalt. Iskoláit Kremsben, majd (1902-től) Klosterneuburgban végezte. 1905-ben azonban apja, Adolf Egon Schiele (1850–1905) meghalt, s a 15 éves fiú gyámja anyai nagybátyja, Leopold Czihaczek lett. Szociológiai értelemben mégis szerencséje volt, gyámja ugyanis nem akadályozta meg, hogy 1906-ban, hajlamainak engedve, a lehetséges praktikus pályák helyett, a bécsi Képzőművészeti Akadémia hallgatója lehessen. Innentől sorsa határozott irányt vett. 1907-ben találkozott a korszak vezető modern művészeivel, Gustav Klimttel, aki egy ideig komoly ösztönzést jelentett számára (voltak is, akik egy ideig – tévesen – Klimt-epigont láttak benne), 1909-ben már kiállításon is szerepeltek művei, majd, még ugyanebben az évben, döntő lépésre szánta el magát. Ahogy a katalógus is írja: *„Néhány diáktársával elhagyja az akadémiát. Megalapítják a Neukunst-gruppét (Újművészet-csoportot), amelynek Schiele lesz az elnöke és titkára. Elsőként a bécsi Kunstsalon Piskóban állítanak ki. Schiele itt ismerkedik meg a kritikus-zsurnaliszta Arthur Roeslerrel, illetve Carl Reininghaus és Oskar Reichel műgyűjtőkkel. Felkeresi Max Oppenheimert, hogy az véleményezze műveit. Szoros barátság alakul ki közöttük. 1909–1910 táján verseket ír.”* (180.) Még nem volt „kész” művész, de újabb kiállításokon vett részt, sőt műveinek már gyűjtője is akadt, anyagi helyzete 1910-ben mégis teljesen elbizonytalanodott. Mivel megromlott viszonya gyámjával, elvesztette annak anyagi támogatását. Élete ettől kezdve a „szabad”, de nélkülözésekkel teljes művészet. Mindennapjai középpontjában önmaga tehetségének művészi kibontakozása került. (Alkalmi megbízások kielégítése, képeladás, kiállítások, mindenekelőtt pedig festés és rajzolás.)

Élete néhány egyedítő csomópontja is jól megfogható. 1911-ben megismerkedett Klimt (egyik) modelljével, Wally Neuzillal, aki élettársa és modellje lett, s akinek teste a Schiele-rajzok legfőbb ihletőjeként szolgált évekig. 1912-ben bécsi, budapesti és berlini kiállításokon is részt vett (Budapesten az úgynevezett Művészházban, amelynek szervezője, lelke a sokoldalú Rózsa Miklós volt) –, de ezeknél meghatározóbb eseménye lett életének, hogy az év áprilisában, Neulengbachban, ahol akkor éppen dolgozott, „kiskorúak megrontása” vádjával letartóztatták. (A vád alapja kiskorúakról készített aktrajzai voltak, amelyeket műtermében megtaláltak.) Hívei és barátai ugyan elsimították ügyét, de az eset szimpomatikus. Egyebek közt rávilágít Schiele testhasználatának tabusértő, sőt provokatív jellegére. Ekkor azonban már neves művész volt, akit tehetsége és művészi presztízse némileg védett. Jellemző, hogy „ügye” sem befolyásolta abban, hogy gazdag mecénások érdeklődését, sőt kegyét is elnyerje. 1912 decemberében például a gazdag győri Lederer családnál vendégeskedett, s Erich Ledererrel barátságot is kötött. (Itt érdemes megemlíteni, hogy élete földrajzi értelemben az Osztrák–Magyar Monarchia három nagy régiójával, az osztrákkal, a cseh-morvával és a magyarokkal is érintkezett.) A háború kitörésének évé-

ben, 1914-ben azonban már így is komoly anyagi gondokkal kellett szembenéznie, sem képei eladásából, sem a kapott – baráti hátterű – apanázsából nem tudott igazán megélni. Egyebek közt alighanem ez a helyzet is belejátszott abba, hogy 1915 tavaszán szakított élettársával, modelljével, Wallyval, s nyáron feleségül vette a kevéssel előbb megismert, de jómódú Edith Harmsot. Életéből azonban már nem sok volt hátra, az egyre ismertebbé s elismertebbé lett Schiele 1918. október 31-én a háború végi nagy epidémiában, a spanyolnáthajárványban meghalt. (Az év elején – rajzzal és cikkel – még ő búcsúztatta mesterét és barátját, Gustáv Klimtet, most, 28 évesen pedig már őrá került a sor.)

Véletlen, már amennyiben van értelme e szónak, hogy véletlen, de mindenképpen szimbolikus, és egy fejezet lezárásának „természetes” eseményeként értelmezhető, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia fölbomlását egyikük (sem Klimt, sem Schiele) nem élte túl. Egy modernitástörténeti nagy szakasz voltaképpen Klimt és Schiele halálával csaknem egy időben zárult le. (Nálunk Adynak jutott ilyen sors. Ő is akkor halt meg, amikor egy nagy szakasz lezárult.)

4.

Schiele festményei, akvarelljei, sőt rajzai is, bár más-más módon, de erős szuggesztíójú művek. Rövid, tömör jellemzésük nem egyszerű, s ahogy a vizualitást általában sem lehet maradéktalanul „lefordítani” szavakra, Schiele képeit sem lehet igazán jól „elmesélni”. Csak, különböző szinteken, közelítgetni lehet ehhez a „fordításhoz”. A jellemzés, a képek verbális bemérése mégsem teljesen reménytelen. Az egyik szint, amelyen e képek megközelíthetőek, alighanem az, amelyet a katalógusban a Leopold Múzeum megalapítójának özvegye, Elisabeth Leopold képvisel. Ő, ha nagyon röviden is, de lényeges dolgokat mond ki, amikor arról beszél, hogy *„Schiele kifejezőmódjának közvetlensége leginkább akvarelljeim érhető tetten. Ennek oka kimagasló rajztehetsége, az erőteljes vonalak, amelyek könnyedén vibrálnak, gyakorta szögletesek, hol vékonyak, hol vastagok, aztán lendületesen újból kitereljesednek. Mindez tökéletesen harmonikus kompozíciókban ölt végső formát, minden torzításra irányuló törekvés ellenére. Ezek biztosítják Schiele kifejezőerejét és tükrözik belső, pszichés állapotát. A színhasználat önkényes, gyakran harsány és természetellenes, az alakok formája és kifejezőereje a foltfestészet világát idézi. Schiele markáns fellépésével a szecesszió »szép látszata« ellen tiltakozott, s különös expresszionista formavilágában saját valóságát kívánta ábrázolni. Provokatív felkiáltásaiban sikerült a mély tartalmat merőben új formában kifejezésre juttatnia.”* (40.) Amennyire megítélhetem, csakugyan erről van szó: a rajztudás, a kompozíció és a színhasználat együtt adja e művek sajátosságait, s a kifejezésben benne van a mentális önreprezentáció „szép látszatokat” kontrázó, a „torzításokat” mégis „harmonikus kompozícióban” összefogó szándéka, sikeres esetekben megvalósuló gyakorlata. A harmóniaérezkelés azonban történetileg változó valami, s azt, amit egy adott pillanatban „harmonikusként” érzékelt a kor embere, egy másik, későbbi kor embere már „édeskésnek” tarthatja, azt pedig, amit a kortárs még „érdesnek”, disszonánsnak érzett, az utókor, egy sötétebb égbolt alatt élve, már megértett disszonanciaként, azaz (ahogy József Attila vélte egy zenei jegyzetében) konszonanciaként fogja föl. S úgy vélem, mesterségbeli tudásán és innovatív, előrejelző érzékén túl Schiele igazi szerepe is valójában mint a harmóniaérezkelés megváltozásának manifesztációja fogható meg. Persze, a műalkotás mindig nagyon bonyolult valami, nagyon sok, nagyon különböző momentum szerveződik egybe benne, és Schiele festészetének újdonsága csak akkor érhető meg igazán s írható le pontosan, ha megértjük, méghozzá nem személyi szinten, hanem a vizualitás közegében azt a viszonyt, amely Klimthez, pontosabban műveihez fűzte. Schiele ugyanis nemcsak tanult Klimtől, hanem folytatta is annak bizo-

nyos, lényeges kezdeményeit, a művekben megjelenő végeredmény azonban (s ez nem pusztán az elkülönböződés művészek közt általános szándékának) lenyomata, hanem a saját – disszonáns – egójának kivetítése is, végső mérlegelésben szembekerült vele. A szecesszió és Schiele világa már, bármily sok szállal kapcsolódik is össze, merőben más. A szecesszióhoz képest Schiele kimondottan disszonáns. Művészettörténeti szempontból nagyon érdekes és tanulságos, hogy Schiele mivel s hogyan kapcsolódik Klimthez, s „szakmailag” mivé alakítja át inspirációit, történetileg, a bécsi modernitás jellegének és természetének megértése szempontjából azonban ezeknél fontosabb Schiele szociokulturális és pszichikai individualitása. Ebben az individualításban jelentkezik ugyanis az a személyes és végső formáját műveiben elnyerő korérzékelés, amely csak egy konkrét, megélt élet eredménye lehet, de kompozícióvá tárgyasulva és nemesedve általánosabb érvényességre tesz szert.

Schiele, Klimthez képest, a modernség egy második hulláma már, amely a szépségélménnyel szemben már a disszonanciaérzést helyezi középpontba, s teszi legfőbb „üzene-tévé”.

Ez a rá jellemző s műveiben is megjelenő individualitás, az emberi viszonyok speciális érzékelése mind műveiből, mind a rá vonatkozó történeti dokumentációból kielemezhető. Föltűnő, s mélyen árulkodó, egyszerre festészettörténeti és életrajzi összefüggés, hogy Schiele egyik legfontosabb „témája” önmaga – az önarcképek, a legkülönbözőbb variációban, ismét és ismét előjönnek. (Önarcképeiből és portréiből 2011-ben Bécsben, a Belvederében volt egy nagy kiállítás. E tárgykörben – képben is, szövegben is – az Agnes Husslein-Arco és Jane Kallir szerkesztette impozáns katalógus ad jó tájékoztatást.) Ez nem téma- és modellhiány, ez, ellenkezőleg, az én folyamatos önreflexiója és önmegfigyelése. Az én: probléma saját maga számára. Az önarckép ilyen, szinte folyamatos jelenléte, persze elvileg lehetne az önelvezet, a nárcizmus tünete és bizonyítéka, de Schiele esetében aligha erről van szó. Aki így, ilyen disszonánsan ábrázolja magát, az minden, csak nem nárcisztikus – az küzd magával, az elégedetlen magával, s bár önmaga (remélt) egyensúlyának megteremtéséért fordul újra meg újra az önábrázoláshoz, ez, mint az ismétlések nagy számából nyilvánvaló, nem sikerül neki. Ez a gyakoriság, az én újra s újra témává tétele persze nem pusztán egyéni eset, maga az én vált kérdésessé, s hogy mennyire így volt ez, az abból is látszik, hogy ekkor már Sigmund Freud műhelyében megszületett az érintegritás tarthatatlanságának (később nagy karriert befutó) elmélete, a pszichoanalízis, amely egyebek közt kimondta, az „én nem úr a saját házában”. Schiele művészetének és Freud elméletének, aligha véletlenül, ugyanaz a város, Bécs adta a közvetlenül átélhető tapasztalati anyagát. A személyes élmény, az eltérő földolgozásmód ellenére, ugyanabban a tágabb történeti kontextusban alapozódott meg mindkét esetben.

Az én mint folyamatos önprobléma Schiele szövegeiből, mindenekelőtt verseiből és leveleiből is jól adatolható. A katalógus, részben kézírathasonmásban, részben Kurdi Imre műfordításában közreadja Schiele 1910/11-ben született verseinek egy csokrát. A megszólalási mód megválasztása is, a kéziratok artisztikus – kalligrafikus – megformálása is, a versek szerzői közzététele is jelzi, hogy itt ugyanaz az énföldolgozás érhető tetten, mint a képekben is, és itt is, ott is a művészi teremtés, a poézis volt az a módszer, amellyel az én önmaga megértését és elrendezését megkísérelte. Nem az a kérdés, jók-e ezek a versek, professzionális teljesítmény áll-e mögöttük, hanem maga a verseket megszüülő személyes, egzisztenciális probléma követel magyarázatot. Érdekes, hogy – akár a képek közt – itt is van *Önarckép* (kettő is). Ezek mint szövegek jól egészítik ki (s egyben magyarázzák) a vizuális önportrékat. Az egyik *Önarcképben*, nagyon jellemzően, ilyen sorokat olvashatunk: „Nyugtalanság – / fájdalmas szorongás idebent, a lélek / mélyén. – Lobog, ég, fölcsap, / harcba szólít, – görcsbe ránduló szív.” (174.) Ez a megélt disszonancia szinte emb-

lematikus megvallása. Élménye még kéjkeresés közben is disszonáns, önmeghatározása most is nagyon pontos: „Eszelős pörgés elpörgő gyönyörben / elpörgő gyönyörökért.” (174.) S a másik *Önarckép* önmeghatározása is ebben a kiegyensúlyozatlan kettősségben mozog: „Ember vagyok. Szeretem / a halált, és szeretem / az életet.” (177.) Ehhez az éhez hozzátartozik a tematizált halál jelenléte, a szorongás végső formája. A *Fenyveserdő* című verse, amely – látszólag – egyszerű tájvers, így zárul: „Élő- / halott minden.” (175.)

Az igazi, a vizuális önarcképekben (is) érvényesülő „torzítások” és a sajátos színhasználat (a szürke és a fehér dominanciája az arcon) egyértelműen a megjelenített én disszonanciájának jele, s ez a gyakorlat negatív indexszel látja el azt. A torzítás gyakorlata e vonatkozásban önmagáért beszél, az én „torznak” látja magát, de az igazán beszédes mégis a színhasználat. Az arcnak a szürke és a fehér kombinációjában (vagy a természetes arcszínnél lényegesen sötétebb, barnás árnyalatokban) való – ismétlődő – megjelenítése az élő (mert önreflektáló) ének egyféle implicit halotti vonást kölcsönöz. A halál itt az én, az (alkotó) személyiség integráns részévé válik. Ez az az „élőhalott”-ság, amelyről a *Fenyveserdő* is beszél, s amely itt nemcsak a természetnek, hanem az önazonosságának is summája. Hogy a szubjektum és a mű ilyen megfeleltetése megalapozott, s voltaképpen maga Schiele is hasonlóképpen látta személyisége és műve viszonyát, azt az 1912-ben festett *Remetékét* magyarázó levele mutatja nagyon tisztán. Ez a levele, amelyet egyik legjelentősebb pártfogójához és gyűjtőjéhez, Carl Reininghaushoz írt, expressis verbis kimondja: „így kellett megfestenem a képet, akár jó, akár rossz festészeti szempontból. De ha tudnál egyet-mást, hogy miként jelenik meg előttem a világ, és hogyan viselkedtek velem ez idáig az emberek, úgy értem: milyen álnokul; akkor muszáj odafordulnom, és olyan képeket festenem, amelyek csakis számomra jelentenek értéket. Színtiszta a bensőmből bomlott ki ez is.” (45.) A képet – a *Remetékét* – pedig így interpretálta: „Nem a szürke ég háttérben, hanem egy gázszba borult világban mozog a két test, egyedül növekedtek föl ebben a világban, szervesen sarjadtak ki a talajból; minden létező »esendőségét« ábrázolja ez a világ és benne a két alak; egyetlen fehér ártatlanságot lehelő rózsza képezi az ellentétét a két figura fejét ékesítő koszorúknak.” (45.) Ez a magyarázat nemcsak a festői gyakorlatnak, de a mögötte munkáló létélménynek is mintegy verbális általánosítása.

S ez a létélmény alakítóan hatott a másik emberhez, mindenekelőtt a nőkhöz való magánemberi és festői viszonyában is. Az alap kétségkívül az, amit az *Önarckép* című egyik verséből már idéztem: „Eszelős pörgés elpörgő gyönyörben / elpörgő gyönyörökért.” (174.) Ez a kéjkeresés, és ennek mintegy megvallott hiábavalósága azonban e viszonyoknak csak egyik, mondhatnánk konvencionális változata, alapesete. E „pörgésnek” az eredménye is rendre disszonáns, az éntől elidegenülő. Ahogy *A csendes sápadt lány portréja* című vers paradigmikus tisztaságban mondja ki: „szerettem rajta / mindent. / Muszáj volt lerajzolnom. / [...] Most enyém a teste.” (175.) De csak a teste, az elidegenült, eszközi létre korlátozódott test. S ez az „eredmény” nemcsak versben, képből is megszületik. Ide tartozó képei (többnyire akvarellek és rajzok) testábrázolását össze lehet foglalni, mint az erősz tematika megnyilvánulásait is, de Schiele esetében minden jel szerint lényegesen többről s másról volt szó. Testábrázolásai ugyanis, amelyeknek modelljei többnyire lemeztelenített nők, szokatlan, sőt extrém pózokban, vagy – ugyancsak meztelen – fiúgyerekek, létélményének deformáló vonásait kapják meg. Jellemző rájuk, hogy a fej (nem igazán arc) többnyire személytelen, vázlat- vagy maszkszerű, az arc helyén üresség (erre sok értelmezője fölfigyelt már, de egyféle közöny jeleként kezelték), a test pedig – formai érdekességén, tanulmányozhatóságán túl – kiszolgáltatott. A vizuálisan „érdekes” és megjeleníthető szexuális tárgy státusára redukálódik. Nem véletlen, hogy még a pornográfiához való kapcsolódás értelmezési lehetősége is föl-fölmerül e rajzok és akvarellek kapcsán. (E katalógusban nem szerepel, de a 2011-es bécsi Belvedere-kiállítás kimondottan portrékat és önarcképeket bemutató

anyagában, az ottani katalógus tanúsága szerint, egyebek közt van egy olyan „önarckép” is, amelynek középpontjában egy nagy, vörös, erektált péniszt markol az ábrázolt. A szexuális tabuk provokatív fölmondása tehát aligha vonható kétségbe.) Bizonyos, csakugyan van érintkezés a két ábrázolási gyakorlat, a pornográfia és Schiele gyakorlata között, de ez amennyire segít némely összefüggések megvilágosításában, annyira félre is vezető elképzelés. Schiele ugyanis nemcsak létrehozta, de vizuálisan le is leplezte az elidegenült test kiszolgáltatottságát. (Ilyen szempontból magyarázó értékű legfőbb modelljéhez, Wallyhoz való személyes viszonya is, amely egyesítette magában a modell föl- és kihasználásának gyakorlatát, alárendelve azt a megszülető kép „érdekeinek”. Az pedig, hogy utóbb, a „jó” házasság reményében ezt a föl- és kihasznált modellt, aki addig élettársa is volt, elhagyta, alighanem azt is jelzi: a személyiség – ábrázolt – elidegenülése magát a művészt sem hagyta érintetlenül. Ő maga is teremtményei közé sorolható.)

Magának Schielének is egyetlen sansza csak a művészet, azaz tehetsége érvényesülése volt. S ezzel, mint az egyik, már többször idézett *Önarckép* című verse tanúsítja, többé-kevésbé tisztában is volt: „*Erőtlen kín / a gondolkodás értelem nem / terem, se gondolat. / – Hacsak szóra nem nyitja száját a / teremtő, hogy / teremtsen.*” (174.)

5.

A disszonancia, amely Schiele személyiségében és művészetében uralkodó vonásként volt/van jelen, ma már tudható, nem valami egyéni neurozisként írható le. Bizonyos egyéni diszpozíció persze az ő esetében sem hagyható figyelmen kívül, életében is, személyiségében is voltak olyasmik, amelyek erre az életművében végül is megvalósult szerepre predestináltak. De a történetileg igazán meghatározó (mint determináció, s mint lehetőség egyaránt) a „kor”, amelyben élt. A „császárváros”, Bécs kései évtizedeinek uralkodó viszonyai nélkül ez az életmű „megmagyarázhatatlan” lenne.

A 19/20. század fordulójának Bécsé egy birodalom, egy európai nagy- vagy legalább középhatalom privilegizált helyzetű fővárosa volt. A birodalom nyújtotta előnyök, ha nem is kizárólagosan, jórészt ide koncentráálódtak. S ezek az előnyök történetileg egyáltalán nem becsülhetők le. Bár maga a birodalom roppant ellentmondásokat tartott egybe a dinasztikus integráció, mint kiderült, már nagyon is avult és törékeny erejével, fővárosát még olyan urbanizációs, kulturális és igazgatási/hatalmi paraméterekkel tudta fölruházni, amelyek akkor a civilizációs élvonal egyik (nem a legkiemelkedőbb, de tagadhatatlanul jelentős, kulturálisan is versenyképes) centrumává tudták tenni. Az urbanizációs viszonyokról (egyebek közt) jó tájékoztatást ad az a fénykép (is), amelyet a katalógus is közread. Ez az 1890-es években készült kép a városnak csupán egyetlen, pici szegmensét, a Ferenc József rakpart egy kis szakaszát mutatja, de mint cseppben a tenger, megjelenik benne sok minden Bécsből. A négy-öt szintes, „modern”, még egyszerre tágas, de már az egyes lakásokat sorozatszerűen egymáshoz rendelő épületek sora, a kikövezett út, az ugyancsak sármentes közlekedést lehetővé tevő kövezett járda, a gondosan kiképzett és rendben tartott rakpart, a járdák mentén az ötméterenként sorjázó (akkor nagyon korszerű) gázlámpák, a járdát és a rakodási területet elválasztó öntöttvas kerítés, az épületek gonddal megmunkált malterdíszítményei stb. rendezettséget mutatnak. Az épületek alsó szintjén üzletek sorakoznak, az úttesten sínek és villamoskocsi (a tömegközlekedés már él), a járdán sötét öltönyös, kalapos, sétatálcás járókelők, de köztük föltűnik egy fehér (vagy világos) nadrágú, fehér kalapos fiatalabb férfi is. Ez már a „tömegemberek” városa, nem csupán a császáré és az arisztokráciáé, de ez az eltömegesedés az uniformizálódást ezzel-azzal (például malterdíszítménnyel, öntöttvas mintázattal, élhető kényelemmel)

még enyhíti. Bizonyos civilizációs szint minden városlakónak kijárt, az ide koncentráldó többnemzetiségű elitnek pedig számottevő előnyök is jutottak. Kulturális értelemben sajátos, formálódó multikulturalizmus volt ez, az osztrák, a cseh, a magyar elem (a német nyelv közegében) megjelent itt, s – ugyancsak a német nyelv révén – az egész bekapcsolódott a német kultúrába, amely mögött egy egységesülő (de nem egységes), gazdaságilag és katonailag nagyon megerősödő ország, a vilmosi Németország állt. Bécs elég nagy és erős volt ahhoz, hogy a birodalmon belülről és az Európából, mindenekelőtt a németektől érkező nagyon sokféle inspirációt földolgozza, egységes lét- és világmagyarázattá formálja. A császárváros nem egy provincia izolált centruma volt ekkor, hanem egy egységesülő, „modern” világ egyik versenyképes központja, amelyet speciális helyzete sok vonatkozásban kísérleti laboratóriumává tett.

Bécs speciális helyzetének, s ebből fakadó, sok mindent megelőlegező és kikísérletező, tanulságos ellentmondásokat produkáló szerepének ma már nagy irodalma van. A történészek is fölfedezték, s a modernségre jellemző ellentmondások és feszültségek egyik, a maga nemében paradigmaticus terepeként mutatják be. A katalógus legfontosabb tanulmánya, Sármány-Parsons Ilona írása (*Erősz és Thanatosz városa, Bécs*) is erről szól. Ma már széles körű konszenzus van a tekintetben, hogy ez a kitüntetett szerep több körülmény speciális összjátékaként jött létre. Az alap persze az volt, amit Carl E. Schorske fölismerése nyomán Sármány-Parsons Ilona így fogalmaz meg: „a bécsi kultúra aranykora a »liberális ego«, azaz a liberalizmusban és a gazdasági, társadalmi haladásban, fejlődésben hívő, alapvetően szekularizált, optimista polgár válságából sarjaadt ki”. (11.) Ennek a megállapításnak két eleme is nagyon fontos, a „liberális ego” és a válság ilyen összekapcsolása sok mindent érthetővé tesz, s eleve meghatározta a történeti mozgás lehetséges irányát. A végeredmény (ha ilyenről egyáltalán lehet beszélni) ugyan meglehetősen komoran alakult (Bécs, ahogy Karl Kraus mondta, „világvége-kísérlet” lett), de ez a kísérlet eszmékben és téveszmékben roppant gazdag volt. Az ellentmondások véletlenszerű összeállása mintegy az egész modernség perspektívájának laboratóriumává tette a várost. A modernség sötét oldala a programmá tett élvezés közegében itt mutatkozott meg abban a tiszta, koncentrált formájában, amelyről a modernség további sorsa is leolvasható lett. Mi tette erre képessé a város kultúráját? – ma már erről is sok minden tudható. Bécs, változó történeti helyzetéből adódó, a városlakók habitusában is jelentkező labilitása, érzékenysége, a tőkeviszony uralkodóvá válása nyomán kialakuló modernizációs nyomás, és – egyáltalán nem utolsósorban – a világ áttekinthetőségének még élő élménye sajátos mentális teret alakított ki. A soknemzetiségű, dinasztikus és bürokratikus eszközökkel összetartott birodalom nemzetiségi feszültségei (amelyeket a csehek státusnövelési ambíciói, a magyarok „rebelliskedései”, vagy az alárendelt helyzetű horvát, szerb, román nemzetiségek kiszakadási vágyai állandóan magas szinten tartottak), komoly feszítőerőt jelentettek. Az erőforrásoknak a birodalmi fővárosba, a „császárvárosba” való koncentráldása azonban elég lehetőséget adott a „megoldási” kísérletekre, egyáltalán a széles körű kísérletezésre. S így egyszerre lehetett jelen a városban a nagy formátumú, komoly fejlesztéseket produkáló, de nagyon veszélyes gondolatalakzatokat is kialakító főpolgármester, Karl Lueger „modern” antiszemitizmusa és a speciális zsidó hagyományban gyökerező, ám az „asszimiláció folyamatának traumáit” is megélő zsidó gazdasági és kulturális szereplők innovatív aktivitása. Az eszme- és a téveszmetermelés pedig nagy intenzitással folyt – a liberalizmus „engedte”, a feszültségek pedig mintegy folyamatosan indukálták a kísérletezést. A „mély identitásválság” e kor szereplőiről szólva már-már közhely, de – paradox módon – még ez is ösztönző erővé tudott válni. A nagy nevek listája hosszú, s nagy intellektuális változatosságot mutat. Az 1890 és 1918 közti Bécs szellemi életéről szólva a kitűnőségek sora említhető meg. Ernst Mach, Fritz Mauthner, Sigmund Freud, Arthur

Schnitzler, Robert Musil, Karl Kraus, Otto Wagner, Adolf Loos, Gustav Klimt, Kolo Moser, Oskar Kokoschka, Gustav Mahler, Arnold Schönberg, Alban Berg, Anton Webern – s persze Schiele nélkül e korszak nem mutatható be hitelesen. A kifejezés és a tudatosítás műhelyei nagy intenzitással dolgoztak. Az eredmények egyik peremfeltétele mindazonáltal alighanem abban keresendő, hogy mindez egy viszonylagos egyensúlyi helyzetben ment végbe. Ahogy Freud kapcsán írja Sármány-Parsons Ilona: „Bár felfedezték az emberi irracionális, az ösztönvilág örvénylő erejét, a kultúra megreformált értékei mellett voksoltak az irracionálizmussal szemben.” (19.)

A bécsi kultúra „aranykora” persze folyamat volt. A *Jung-Wien* írói mozgalma 1890-ben, Schiele születésének (és a magyar *A Hét* indulásának) évében született meg, s az 1918-ig tartó, nem egészen három évtized maga is tagolódik. Pontos határokat megjelölni nagy rizikó volna, de úgy tetszik, az egyik szakaszhatár 1900 körül, a másik az új század első évtizedének vége felé húzódik. (Nem állhatom meg, hogy föl ne hívjam a figyelmet arra, hogy a magyar modernség alapozó hetilapjának, *A Hétnék* történetében is van 1900 körül egy, általuk is érzékelt cezúra, s a *Nyugat* 1908-as indulása mint fordulópont is egybevág bizonyos bécsi fejlemények időrendjével.) Érdekes, sőt alighanem törvényszerű, hogy ez a folyamat kezdetben jórészt „a homlokzat és a mögöttes világ ellentéte” körül mozgott, de gyorsan elmélyült. Hofmannstahl 1893-ban, nagyon jellemzően, már úgy vélekedett: „Két dolog tűnik ma modernnek, az élet analízise és a menekülés az élettől. [...] Az ember vagy saját lelki életének a boncolója, vagy álmodik.” (*Reden und Aufsätze* I. Frankfurt am Main, 1979. 176. idézi Sármány-Parsons: 14.) S ugyanő, szűk évtizeddel később, 1902-ben nevezetes írásában (*Lord Chandos levele*) már azt mondta ki, az egyén számára a szavak, a nyelv értelmét veszítette, a kommunikáció lehetetlen (vö. 17.). A tudomány és a filozófia eredményei egyaránt az addigi – optimista – antropológia megbontása, szétszedése felé mutattak, Ernst Mach érzetelméletétől, Fritz Mauthner nyelvkritikáján át, Freudnak a tudattalant (ösztönvilágot) újrafelfedező és konceptualizáló mélylélektanáig, a pszichoanalízisig. A művészek pedig – hogy megint Sármány-Parsonst idézzem – „mint egy lefelé szűkülő és egyre sötétedő spirál tölcserébe, úgy szálltak alá [...] az emberi lélek rejtelseibe, keresve a lényegét, a legbelsőbb magot”. (14.)

Maga a folyamat, a bécsi modernizmus kibontakozása, immanens folyamatként, az intellektuális és művészi gesztusok egymást kiegészítő és erősítő, „ontologizálódó” folyamataként is leírható. S ebben nagyon sok mindennek a szerepét lehetne hangsúlyozni. Bizonyos, a nagy német kultúrával való összekapcsoltság hatásai, a divat (például Schopenhauer és Nietzsche filozófiájának kondicionáló, bizonyos irányban a gondolkodást érzékenyen tévő) szerepe, az „exkluzivitás és modernség mámorában élő asszimilált plutokrácia” (22.) sznobisztikus igényei és megrendelői ösztönzései (amelyek a művészi tevékenység finanszírozásában testet öltve elengedhetetlen föltételként léptek be a folyamatba) stb. egyaránt számba veendő. S a szellemi és művészeti életet egyszerre lehetővé tevő, s ugyanakkor (közvetve) irányító, szélesebb értelemben vett közérzület átalakulása sem hallgatható el. E folyamat 20. századi szakaszában a magánélmény már nagy közösségi megerősítést nyert. „A Monarchiában feltörő politikai feszültségek és ellentétek ez időben már olyan mértékben éreztették a mindennapi élet szintjén a hatásukat, hogy a radikális polarizálódás folyamata kezdte szétzilálni a társadalom addigi elhárító mechanizmusait és szokásrendjét. A kultúrában, a művészetekben is kiéleződtek e frontok.” (17.) Ezeknél azonban ma már fontosabbnak tetszik egy nem nagyon bolygatott, de annál lényegesebb probléma. A bécsi modernségben megképződő tapasztalatok mennyire voltak a modernitás tényleges, valós összefüggéseinek fölismerései, s mennyire azok generálói? Magyarán: nem lehetséges-e, hogy önkéntelenül is fölerősítették a modernitás sötét oldalával kapcsolatos fogékonyságot, s maga a bécsi tapasztalatképzés is hozzájárult a modernség antinómiáinak erőteljes kibontakozásához?

A kérdés, úgy gondolom, korántsem mondvacsinált, „akadémikus” kérdés. Elég, ha csak a bécsi, „modern” antiszemitizmus, a Karl Lueger nevével fémjelezhető változat, s az e közegeben (is) szocializálódott ifjú Adolf Hitler későbbi szerepe közötti, jól érzékelhető összefüggést állítjuk egy pillanatra előtérbe. De maga a kérdés, ha nem is akadémikus, hanem valós, nagyon nehezen megválaszolható. S a leegyszerűsítésre való hajlam, ha valahol, itt különösen félrevezető volna. Nem segítené, hanem torzítaná, sőt kisiklatná a magyarázatot. S az is bizonyos, ez a bécsi modernség nem pusztán gazdag és sokrétű, de több irányba is vezető fejlemény volt. Nem mindig könnyű szétválasztani az eszmét és a téveszmét, a tapasztalat objektív és szubjektív érvényét sem. A modernitás-projekt „mérete” és komplexitása pedig eleve kizárja a szelektív magyarázat autentikusságának lehetőségét. Bizonyos kérdéseket tehát, ideiglenesen, célszerűbb nyitva hagyni, megelégedve pusztán relevanciája tudatosításával.

6.

Egy dolog azért, visszatérve Schiele életművéhez, ma már többé-kevésbé egyértelműnek látszik. Az életmű egyes darabjai bizonyos személyes tapasztalatok vizuális kivetítései, amelyek azonban, éppen ezáltal, mintegy esztétikai megerősítés és igazolást is nyernek. Megszületésükkel egy lehetőség realizálódott. Ezáltal azonban ambivalens helyzet állt elő. Megjelent egy élmény az emberközi térben, s így a magánélmény nyilvánossá vált, leírható és elemezhető lett, a magyarázandó minta szerepébe került – azaz önálló életre kelt. A továbbiakban pedig, egyenes arányban a művész presztízsével, „hatástörténetével”, a maga esztétikum által védett alakjában, de abból értelemszerűen rendre ki-kilépve, a legtágabb értelemben vett valóságmeghatározás konstitutív elemeként funkcionál az életmű – s újabb s újabb értelmezés és magyarázat forrása lesz. A negatív tapasztalat, amely a magánemberé volt, de a művész rögzítette meg, beépül egy nagy és komplex folyamatba, abban a formában, ahogy azt a művészi szubjektivitás és teremtőerő tárgyiasította. Azaz a befogadásban a keletkező és elmúló, időleges és parciális élményből tartós (rögzített) mentális reprezentáció lesz, amely alakítja a befogadást s a befogadókat. Olyan reprezentáció, amelynek afirmatív és dekonstruktív kezelése egyaránt lehetséges, de amelyet immár nem lehet figyelmen kívül hagyni, mert a létezés rangjára emelkedett. S ezzel maga is egy meghatározott irányba tereli az emberi tapasztalat újraértelmezését, megújítását – függetlenül érvényessége körétől és mélységétől.

Annyi bizonyos, Schiele valami lényegeset rögzített meg, s amiről képei „beszélnek”, az ma is magyarázatot kíván. Hogy ezt a magyarázatot meg tudjuk-e ma adni maradéktalanul, kérdéses, de ez nem az életmű gyöngesége, hanem – ellenkezőleg – erejének bizonyítéka.

Kovács Krisztina

Az utazás metaforái, kimozdulás és gyarmatosítás

Hunyady Sándor amerikai témájú írásai,
a hajó motívuma Hunyady kisregényében¹

A hosszabb utazásokra nem szívesen vállalkozó, ám mégis folytonos, nyughatatlan mozgásban lévő Hunyady Sándor egy hosszabbra tervezett, ám végül rövidnek bizonyuló kitérő idejére 1940-ben Amerikába utazott.² A talán véglegesnek szánt ott-tartózkodásából végül a peregrináció tapasztalatszerzése lett, a külföldi, esetleg filmes karrier lehetőségét is dédelgető szerző rövid kalandjának élményeiből több úti jegyzet, novella és egy kisregény is született. A száznapos út élményeiről a hazai lapokat is rendszeresen tudósító alkotó írásainak jó része később kötetbe válogatott publicisztikái között is napvilágot látott és a Vécsei Irén által gondozott, 1970-ben megjelent *Álmatlan éjjel* kötet darabjai közt volt olvasható. Az amerikai kaland élményeire épülő hosszabb szöveg, *A hajó királynője* című kisregény először az Athenaeum kiadásában jelent meg 1944-ben, már az író halála után. A történet később, a *Razzia az „Arany Sas”-ban* című 1976-os, összegyűjtött novellákat tartalmazó válogatásban is helyet kapott. A sztori ötletének vázlatja, a *Történet a hajó királynőjéről* című novella az 1956-os válogatásban (*Olasz vendéglő*), valamint a 2006-os, a Noran által közrebocsátott legújabb, legteljesebb és leggondosabban összegyűjtött novellákat tartalmazó kötetben (*Aranyfüst*) is olvasható volt. A filmes vágyak egyik rekvizituma az író halála után, 1944-ben kiadott, az *Egy sötét királyi család* című kötet, melynek címadó darabja egy filmterv szinopszisa. A talán éppen ezért meglehetősen vázlatos kidolgozású, papírizú alakokat megjelenítő sztori egy színes bőrű királyfi Amerikába szakadásának, hazatérésének, majd új, választott hazájába visszakерülésének története. Az ősei földjére vissza már nem találó fekete család története filmként megvalósulva talán jobban működhetett volna, forgatókönyvként olvasva azonban meglehetősen gyenge felütéssel indul. Az új földrészre átúszó fekete férfi heroikus tettében persze nem nehéz észrevenni Hunyady saját sorsának eseményeit. A nem különösebben sikerült történet vázlatos kidolgozása ellenére az életmű több szempontból tanulságos darabja, amely az egzotikus és kevésbé ismert közegek történeteiben a kivándorlás és az új kultúrába illeszkedés toposzainak áttekintését végezte el.³

1 A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 témaszámú projekt keretében készült. A TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 „Az SZTE Kutatóegyetemi Kiválósági Központ tudásbázisának kiszélesítése és hosszú távú szakmai fenntarthatóságának megalapozása a kiváló tudományos utánpótlás biztosításával” című projekt az Európai Unió támogatásával, az Új Széchenyi Terv keretében valósult meg.

2 Vécsei Irén, *Hunyady Sándor*, Bp., Gondolat, 1973, 177.

3 Hunyady Sándor, *Egy sötét királyi család: Filmtörténet*, = H. S. *Egy sötét királyi család: Karcolatok*, Film, színház, irodalom könyvtára 3. Bp., Keresztes, 1944, 7–42.

Az ötlet talán gondosabban kidolgozott megvalósulásaival Hunyady más amerikai témájú írásaiban, köztük *A hajó királynője* című kisregényében is találkozhatunk.

Ha a Hunyady-féle utazás tapasztalatának nyomában járunk, talán a legérdekesebb útnak az amerikai témájú írásokból készült legutolsó válogatás, a Noran kiadásában 2002-ben napvilágot látott összeállítás tanulmányozása bizonyulhat. Az ugyancsak *A hajó királynője* címmel kiadott gyűjtemény az amerikai novellák, naplók, jegyzetek, köztük kötetben korábban még nem publikált írások legteljesebb gyűjteménye, amelyet végigolvasva az igazi nagyvárosi metropolis közegében szembesülhetünk az utazás szépirodalmi reprezentációjának variabilitásával, a modern életformákat és élettereket szemrevételező narratív mintázatokkal.

A világot az utazás szépirodalomban otthonos alakjai, ahogy Faragó Kornélia írja a kortárs szerb próza kimozduló, hazájuktól elszakadó hőseiről, „az utazás-toposz poetizálásának és ironizálásának megkerülhetetlenségét történeti-lokális, térségtörténeti összefüggésekbe helyezik”.⁴ Az utazás metaforáit alaposan áttekintő teoretikus ugyan Radoslav Petković és David Albahari regényeinek narrátorait jellemezte e sorokkal, gondolatai azonban Hunyady a világot a hajó rögzített, vagy az utca dinamikus tereiből térképezni vágyó elbeszélőire is igaznak bizonyulhatnak. A *Nyugati* harmadik generációjához sorolt író amerikai témájú írásait olvasva egyetérthetünk a monográfus, Vécsei Irén azon megállapításával, mely szerint Hunyady külföldön született írásaiból a magyarság és a magányérzés hangja szól a legerősebben.⁵ Ha ehhez hozzáfűzzük azt, hogy néhány Amerikában született szövegét is a saját témától és kulturális horizonttól való elszakadás képtelensége jellemzi, látható, amerikai történeteit lapozgatva az az érzésünk lehet, hogy valójában a szerző erdélyi, bácskai, pesti témájú novelláit és tárcáit olvassuk, amelyeknek a külföldi szcena csupán laza, néha ötletes és szellemes megfigyeléseket tartalmazó, néha azonban nem túlságosan komplex módon háttérbe állított kerete.

Nem tartozik a gyengébben vagy kevésbé hitelesen működő szövegek közé a 2002-es összeállítást indító, *Amerika felé* című írás, amely a Mediterráneum közegeit, köztük Genova mikroklímáját plasztikusan festő részleteivel a kivándorlók hajójának teljes társadalmi panorámáját nyújtó modellt kínál. Hunyady e rövid írásában az „úszó palota” totális és köztes tere valódi nem helyként ábrázolódik, ahol azonban aktuális és aktualizálható társadalmi problémák is megfogalmazódhatnak. L.: „Dél felé szomorú csapat jelenik meg a mólón. A Balkán és Kelet-Európa mindenféle népeiből összevetődött kivándorlóereg.”⁶ Az USA-ba érkezés után született darabok, a New York-i utcát megörökítő pillanatfelvételek, amelyek ugyancsak a pesti nyilvánosság közegeit rögzítő Hunyady-írások technikáit követik, ám adekvát hangon megszólaló, autentikus atmoszférát teremtő skiccekként is sikeresen működnek. Hartmut Böhme posztmodern globális városokat bemutató írásában a város fizionómiáját meghatározó jegyek között a nyilvános és a privát szféra együttes vagy külön-külön történő felszámolásának tapasztalatát említi kiemelten fontosként. Hunyady karcolatai a milliós metropolis közegeiben is működnek, az *Ajtónyitogató szellem* című rövidpróza például a short story egyetlen momentumra épülő technikáihoz híven az önműködően nyíló ajtó nagyvárosi utazó számára félelmetes és nyomasztó jelenségét szemrevételezi. Az *Ibolyaillat és prima gengszterek*, az *Amerikaiak a kis magyar kocsmában* vagy az *Apró magyar dolgok* című prózák az idegen tengerben megszülető nosztalgikus hazai sziget rajzai. A szigetre menekülő vagy a szigetről kirajzó száműzöttek toposza az

4 Faragó Kornélia, *Kultúrák és narratívák: Az idegenség alakzatai*, Újvidék, Forum 2005, 35.

5 Vécsei, i. m., 178.

6 Hunyady Sándor, *Amerika felé = H. S. A hajó királynője: Amerikai novellák, naplók, jegyzetek és emlékezősek*, szerk.: Kőrösi P. József, Urbán László Bp., Noran, 2002, 15.

amerikai témájú írások több oldalról is megközelített képe. A *Néger Mariska* című próza filmbe illő ötlete, a magyarok közt egy farmon nevelkedő, magyarul kiválóan, de angolul alig beszélő fekete konyhalány „szenzációs” története. Az amerikai nehézipari központok acélműveinek zárt magyar közösségeit és mikroklímáját honvággyal és nosztalgiával megrajzoló szövegek (*Bridgeport*, *Betlehem*) pedig a külföldi magyar kolóniák problémáit biztos kézzel, ám meglehetősen didaktikusan megörökítő publicista ujjgyakorlatai közül valók.⁷ A modern és posztmodern város élményének és ellentmondásainak ábrázolása azonban a témát aprólékosan kidolgozó Hunyady-írásokban is tükröződik, így a *Gyönyörű vasárnap New Yorkban* című karcolatban. A funkcionálisan differenciált, nyilvános és intim tereinek egyediségét felszámoló globális város⁸ krónikásaként az alkotó láthatatlanul is a számára otthonos kelet-közép-európai közeggel hasonlítja össze sétája során az amerikai nagyvárost. Teszi ezt úgy, hogy a város monumentalitásának megragadásához számára új szemléletmódot is megpróbál érvényesíteni. Az amerikai írások a téma világirodalmi és szociológiai tendenciáit is követni igyekeznek, így választják a tömeg mozgatóját, elemeire, identitásaira bontását gyakori szempontjukul: „Aki ebbe az áradatba bekerült, annak mennie kell, amerre a többi megy [...] Itt nincs egyéni elhatározás, csak kollektív akarat. El kellene pusztulni, vagy meg kellene bolondulni annak a hangyának, akinek eszébe jutna, hogy ő egyéniség.”⁹

Hunyady amerikai történetei egyrészt a peregrináció összehasonlító tapasztalatával bírnak, másfelől az idegen kultúrára egzotikumként tekintő magatartás mellett a hontalanság, számkivetettség tranzittereiben gondolják újra a kivonulások kultúrtörténeti toposzait. E témakörhöz kapcsolható a szerző *Dekadens Morgan-unoka* című írása, amely a fogyókúrája miatt az utcán elájuló gazdag lány szarkasztikus portréja. A valós élményt, esetleg újsághírt forrásaként sejtető történet persze kísértetiesen hasonlít Hunyady jellegzetesen hazai, a pesti mulatók világában játszódó, az *Éjszaka* című novellája éhségtől elájuló prostituáltjának történetére.¹⁰ A kivonulás-történetekhez kapcsolódó várakozás motívumát a szerző etnikai és társadalmi típusokat ábrázoló karcolatai is gyakran feldolgozzák, ezekben a köztesség térelválasztói, köztük a hajók és a fogházak szcénái és az USA egyik virtuális határvonalaként működő, az átmenetiség likvid lebegését megtestesítő Ellis Island-i börtönsziget is gyakran megjelennek. A jellegzetesen amerikai helyszíneket bemutató jelenetek poétikai megoldásai újfent az alkotó jól sikerült, budapesti vagy kolozsvári helyszíneket és embertípusokat megörökítő szövegeinek motívumaival mutatnak erős rokonságot. A *purgatórium* kivándorló házaspárja az alászállás térelválasztókon fokozatosan áthatoló útját járja végig, miközben az általuk bejárt, a hatalom és a láthatóság viszonyrendszerében jellemzett helyek az emberfajtákat összegyűjtő olvasztótégelyek, üvegfelületeiket Hunyady prózájában otthonos módon a pályaudvar vagy a kávéház átmenetiségének jelentéstartományát idéző módon rajzolja meg újra és újra az elbeszélő. Például így: „A börtön olyan volt, mint egy üvegtetejű, óriási pályaudvar, ahol össze van keverve az első osztályú váróterem a harmadikkal [...] Mindenféle bőrszín és fajta. Néger lány, aki szemüveget visel és Kropotkint olvassa. Fehér emberek, akik alig valamivel különbek a majomnál.”¹¹ Az Ellis Island-i börtönsziget speciális geomorfológiai helyzete, sziget volta és szimbolikus szerepe miatt is a számkivetettség, a határok közt állás és a határátlépés artefaktuma. Rítusokból, tiltásokból és kizárásokból szerveződő helyszínei mint a vágyott új haza megközelítésének

7 Hunyady Sándor, *Néger Mariska, Betlehem, Bridgeport* = H. S. *A hajó...* i. m., 32–43.

8 Hartmut Böhme, *Globális városok*, ford.: Karádi Éva, *Magyar Lettre Internationale* 2002/45., 59.

9 Hunyady Sándor, *Gyönyörű vasárnap New Yorkban* = H. S. *A hajó...* i. m., 44–45.

10 Hunyady Sándor, *Dekadens Morgan-unoka* = H. S. *A hajó...* i. m., 48–50., Hunyady Sándor, *Éjszaka* = H. S. *A vöröslámpás ház: Novellák*, Bp., Athenaeum, 1938, 79–81.

11 Hunyady Sándor, *A purgatórium* = H. S. *A hajó...* i. m., 56–57.

akadályai számos helyen, köztük John Dos Passos *Manhattan transfer* című regényében, Charlie Chaplin *Chaplin, a kivándorló* című filmjében és Francis Ford Coppola nagyszabású maffiaeposzában, a *Keresztapa-trilógiában* is fontos szimbólumként bukkannak fel. A sziget Hunyady Sándornak is személyes élményként megtapasztalt közege, az amerikai tárgyú publicisztikák az örök számkivetett bolyongásának képét hasznosítják. Ellis Island vasajtói, falai és a kopár térség létformája közt bolyongó hőseinek tapasztalatai a szerző *A hajó királynője* című kisregényének poétikai megoldásai közé is beépülnek.

Hunyady óceánjárón játszó regényének válófélben lévő, egyik férfitől a másikhoz tartó hősnője a hajó mozgásban lévő, heterotopikus és átmeneti, rögzített helyekről leszakadó mikroterében a hontalanság, kivetettség, a gyarmatosítással összefüggésben létező hatalmi szcénák kategóriáit teremti meg és éli át. A kisregény, a románcos séma modern változataként nem elsősorban esztétikai minőségei miatt emelhető ki a Hunyady-oeuvre szöveghalmazából. A történet a gyér alapötlet és a sematikus jellemábrázolás ellenére a köztesség speciális helyszínének tematizálása miatt lehet érdekes az olvasónak. Nem véletlen, hogy az író monográfusa, Vécsei Irén a szöveg erényei közt a hősnő környezetének színékel rajzolt portróját és a kis formákban magabiztosan mozgó Hunyady komplex valóságábrázolásának pillanatait hangsúlyozza.¹² A regény a főszereplő, Isabella Haxton terekért folytatott harcának, a helyet birtokolni vágyó hős többszintű mozgásának története, egy olyan utazásé, amelyben a szereplő végül saját teremtett világával, a hajóval is azonossá válik. A hely férfiállományát meghódítva az egész világot birtokolni akarja, uralma végpontjaként a megtorpedózott, elsüllyedő járműben rekedve és megfulladva hatalmi játszmái terepével is egygyé válik.

A gyarmatosítás aurája a regény első sorait is körüllegi, azt, hogy maga a főszereplő lesz a hódítás tárgya, a külsejét leíró részletek is előlegezik. A szöveg felütése a koloniális diskurzus egyik ismert axiómájának értelmezési horizontjába is könnyen beilleszthető. Eszerint a mindenkori hódítás nemcsak a terület, hanem a testek gyarmatosításának története is, ezt megfontolva nem véletlen, hogy Mrs. Haxton testét az elbeszélő egy ilyen, érintetlenségében is domesztikálnak ható tájhoz, felfedezésre váró térséghez hasonlítja: „Mrs. Isabella Haxton szépsége olyan volt, mint mikor egy vadregényes táj egyúttal nagyon kulturált.”¹³ Nem meglepő az sem, hogy a hajó éttermének központi freskója éppen Amerika meghódítását ábrázolja, a festmény a szöveg szintjeit átható kolonializációt a luxushajó ebédlőjének hatalmat és félelmet keltő, osztatlanságában is nyomasztó terében tematizálja. „A plafonon és a falakon hatalmas freskók, amelyek Amerika meghódításának történetét ábrázolták. Aradt a festményekről a hódítók büszkesége és a meghódítottak földön csúszó alázata.”¹⁴ A főszereplő és a hajó azonosítása a regény fokozatosan formálódó szituációja, a hódítás, bekebelezés, és az ezzel összefüggésben reprezentálódó nesztelen, észrevétlen mozgás hangulatának fázisaiban az elbeszélő hőisére a „tigris”, a „párduc” és a „húsevő növény”¹⁵ kifejezéseket is használja.¹⁶ Ebben a rendszerben természetes, hogy Mrs. Haxton választott színpadát, a Gloworm óceánjárót szereplőjéhez hasonlóan a birtoklás képei jellemzik legjobban: „Táplálkozását befejezte. Rengeteg fagyasztott hús, vaj, ital, kávé, konzervfőzelék és nyers gyümölcs tűnt el gyomrában.”¹⁷ Az élőlényként, hatalmas

12 Vécsei, i. m., 144.

13 Hunyady Sándor, *A hajó királynője* = H. S. *A hajó...* i. m., 109.

14 Uo., 131.

15 Uo., 163., 166., 182.

16 Uo., 163.

17 Uo., 120.

monstre szörnyként ábrázolt hajó a közép-kelet-európai irodalmi modernség vasútjának hasonló jelentéskörét is felidézi, hely és szubjektum kölcsönös egymásra hatása a szóban forgó kisregénynek a szükségesnél talán nagyobb alapossággal hangsúlyozott iránya. A hajó királynője terei a Hunyady-életmű vasúti történeteikhez (*Katasztrófa; Vasúti katasztrófa; Első, második, harmadik; Hálókocsin*) vagy a szerzői oeuvre egyik legismertebb, az otthonos kolozsvári közegben játszódó darabjához (*Bakaruhában*) hasonló, a találkozást és az elkülönülést egyszerre megvalósító térségekként működnek.

A regény teátrális helyei lépésről lépésre mutatják meg magukat, a különböző társadalmi osztályok különböző szinteken való elhelyezése a kirajzás és a hódítás expanzív atmoszférájú terepén az egyenlőtlenségek direkt és hangsúlyos ábrázolásának szimbóluma. Isabella a hajó helyeit térképészként felmérő idegen, aki az embereket, elsősorban a férfiakat mint a tekintet szabadságát korlátozó, ám mégis biztonságot adó tételválasztó elemeket gondolja el: „Mrs. Haxton tekintete úgy járt összevissza, mint a gyík. Szeme egy pillanatra ránézett az öreg úrra, aki a földéleten olyan pimaszul megnézte. Villant egyet feléje, majd tovább cikázott.”¹⁸ A hősnő a térképész adatfelvétel módjereivel és szókészletével bír, a helyeket egzaktul és egyezményes jelekkel leíró, azok geometrizálására törekvő adatfelvételként halad a luxushajó szintjei, helyiségei és promenádjai között. Cikázó tekintete, a jelenségeket lajstromozó attitűdje nemcsak Jeremy Bentham és Michel Foucault modelljeiből lehet ismerős forma. Giambattista della Porta a 16. században született *Magia Naturalis* című, látással és képalkotással is foglalkozó munkájában ezt a tapasztalatszerzésen alapuló irányító magatartást a természeti jelenségeket megfigyelni vágyó experimentális szemlélet fő jegyei között említi.¹⁹ Ám a Gloworm sétaterei és enteriórjei a Borisz Uzpenszkij által folyamatos áttekintésnek nevezett módszer segítségével is megnyílhatnak a tekintet számára.²⁰ A látvány érzékelése és a szem haladási iránya a kávéházban és a kávéházzal szülőtő, a teret áttekintő, azt feldarabolva domesztikáló szépirodalom narratívájának is karakteres jegye, jellemző darabjai Hunyady pályáján is megtalálhatók (*Szűro, habbal...*) A hősnő stratégiája valóban a gyarmatosítóé, a terek és férfiak meghódításához, a fokozatos vagy erőszakos beljebb haladáshoz ennek megfelelően valódi térképet használ, mint: „Elébe tették az étterem térképét, amelybe bele voltak rajzolva az összes asztalok.”²¹ A helyek otthonossá tételével kapcsolatos víziói és metaforái ebben a tekintetben nem különböznek a Hunyady-oeuvre társadalmi nyilvánosság helyszíneivel kapcsolatos egyéb megfogalmazásaitól.

Zygmunt Bauman plasztikus és nehezen vitatható megfogalmazásában a meghódítandó tér mérhetősége és átláthatósága birtokbavételének alapja²², fokozottan igaz ez egy olyan helyre, mint a hajó, amelyet éppen a térből való kiszakítása tesz zárttá, megfigyelhetővé. Foucault hasonlóan sokszor idézett észrevétele szerint a hajó a tér olyan úszó darabja, olyan hely nélküli hely, amely a saját életét éli, rázárul önmagára, de ki is teszi magát a tenger végtelenjének.²³ Az önmagába zárttság miatt azonban ez a tér megtisztított²⁴, a

18 Uo., 132.

19 A *Magia naturalis* struktúráját idézi Jonathan Crary, *A megfigyelő módszerei: Látás és modernitás a 19. században*, ford.: Lukács Ágnes. Bp., Osiris, 1999, 53.

20 Borisz Andrejevics Uzpenszkij, *A kompozíció poétikája: A művészi szöveg szerkezete és a kompozíciós formák tipológiája*, ford.: Molnár István, Bp., Európa, 1984, 101.

21 Hunyady, *A hajó...* i. m., 131.

22 Zygmunt Bauman, *Liquid modernity*, Oxford, Polity Press, 2001, 59.

23 Michel Foucault, *Eltérő terek*, ford.: Sutyák Tibor = M. F., *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, Debrecen, Latin betűk, 2000, 155.

24 Bauman, i. m., 99.

különbségeket eltörlő, saját viszonyrendszert kialakító helyként is megmutatja magát. Mrs. Haxton pozícióját a hely uralhatóságának újra és újra megszerezhető tapasztalata teszi izgalmassá. Naponta megújuló hadjáratainak terepe speciális alaprajza, térelváltató és titkos helyei révén labirintusként is tétéleződik. A figyelem pillanatnyi hiánya a hatalom azonnali elvesztését is jelentheti: „Valósággal megutálta a földézetet, ahol az a vereség érte, hogy nem tudott megnézni valakit, akire kíváncsi.”²⁵ A jelenet ismét a kolonializáció tradicionális fázisait hangsúlyozza, a két földrész között lebegő, új terület és férfi meghódítására induló konkvisztádor ebben a sajátos mikroklímában eleveníti fel a kultúra terjedésének eltérő természetű és célú modelljeit. Hunyady történetének hőstét hatalmi pozíciójának stabilizálására az utazás felfokozott sebességű dinamizáló aktusai is ösztönzik. A hétköznapi élet tempóját felváltó ritmus egyébként is az ürességbe beavató gyorsaság Jean Baudrillard felfogásában központi szerepet játszó intenzív élményét, a tér feletti hatalomgyakorlás felfokozott tempóját adja a szépirodalmi szövegeknek.²⁶

Colin Renfrew angol ősrégész kultúramodelleket újragondoló elemzéseiben óvatosságra int a kultúra terjedésének hagyományos modelljei (diffúzió és önálló, több központú fejlődés), mint az egyes civilizációkat létrehozó folyamatok tekintetében. Renfrew a kultúrák terjedését magyarázó modelljei között kiemelt helyen szerepelteti a diffúzió kultúrákat békésen adaptáló közvetítő módszerét.²⁷ A Hunyady-regény modelljeiben az erőszakos hódítás direkt módjai mellett a rafinált manipuláció és a másik kulturális mintával való megismerkedés vágya is megjelennek. Isabella egyik kiszemeltje, a jómódú és titokzatos mérnök, Tóth István a harmadosztályon lakó névrokonával találkozáskor a másik sorsában elmerülés kíváncsiságával találkozik. A lakóterekben is manifesztálódó kulturális különbség áthidalásakor Tóth a másik kulturális minta iránti kíváncsiságtól hajtott felfedezőként mozog a hajó térségei közt. A két magyar férfi egymás világában a saját helyekről való kimozdulás segítségével bukkan fel időről időre. A hajó lakószintjei közt mozgásuk során valóban olyan térelváltásokon haladnak át, amelyek segítenek kiszakítani őket társadalmi helyzetük végességéből. A csapóajtók, fedélzetek között tapasztalt határvonalak kulturális horizontjaik egybeolvashatóságának végtelenségével ajándékozzák meg őket.²⁸ Például így: „Tóth István a kis vasajton keresztül visszament abba a világba, ahová jegyet váltott.”²⁹ A kisregény térről szőtt ábrándjai egyszerűen és fejtörést nem okozó beszédmódban vezetnek elő a szépirodalom, a művészetelmélet és a művészettörténet tájak és belső terek elválasztó alakzataival kapcsolatos modelljeit. Nem kevésbé közérthetően, de természetesen jóval invenciózusabban problematizálja egyik esszéjében (*Híd és ajtó*) Georg Simmel a térelváltatók által biztosított véges térélmény és a fizikai vagy éppen metafizikai végtelenség találkozásának összekapcsolódását.³⁰

A hajó olvasztótégelyét, különbségeket fenntartó módon is egyenlősítő természetét Hunyady szövege a magyar kisváros és a vidék működéséhez hasonló módon ábrázolja. Idézzék egy jellemző részletet: „A nagy hajókon jóformán annyi ember van, mint egy közepes faluban. És az élet is hasonlít rajtuk a falusi élethez. Bizonyos időpontban, bizonyos helyen összegyűlnek az utasok, mint falusi vasárnap a piacon. És lesik egymást, hogy mit csinálnak. A nagy

25 Hunyady, *A hajó...* i. m., 128.

26 Jean Baudrillard, *Amerika*, ford.: Tótfalusi Ágnes, Bp., Magvető, 1996, 14.

27 Colin Renfrew, *A civilizáció előtt: a radiokarbon forradalom és Európa őstörténete*, ford.: Dezső Tamás, Bp., Osiris, 2001, 115–117.

28 Uo., 33.

29 Hunyady *A hajó...* i. m., 152.

30 Georg Simmel, *Híd és ajtó*, ford.: Ózer Katalin, *Híd* 2007/2., 33.

hajók ugyanúgy teli vannak pletykával, mint a kisvárosok.”³¹ Míg a kisregény szereplőinek többsége a hajó közösségi tereit a használat és a minél gyorsabb áthaladás dimenziójában használja³², Isabella Haxton a nyilvánosság és az intimitás terepeit is uralni akarja. A sikeres és teljes bekebelezés egy pontján, a „tér az, ami bennünk lakik, nem mi lakunk a térben” elv³³ alapján olvasztja magába ideiglenes lakóhelyét: „Ezen az estén és a rákövetkező két napon alakult ki határozottan Mrs. Haxton pozíciója. Ő lett a hajó királynője. Az összes pletykák központja.”³⁴ A háborús események miatt a hajóra került menekülttömeg átalakítja ugyan a közeg mikroklimáját, ám a kapitányt is meghódító Isabella pozícióján és kivételes helyzetén ez nem változtat: „Lement a hídról. A gőgös önérzet úgy sugárzott belőle, hogy amíg keresztülhatolt a szemetes, zsúfolt födélzeten, az álmélkodó és irigy tömeg önkéntelenül szétvált előtte, mintha elfogadná azt a tény, hogy Mrs. Haxton a hajó királynője, akinek muszáj utat engedni.”³⁵ A kisregény hajójának fokozatosan erősödő utópisztikus természetét a hajnal és a nyílt tenger ködös, a kivetettséget erősítő aurája is körüllegli. A problematikus megközelíthető nem helyekbe lépést a valószínűtlenül hosszú úton való haladás, a látást, érzékelést zavaró körülmények is jelezhetik. Hunyady kisregénye a végkifejlet, a hajó pusztulása felé haladva egyre gyakrabban él a látást elbizonytalanító körülmények hangsúlyozásával, ilyen módon az utópia-irodalom néhány jegyét is felvillantja, ha részletesen nem is dolgozza ki: „Az ablakrácson keresztül látszott a tenger. Sötétedett. A víz és az ég közt halvány, topázszárga csík. Teljesen csöndes idő volt. Itt, a legfelső födélzeten a mélyen dolgozó gépek remegése sem érzett.” [...] „A Gloworm oly simán haladt az ultramarinkék vízen, hogy szinte mozdulatlanak tűnt, csak egy kis gyöngye remegés érzett, a mélyben dolgozó gépek munkája.”³⁶

A választott színpadát teljesen hatalmába kerítő Mrs. Haxton tehetetlenül nézi a hajót elfoglaló háborús menekültek rekolonizáló törekvéseit. Az általa teremtett és belakott, számára otthonos közösségen kívül kerülve, a becsapott és manipulált férfiak támogatását tovább nem élvezve süllyed el az ellenséges vizeken megtorpedózott hajó nem menekülő tavaságnak a tengerben. A melodramatikusra hangolt végkifejlet sematikuságában a biztos kezű és jó ízlésű prózaíró idézéző pillanat is akad. A hajó elleni támadást átalvó Isabella utolsó, álmában látott víziója a szöveg talán legjobban megrajzolt, montázstechnikát, filmes vágásokat idézéző jelenetsora. A hősnő álma egymásba kapcsolódó katasztrófák egymásra montírozásából születik, az először a New York-i Chrysler-palota összeomlását, majd egy bányaszerencsétlenséget vizionáló, menekülni már nem tudó nőt végül utoléri a gyarmatosítók szükségszerű sorsa, a kifosztott és kizsigerelt föld terrenumát sosem hagyhatja el. A hajó királynője és Hunyady Sándor egyéb amerikai témájú írásai a kulturális hódítás toposzait használják, bennük az utazás közegében a kulturális mintáit környezetére kényszerítő idegen története beszélődik el. A kultúráközvetítő utazó mozgása közben a helyben maradó, ám eltérő identitását a találkozások közegében megjelenítő csavargó kultúratudományból ismert toposzát³⁷ is identitása részévé teszi.

31 Uo., 141.

32 Bauman, i. m., 102.

33 Thomka Beáta, *Térlátás, belső táj, tartam: Narráció és időbeliség = A századvég szellemi körképe*, szerk.: Füzi László, Gécsi János, Poszler György, Staar Gyula, Sándor Iván, Vekerdi László. Pécs, Jelenkor, 1995, 313.

34 Hunyady *A hajó...* i. m., 169.

35 Uo., 207.

36 Uo., 141., 161.

37 James Clifford, *Utazó kultúrák*, ford.: Karádi Éva. Magyar Lettre Internationale. 2001/41., 7–8.

Felhasznált irodalom

- Jean Baudrillard, *Amerika*, ford.: Tótfalusi Ágnes, Bp., Magvető, 1996
- Zygmunt Bauman, *Liquid modernity*, Oxford, Polity Press, 2001
- Hartmut Böhme, *Globális városok*, ford.: Karádi Éva, Magyar Lettre Internationale 2002/45. 59–62.
- James Clifford, *Utazó kultúrák*, ford.: Karádi Éva, Magyar Lettre Internationale 2001/41. 5–10.
- Jonathan Crary, *A megfigyelő módszerei: Látás és modernitás a 19. században*, ford.: Lukács Ágnes. Bp., Osiris, 1999
- Faragó Kornélia, *Kultúrák és narratívák: Az idegenség alakzatai*, Újvidék, Forum 2005
- Michel Foucault, *Eltérő terek*, ford.: Sutyák Tibor = M. F., *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, Debrecen, Latin betűk, 2000, 147–155.
- Hunyady Sándor, *Éjszaka* = H. S., *A vöröslámpás ház: Novellák*, Bp., Athenaeum, 1938, 79–81.
- Hunyady Sándor, *Egy sötét királyi család: Filmtörténet*, = H. S., *Egy sötét királyi család: Karcolatok*, Film, színház, irodalom könyvtára 3. Bp., Keresztes, 1944, 7–42.
- Hunyady Sándor, *Amerika felé* = H. S., *A hajó királynője: Amerikai novellák, naplók, jegyzetek és emlékezések*, Bp., Noran, 2002, 3–16.
- Hunyady Sándor, *Néger Mariska, Betlehem, Bridgeport* = H. S. *A hajó királynője: Amerikai novellák, naplók, jegyzetek és emlékezések*, Bp., Noran, 2002, 32–43.
- Hunyady Sándor, *Dekadens Morgan-unoka* = H. S. *A hajó királynője: Amerikai novellák, naplók, jegyzetek és emlékezések*, Bp., Noran, 2002, 48–50.
- Hunyady Sándor, *Gyönyörű vasárnap New York-ban* = H. S. *A hajó királynője: Amerikai novellák, naplók, jegyzetek és emlékezések*, Bp., Noran, 2002, 44–47.
- Hunyady Sándor, *A purgatórium* = H. S. *A hajó királynője: Amerikai novellák, naplók, jegyzetek és emlékezések*, Bp., Noran, 2002, 53–66.
- Hunyady Sándor, *A hajó királynője* = H. S. *A hajó királynője: Amerikai novellák, naplók, jegyzetek és emlékezések*, szerk.: Kőrösi P. József, Urbán László Bp., Noran, 2002, 109–235.
- Colin Renfrew, *A civilizáció előtt: a radiokarbon forradalom és Európa őstörténete*, ford.: Dezső Tamás, Bp., Osiris, 2001
- Georg Simmel, *A híd és az ajtó*, ford.: Ózer Katalin, Híd 2007/2., 30–35.
- Thomka Beáta, *Térlátás, belső táj, tartam: Narráció és időbeliség = A századvég szellemi körképe*, szerk.: Füzi László, Géczy János, Poszler György, Staar Gyula, Sándor Iván, Vekérdi László, Pécs, Jelenkor, 1995, 299–329.
- Borisz Andrejevics Uszpenszkij, *A kompozíció poétikája: A művészi szöveg szerkezete és a kompozíciós formák tipológiája*, ford.: Molnár István, Bp., Európa, 1984
- Vécsei Irén, *Hunyady Sándor*, Bp., Gondolat, 1973

Fekete J. József

Misztérium és humor

A tanulmányíró Szentkuthy Miklós

„Ruhád lazán engedd neki a szélnek, s a hajad is
legyen szalagtalan, szabad –
Ez édes hanyagság jobban felkavar, mint a Művészet
minden hitszegése.”

Ben Jonson¹

Szentkuthy Miklós *Múzsák testamentuma* című tanulmánykötete² több mint fél évszázad alatt, 1927 és 1983 közt írt elméleti munkáit, főként tanulmányait tárta az olvasó elé, a második kötetbe, a *Varázskertbe*³ a szerző hagyatékát gondozó Tompa Mária olyan tanulmányokat, kritikákat, könyvajánlásokat, emlékezéseket, szabadegyetemi előadásokat válogatott be, amelyek részben 1985 után keletkeztek, részben viszont korábban, eddig kötetbe nem kerültek, hanem folyóiratok közölték őket, vagy rádióműsorokban hangoztak el. A tanulmányok keletkezéstörténetéről tudni kell, hogy Szentkuthy 1948 és 1958 között teljes szilencium alatt állt, ez alatt az idő alatt tanulmány se jelenhetett meg tőle. Nem csupán hogy elúszott a várt egyetemi katedrája, hanem komoly egzisztenciális veszélyben érezte magát, ennek a maga körött mindent megfojtó légkörnek a lenyomatát felfedezhetjük a regényeiben, ám az előadásaiban, tanulmányaiban nyoma sincs, ott fölszabadultan és vidáman vezette végig a témáit. Ennek hozadéka, hogy a tanulmányok Szentkuthy legkönnyebben érthető művei, a tudás átadásának életes alakzatai.

Úgy érdemes elolvasni ezeket a tanulmányokat, ha már előtte átböngészünk néhány Szentkuthy-regényt. Azért, mert a regényekben felvetett kérdések egy részére ezekben a szövegekben találjuk meg a feleletet, egy-egy tanulmányrészlet beleillik a szerző szépirodalmi alkotásainak körébe, sőt, egyes esszénovellái kimondottan szépirodalmi jellegű művek; itt világosodik meg az író által számtalanszor és megannyi formában hangoztatott huszadik századi irodalmi életmű egységének igénye. Szentkuthy nem csupán a formai egység mellett foglalt állást az életmű esetében, hanem az ideális műalkotást is egyetemesnek, összegzőnek képzelte el, amely magában foglalja a szerzőnek a léttel kapcsolatos teljes viszonyát, megtalálván ehhez az adekvát, elemző és szintetizáló kifejezési módot és tág, a mondandó és az alkotói képzelőerő által képlekenyű tett formát. Ebből eredően elveti a tematikai megkötéseket és a különböző tartalmi egységek mellé beidegződött beszédmódot. Az alkotás céljának az egyetemes műveltség teljes felhasználását tekinti a szerzői önkifejezés-igényén átszűrve, vagyis az intellektus eruptív (impulzív) és konstruktív művészi felhasználását.

De mi is a műveltség? – teszi fel a kérdést a tanulmányíró. A választ az 1947-ben írt, *Műveltség és irodalom* című tanulmányában fogalmazta meg: „Történelemről, természetről,

1 Szentkuthy Miklós idézi Ben Jonson című tanulmányában (1937).

2 Szentkuthy Miklós: *Múzsák testamentuma*. Magvető Kiadó, Budapest, 1985.

3 Szentkuthy Miklós: *Varázskert*. Tanulmányok, esszék, előadások. Hamvas Intézet, Budapest, 2012.

emberi és állati lélekről, művészetéről és vallásról, egyáltalában egész világunkról a lehető legtöbb dolgot tudni és ismerni.”⁴ Gyanúsán egyszerű és kerek ez a definíció annak a gondolkodónak a tollából, aki a problémafelvetésnél az alapfogalmak matematikai szigorral történő meghatározását követeli, de ugyanakkor tudja, hogy az ilyen meghatározásokra éppen a nyelv a legalkalmatlanabb. Természetesen ez esetben sem áll meg ennél a szófukar megfogalmazásánál. Leglényegesebb meglátása, hogy a műveltséget, mint fogalmat, a legradikálisabban a földre kell szállítani az intellektuális szférából, mert csak így lehet igazi műveltség. Úgy kell rá tekinteni, mint a többi élettani jelenségre, mert nem tabu az intellektus, hanem az emberiség elemi java, és meg kell tanulni használni, alkalmazni és élvezni az emberi agy ezen funkcióját: azaz, hogy az egyén alkalmazni tudja ismereteit, ne maradjon a műveltség holt anyag, pusztá gondolati lexikon. A Szentkuthy-esszék és -tanulmányok mindezek értelmében létfontosságú jelenségként kezelik a kultúrát és a műveltséget.

A *tíz éves Mikes Kelemen Akadémia* című rádió-előadásában⁵ Szentkuthy arról számolt be, hogy egy sor fiatal író, tudós, így jómagam is a fasizmus hatalomra jutásának és expanziójának idején egyfajta szellemi emigrációba vonult. Horváth Béla katolikus költő és Füsi József 1936-ban megalakította a Mikes Kelemen Akadémiát, amely a határozottan baloldali, modern gondolkodású írókat, irodalomtudósokat, történészeket, művésztörténészeket gyűjtötte egybe. A rövid életű, a háború alatt már nem működő Mikes Kelemen Akadémia tagjai voltak: Devecseri Gábor, Halász Gábor, Hevesi András, Horváth Tibor, Hunyady Sándor, Jankovich Ferenc, Jékely Zoltán, Képes Géza, Kerecsényi Dezső, Kolozsvári Grandpierre Emil, Márai Sándor, Sőtér István, Cs. Szabó László, Szerb Antal, Szentkuthy Miklós, Tolnai Gábor, Vas István, Weöres Sándor. A társaság az egyik legnagyobb szabású összejövételét Szentkuthy Derék utcai lakásán rendezte meg, aminek emlékét az *Orpheus*-sorozat *Cynthia* című fejezete őrzi. Joggal érezték, hogy a szabad intelligencia üldöztetés áldozata lesz, és tiltakoztak, mert az úgynevezett művelt középosztályt olcsón megvásárolta magának a banális, műveletlen irodalom. Ezek a fiatalok nyelveket beszéltek, rengeteget olvastak, tanultak, meggyőződésük volt, hogy „az értelem nem ellensége a nagyköltészetnek”⁶, hiszen „az ún. bolondos vagy frivólnak látszó modern írók, a Giraudoux- és Joyce-fajta, épp azért bolondosak, mert végtelen tudással és lírai mélységekből nézik a számukra nagyon is komoly életet.”⁷ Ennélfogva szellemi céljuk volt az angolos nemtörődömség, meg a francia könnyedség és mozgékonyosság ötvözése, amit Szentkuthy már 1931-ben megjelent *Prae* című regényében számtalan látószögből bemutatva európai színvonalon megfogalmazott.

A művész saját művészetét gazdagítja a műveltséggel – és miként Szentkuthy megállapítja –, minél nagyobb műveltséggel rendelkezik, annál démonikusabban, eruptívabban és egyértelműbben támadja az intellektuális műveltséget, hogy visszaszorítsa az iránta megnyilvánuló fétis-tiszteletet. S gondoljunk csak vissza, mi más Szentkuthy szépírói tevékenységének summája, ha nem a haláltáncos, démoni hahota az európai műveltség felett? Mintha könyvek párosodásából született volna – írta a szerzőről Hamvas Béla –, és ha valóban így van, akkor ő volt az, aki elsőként tagadta meg szüleit. Mert bálványozta ugyan a könyveket és az intellektus minden más produktumát, de minden pillanatban kész volt végtelen szeretetéből fakadóan nemcsak szemberöhögni, de szembe is köpni azokat. Sznob ebből a szempontból Szentkuthy, mert nem képes élvezni a fél- és álműveltséget, de az intellektus iránti vak rajongást se. Olyan sznob, aki szerint „a műveltség döntő

4 *Múzsák testamentuma*, 83.

5 Holmi, 1992. január; *Varázskert*, 69–74.

6 *Varázskert*, 69.

7 uo. 70.

ismérve az lesz, hogy valaki a legnagyobb tudással hogyan bánik, milyen a viszonya a tudáshoz általában [...] eszményünk [...] ebből a szempontból – Rabelais.”⁸

Rabelais hatását a Szentkuthy írói munkásságára már néhány vázlatvonalban feltárta a műkritika és -elemzés, Szentkuthy maga is gyakorta hivatkozott a francia reneszánsz szatirikusának vérbő kalandregényeire. A párhuzam valós mértékét nem határozhatnánk meg Rabelais öt könyvének és a *Szent Orpheus Breviáriuma* öt kötetének filológiai összevetésével. A hasonlóság ugyanis a szerzők világszemléletének közelségében rejlik, a tudálékoság, a kultúra, pontosabban a civilizáció kivagyiságának gargantuai magasságból történő helyretevésében, az intellektus mélységes vágyában, az érzékeny idegrendszer áradó lobbanásában, a kalandosság keresésében és a katalógizálás, a számbavétel igényében. Nem csupán ezt örökölte Szentkuthy szellemi elődjétől, hanem a szabad nyelvkezelést, az ironikus ábrázolást, a legvadabb szellemi bukfenceket, ami minden munkájában, alanyi megnyilatkozásában és tárgyilagos okfejtésében jelen van. Egy idézet erejéig itt még vissza kell térnünk a *Műveltség és irodalom* című tanulmányához, hogy megtudjuk, miért eszményíti a francia humanistát. „Mert tudta a középkor és a reneszánsz minden filozófiját és orostudományát, teknőcök csontképződésétől az angyalszárnyak hőellenállásáig: és ebből egy óriási kozmikus burleszket⁹ csinált, az, amit ő a középkorban kigúnyolt, pontosan az, amit ma a 'sznobok' és 'intellektüelek' kivégzésekor csinálnánk: vagyis a nagy műveltség harca a kis műveltség, a démoni tehetség nélküli 'műveltség' ellen.”¹⁰

Az írónak tehát orvosnál alaposabban kell ismernie az anatómiát és a gyógyászatot, pszichiáternél a lélekelemzést, geológusnál a földtant, szociológusnál a szociológiát, azért, hogy alakjai plasztikusabbak, története valósabbak, a valósnál is valósabbak legyenek. Ezért a tudásukért (műveltségükért) becsülte Szentkuthy igazán nagyra Joyce-ot és Proustot (akikkel szövegeinek értelmezői gyakran hozták kapcsolatba), és ezért utasította el határozottan a francia új regényt (amihez ugyancsak örömet odasorolták munkásságát). A realitást mindennél magasabb eszménynek tartotta, miként arról a *Chartres szobrai*¹¹ című remek esszéjében a következőket írja: „Ha apostolokat vagy Juda királynőt kell az oszlopok közé varázsolnia, mit törődik a művész a Bibliával vagy a korabeli történészek meddő vitáival! Egyszerűen körülnéz a piacon, és az ott járkáló öregurakat vagy fiatal suhancokat mintázza a katedrális falára. S valóban, van-e nagyobb szentség és nagyobb szépség egyszerre, mint a közvetlen emberi valóság?”¹²

Tanulmányaiban (*James Joyce, 1947; Miért újra Ulysses?, 1968; A kívülálló bosszúja, 1962*) Joyce és Proust határtalan realitásigényét hozta közös nevezőre, és a realizmus legmarkánsabb képviselőinek tekintette őket. Joyce realizmusának gyökerét vallási emlékeinek kiirthatatlanságában, tudományos érdeklődésében és racionalitásának szembesülésében látta az élet irracionális forgatagával szemben. Proust esetében „a szerkezet fenséges teljessége, az értelem [...] szinte eszelős csökönysége, és végül: minden megfigyelt testi és lelki jelenségnek legplasztikusabb kifejezése: ez a három tette azt, hogy műve nem lett az idegérzékenyek

8 *Múzsák testamentuma* 88.

9 Miként Ágfalvi Attila megállapította a *Szentkuthy-mozi* című cikkében (*Filmvilág*. 1982/12.), ilyen szempontból legpompázatosabb munkái az *Udvari nász* és az *Udvari gyász* című bábjátékai, amelyek „roppant szórakoztatóan ötvözik a Kemény Henrik-féle pofokodós bábhagyományt az 'ordenaré burleszkkal', a grand guignolt az abszurd humorral.” Ugyanezen két bábjáték kapcsán sugallta Kabdebó Lóránt, hogy a Szentkuthyban a komédiával együtt forrongó morális prófétálás csodálatos drámaírói adhatott volna a magyar irodalomnak (Kabdebó Lóránt: „Morálba vadult komédiás”. *Kortárs*, 1988/1.).

10 *Múzsák testamentuma*, 88–89.

11 A kézirat dátuma: 1948. november. Közölte: *Stádium*, 1988. szeptember; *Varázskert*, 117–121.

12 *Varázskert*, 120.

fájdalmas, de művésziileg használhatatlan nyavalygása [...]. Tipikusan nem neurotikus mű [Az eltűnt idő nyomában], nem a Freud-ipar olcsó nyersanyaga.¹³ Proustnál tehát a századvég neuraszténiája kap szigorúan racionalis, huszadik századi szerkezeti keretet, Joyce-ot pedig éppen a neurotikus hajlam ösztönzi a barokk végtelenséggel halmozó és monumentális realista kompozícióba: „Joyce a gyáva, megfélemlített, csak bámulni, de cselekedni nem tudó, ügyetlen álmodozó – a benyomások itt túl nagy izgalommal túl mélyre hatolnak, rögzítődnek, 'traumák' lesznek –, a bűntudat, halálfélelem, bujkáló onanizmus, az érzékszervek összehangolatlan túlfogékonysága, nihilista káoszérzés vesz körül egy eldobott villamosjegyet, egy női térdhajlást vagy szenteltoíznyomot a homlokráncban.”¹⁴ Szentkuthy ezt igazán belülről érezhette, hiszen ő fordította elsőként magyarra Joyce *Ulysses*-ét.

Ismét párhuzamot kell vonnunk a tanulmányok tételei és az irodalmi művek között: a gótikus katedrális-építkezés Szentkuthy egyik folyton visszatérő témája, sőt, szerkesztési elve, abból kiindulva, hogy ha már a világ kaotikus, akkor a művészi megfogalmazása legyen a legszigorúbban racionalista. Szentkuthy számára a fogalmak matematikai pontosságú definiálása az eszmény, így mi más lenne a szerkesztésben, mint a geometria? De nem úgy, miként azt Robbe-Grillet elképzelte (*Nouveau Roman?* 1967), vagyis, hogy a mérnöki leírásokkal kiküszöböljék az „emberszabású hasonlatokat és metaforákat” (Szentkuthy itt azonnal közbeveti, hogy a geometria ugyanolyan emberszabású, mint a hasonlat), hanem a halmozó barokk mintájára, a szigorú kompozíciós vonalak között a nyelv lehetőségeivel a legteljesebben élve kitölteni. Hiszen „az *Ulysses* azért íródott, hogy megmutassa, az ember mindössze egy pár érzelmi, értelmi és nyelvi sémának buta szajkója, vak és egyénietlen képzettársító gép.”¹⁵ És „Joyce egyik – hogy úgy mondjuk – letragikusabb pikantériája éppen az, hogy rossz szemű ember csak egy talmi dadaista szóhalmazt lát benne, míg a hozzáértő éppen az egészen rendkívüli műveltségét élvezzi: mint az egész kompozíció egyik legdöntőbb hajtóerejét”.¹⁶

A kompozíció és a realizmus kérdésköréhez tartozik a nyelv, ami Szentkuthynál jószerével azonos a műveltség fogalmával, mert ő igazából a nyelv minden területét felhasználja műveiben: a tudományos szakzsargont, résztudományi szóképzetet, az irodalmi nyelv eszköztárát, a legegyszerűbb analógiákat és többpólusú metaforákat és ezerarcú szinesztéziákat, filozófiai szövegfoszlányokat, a legfrissebb pesti argót – mindet mint a realizmus eszközt. Olvasója számára az is természetesen cseng, hogy a filozófus alkalmazza az argót, az apacs pedig az einsteini lexikát. Világszemléletéből kiolvasható, hogy írói munkájában célul tűzte ki a világ egymástól végtelenen távol lévő dolgainak nyelvi közelítését. Az „utcanyelv” – írta a *Nagyvilág* ankétjára válaszolva (*Trágárság és irodalom*. 1968) –, „a város dúsgazdag népdala. Ez pedig kell a) realizmushoz és kritikához, b) fantáziához [...] a fantasztikus, színes, vad utcanyelvi irodalmi realizmus, kritika, burzsujköpő világnézet. [...] igenis használják az írók az utcanyelvet, mert hasonlat és szóképzés, képzelet és ezer jó metafora, szemtelenül cinikus.”¹⁷

Ha már a nyelvénél tartunk, emlékeztetnék a bevezetőben tett felvetésemre, hogy írónk esszéit és tanulmányait regényei ismeretében érdemes olvasni. Hozzá kell tennem, az a laza, szorongásmentes beszédmód, amivel tanulmányaiban találkozunk, olykor egyenesen regényszöveggént szervesül. A következő bekezdés, amelyben első férjes asszony szeretőjével megesezt randevújáról ír, könnyedén odaképzeltető a *Fejezet a szerelemről-től*

13 *Múzsák testamentuma*, 285.

14 i. m. 107.

15 i. m. 109.

16 i. m. 108.

17 i. m. 474.

a *Bianca Lanza di Casalanzaig* bármely regényének oldalaira, noha a szerző éppen csak a pesti kávéházakra¹⁸ emlékezik: „Nagyon más 'színpadon' játszottok drámánkat, mint a Halász Gábor-fajta. Csillárok, aranykarok, virágok, luxusitalokkal teli bárpolcok, Althea estélyi ruhában (mosolyogtak is rajta...), fekete selyem aranyszálakkal át- meg átszöve, egzotikus turbánja ugyanabból az anyagból. Lihegő szépségének egyik fő-fő varázsa: óriási szemhéja volt, két fehér lehullott rózsaszírom kanalas domborulata. Ennek a fülledt-mákonys 'soirée'-szcénának ellentéte volt később lakásán (tomboló nagytakarítás miatt valami 'cselédszobába' szorultunk, égő nyáridőben): Vénusz-mivoltáról lehullatta kék zsák, nyers vitorlavászon vestimentumát – ezredmásodperc alatt jelent meg a hónál havasabb, Holdnál holdasabb Vénusz-imágó, a vitorlavászon holmit (zuhanása ilyen abszolút kinyilatkoztatás volt) mintha a föld vagy tenger nyelte volna el, trionfo da Primavera!..”¹⁹

Szentkuthy vállalja rokonságát Joyce-szal és Prousttal, de csak akkor, ha az előbbi nem azonosítja a halandzsázó szóhalmaz-raktárnokkal, az utóbbit pedig nem csapják egy kalap alá Freuddal. Ezzel ellentétben elutasító a francia új regény művelőivel szemben. Olyan indulatosan, mint a *Nouveau Roman?* című tanulmányában, csupán a regényeiben kelt ki bármilyen ellen is. Miként a tanulmány címében jelen lévő kérdőjel is mutatja, Szentkuthy nem értett egyet Robbe-Grillet és társai irodalmi tevékenységének se újdonságával (mi volt a *Prae*, ha nem új, experimentális regény?), se azzal, hogy az új regény megfelelő válasz lenne a világ percipiálására. És ha valahol igazán állást foglalt az ál- és félműveltséggel szemben (vagyis elítélte a műveltséggel hivatkozást), akkor itt tette, ebben a terjedelmes tanulmányban. Még személyes oka is lehetett rá, mert a *Prae*t is szívesen beszorították volna az ellenregény skatulyájába, ugyanakkor azt meg nem véve észre, hogy a maga korában ez a mű megelőzte a francia irányzatot. Hosszantartó és felesleges lenne végigkövetni itt azt a filológiai és irodalomtörténeti utat, amit Szentkuthy körbejár, hogy bizonyítsa Nathalie Sarraute, Alain Robbe-Grillet, Marguerite Duras, Claude Simon, Robert Pinget, Samuel Becket és Julien Cracq módszereinek avíttóságát, epigonságát, az „új dialógus”, a „meddő fecsegés” újrafelfedezésében az irodalmi eszköztár leporolt rekvizitumait, a freudizmus ismételt homloktérbe állításában a felmelegített Virginia Woolfot, sőt Dosztojevszkijt. „Az embernek ma [...] nincs döntően új viszonya világgal” – mondja ki Szentkuthy; és hiába ígér az új regény új realitást az egyik oldalról, ha ezt a műalkotás művi izgalmával kívánjuk kiváltani. És milyen eszközökkel? Szabad asszociációval? (Az éppen a legkötöttebb dolgok egyike – mutat rá Szentkuthy.) Tárgyfétésekkel? Montázs technikával? A középkor óta ismert és alkalmazott 'újdonságokkal'? vagy éppen a szociális hangsúlyok kiemelésével, mint ahogy ezt Beckett teszi, akinek „főhősei anonim félhullák, betegek, örültek a sárban és pöcegödörben. [...] Ezek a defekáliákkal rokon 'főhősök' persze fikciók: a mindenkiből kiábrándult ember nem ilyen – ezek intellektuális absztrakciók, ezoterikus és elit entellektüelek matematikai formulái [...] csak entellektüelpreparátumok.”²⁰ Egyszóval minden, csak az nem, ami Szentkuthy műveinek lényege, a valódi realizmus. És még csak egyet emelek ki a szerzőnek legfájdóbb tények közül: az ellenregény elveti a cselekményt, a történetet. Valljuk be, a *Prae* nem egy kimondott detektívregény, de például a *Breviárium* már a legizgalmasabb, vérbő, intellektuális kalandregény, „theo-krimi”, ahogy a szerző nevezte, és valóban az események karneváli forgatagába sodorja az olvasót. Akár Rabelais, akihez folyton visszatérünk, ha Szentkuthy műveiről beszélünk.

A *Múzsák testamentuma* tulajdonképpen az 1969-ben megjelent *Meghatározások és szerepek* második, bővített kiadása volt. A tanulmányoktól a bírálatokig, a cikktől a körkérdésre adott válaszig, a vitairattól az esszénovelláig változik az egybegyűjtött elméleti írások

18 *Eltűnt kávéházak nyomában. Rakéta folyóirat*, 1986. május 6.; *Varázskert*, 204–211.

19 *Varázskert*, 207.

20 *Múzsák testamentuma*, 311.

műfaja a kötetben, de mégis van közös nevezőjük: a tanulmányozott szerző vagy jelenség mögül mindig erőteljesen előtűnik Szentkuthy Miklós, aki műveltségén és intellektuálisan átszűrve tárta fel az általa taglalt művek, irányzatok, szerzők legrejtettebb titkait is. Álarc mögül kacsint az olvasóra tanulmányaiban is, akár regényeiben. Meglátásai élesek, pontosak és kíméletlenek. Nem lehet „átejteni”, nem „esik hasra” az álmodernség és az álmműveltség előtt se 1927-ben, se 1983-ban. A szellem igazi nagyságai iránt pedig ugyanolyan vehemens lelkesedéssel rajong, amilyen indulatos undorral veti el a középszerűség önmutogató tetszelgését a semmi tükrében.

Ha tanulmányírói módszerét kellene definiálnom, ismét hozzá fordulhatnék segítségért: ő látta Halász Gábort az ész szadisztikusan túl lúgos tisztelőjének, Szerb Antalt pedig az embertelen elméletek emberies szinten összehangolójának – Szentkuthy elemző módszerének meghatározását e két pólus között kell keresni. Sőtér István alapos elemzés alá vetette Szentkuthy tanulmányíró módszerét, ami alapján a következő felismerést tette: „...nem az író olvad itt tárgyába, hanem a tárgyat olvasztja önnön tudatába, vagyis személyes élményként fogja fel, mint átélt eseményt. Így válik Szentkuthy személyes eseményévé Mozart és Proust, Szabó Lőrinc, Thomas Man és Arany János.”²¹

A tanulmányíró Szentkuthy egyik leghírhedtebb dolgozata az 1941 novemberében a *Magyar Csillag*ban megjelent *A mítosz mítosza*. A tanulmány Kerényi Károly ókori vallástörténeti munkájának, a *Die antike Religion. Eine Grundlegung* című, 1940-ben kiadott könyvének módszerét bírálja. Kerényi és Szentkuthy Szerb Antal jóvoltából közeli barátságban állt egymással, öt-hat éven át részletekbe menően vitáztak a Szókratész-előtti filozófiáról, mitológia-kutatók könyveiről, akikkel szemben Szentkuthy volt az örök ellenzék, és véleményét Kerényi egyenrangú vitapartnerként el is fogadta. Amikor azonban ezt leírva látta viszont, megharagudott, ügyvédhez futott.

Szentkuthy, részben Kerényitől kölcsönzött könyvekből, ismerte W. F. Otto, Karl Reinhardt, Kurt Riezler, Rudolf Otto, Franz Altheim, H. W. Rüssel, Thassilo von Scheffer, Eckart Peterich, Gilbert Murray vallástörténeti munkáit, és jó néhány „fekete megjegyzést” gyűjtött egybe azok „geistesgeschichtliche hochdeutsch hochem mítosz-interpretáció”-járól, és velük szemben a régi mítoszértelmezéseket vette pártfogásba. Legegyszerűbben fogalmazva azt vette rossz néven ezen kutatók, és végső soron Kerényi módszerében, hogy időbeli, történelmi, földrajzi távlatokra és távolságokra fittyet hányva olyan sematikus ezerarcúságukban ábrázolja az istenfigurákat, mintha azok nem mentek volna évezredek fejlődésén keresztül, mintha a mitológiai szereplők eredetükben is magukban hordozták volna árnyaltságukat, vagy még egyszerűbben: „egy kalap alá vesz ötezer év előtti és ötezer évvel későbbi trák Orpheus- és anatóliai Orpheus-mítoszt”²². Az óromantikus német szellem fényeit és árnyait tartotta Szentkuthy meghatározónak Kerényi művében és ezt a Schellingre visszavezethető romantikus programra alapozó mitológiaértelmezést vetette szemére, és minden újdonságot megtagadott Kerényitől. A tanulmánynak bizony vannak olyan kitételei, amelyeket Kerényi nem vághatott könnyű szívvel zsebre. „Nagy kultúrák nyomán tenyésző parvenű népek” és „jellegzetesen hervadt kori” műfajához hasonlíja Kerényi opusát, és sommásan állapítja meg, hogy „ebből a sok beszédből és telhetetlen mondattelevényből sokkal előbb vesszük észre az értelmezés végzetes neurotikusságát, betegségét, mint az értelmezett tárgy életszerűségét. Ideges, kielégületlen, életirigy, egyensúlytalan és terméketlen vallomások ezek a görög 'életről' és 'egzisztenciáról.’”²³

21 Sőtér István: *Neuraszténiás nosztalgiák. Szentkuthy Miklós: Múzsák testamentuma. Kritika*. 1986/3.

22 *Frivolitások és hitvallások*. 487.

23 *Magyar Csillag*. 1941/11.

A Prae megjelenése óta rejtőzködött olvasói elől Szentkuthy Miklós, természetesen az általa teremtett sajátos világon belül, ahol minden egyben önmaga ellentétét is jelenti; így az álarcok és kosztümök mögötti rejtőzködés sem egyéb, mint egyfajta kitarulkozás. Több mint fél századon át tartott ez az irodalmi közönség előtti önmutogatás, a mű és az alkotó egymásból táplálkozásának feltárása, ami olyannyira nyilvánvaló Szentkuthy regényeinek témájában, stílusában és alkotói módszerében egyaránt. Ezek a művek – nem győzőm elégszer hangsúlyozni – az olvasó „szeme láttára” készülnek. A szerző kedve szerint válogat a témák és történetek között, illusztrálja és kommentálja őket, visszakanyarodik a narrációban és az egyik asszociációról a másikra ugorván halad – mindennek ellenére – a precíz mértékkel megtervezett témasoron. A szövegen belül így egymással szembekerül a rend és a rendetlenség, a szabály és a szabálytalanság, hatalmas teret adván a véletlenszerűségnek, ami Szentkuthy prózáírásában szövegszervező elemként kap szerepet. Így valószínűleg megvalósította a művészi célját, amit 1939-ben, természetesen Szentkuthy-modorban a következőképpen fogalmazott meg: *„Művészi cél? Nincsenek művészi céljaim. Szervezetem van, életényszerem, szemek, fülek, idegek belső kész végzete, és ugyanakkor tiszta intelligencia, csillogó, bő rajzú raison, mint egy óriási spanyol hajtű, mely a tarkó tájáról emelkedik arab cirkalmaival a hajfürtök latin vihara fölé. Hogy vallásalapító temperamentum vagyok-e vagy művészi? Mit érdekel engem? Tudom, hogy a valóság nagy-nagy izgalom, tudom, hogy én atlantikus mámorú szívvel és Eukleidész-világosságú aggyal járok a valóság szenzáció-paradicsomában, s végül, harmadik axiómaképpen tudom, hogy a valóság és a szenvedélyes-értelmes egyniségem között valami kapcsolatot kell teremtenem, a magam megmentésére, narkotizálására. Hogy ez a viszony aztán matézis vagy opera, vallás vagy filozófia, idegbetegség vagy hallucináló-gyávaság – oly bagatell kérdések a három princípium mellett, hogy még felemlíteni is nevetséges.”*²⁴

Angolnak lenni, franciának lenni, spanyolnak²⁵ lenni zsigerből induló próteuszi készítés Szentkuthy számára. Az utazás viszont nem csupán egyéni óhaj, hanem közösségi elv volt a Mikes Akadémia tagsága közt: *„a Mikes Akadémia át meg át van szöve tagjainak nagy utazásaival, amelyek ott élnek könyveikben. Szerb Antal az Utas és holdvilágban életfordító Itália-élményét dolgozta fel (kedvence volt különben is a Rilke-sor: 'ez után meg kell hogy változzék életed'). Ahogy Füsi József vaskos Cellini-fordításokkal és Boccaccio-kommentárokkal jött haza. Képes Géza meg valahol északon pontosan ott járt, ahol még a madár sem szokott, kiejthetetlen nevű költőik fordításával akadémikus táskájában. Cs. Szabó a Doveri átkelésben az örök-izgalmas angolokról írt a többi kontinentális 'izgulókhöz' méltó értelemmel. Sötér a mi velencei és firenzei élményeinket varázsolta költészetté és iróniává a Fellegjárókban. Weöres Sándor ceyloni és indiai emlékeket szőtt tovább mitologizáló képzeletében: madárfejből kiszűrő madárszeme hogy ragyogott, mikor a nagy, zöld kályha mellett egy asszír hősköltemény fordítását adta elő, vagy szanszkrit sorok ritmusát élvezte szenvedélyes ízeleléssel.”*²⁶ Érdekes, hogy Szentkuthy számára az utazás soha nem jelentett menekülést, vészterhes időkben kétszer is járt ösztöndíjjal Angliában, senki se számított rá, hogy hazatér Magyarországra, mégis hazament. Az utazás számára nem a depresszív kor és társadalom előli elvonulást jelentette, hanem sokkal inkább a könyvek,

24 Fekete reneszánsz. 189–190.

25 „E szöveg írójának egy életen át Spanyolország volt mindene. Elégé bebizonyította. Eszkoriál szentje Borgia Ferenc, Cynthiáé Keresztes János, Európa Minoré Turibius, Véres Szamáré Villanovai Tamás. Most készülő Don Carlos-fantáziájának – Dogmák és Démonok – vezérmotívumai (spanyol királyi színekben: Hesperida aranyárgában és Danaida feketében) – örület, kéj, halál és katolicizmus. Mindezzel verrokon Salvador Dali, aki 'képi kódex'-párja írott kódexeimnek.” Gondolatok a képtárban. Kortárs, 1985. január; Varázskert, 148–170., 163.

26 Varázskert, 73.

az olvasmányélmények gerjesztették kóborló kedvét: „Verne Gyula összes műveinek felfalása közben és után: az élet egyetlen érdemes és értelmes, minden egyebet kizáró 'functional behaviour'-jének, tevékeny tartalmának persze hogy az utazást tartottam. És ami a hol nyavalygós-nyafka, hol kamaszokat üdvözítő 'esztétikát' illeti? Szólhat-e hozzá, akár pro, akár kontra, Victor Hugóhoz valaki, ha nem tudja, hogy gyermekkorában Spanyolország volt számára a csodák csodája? Leconte de Lisle? Ómaga: India, testrésze, szerve: a Szunda-szigetek, az őstenyészet, ősszavatokat és örök mítoszokat 'felőrvénylő' keleti tengerek. A Romlás Virágainak gyökere Ceylonban és Madagaszkárban van, Heredia Centaurjai messzi szigetekről (mellesleg könyvtárakból is...) kavalkádoztak 'vértől részegen' és 'orrfacsaró búzzel' a legrafináltabb fineszkekkel csiszolt és köszörült szonettekbe. Az ós-ós Irish, echt-echt amerikai A. E. Poe: az életadó elixír-injekciót Hellászan, Itáliában és Isztambulban kapta, a Márvány-tenger Ezeregyéj-közel partjain. És nem pikáns intermezzo-e a pofaszakállas, szemüveges, norvég-viking, Észak-mítosz és európai szocializmus jegesmedve prófétáját, Ibsent a Szezei-csatorna megnyitásánál, Egyiptom piramisainak árnyékában találni?”²⁷

* * *

Angolnak lenni, franciának lenni, spanyolnak lenni – regényírói életprogram. A tanulmányíró viszont kiemelt figyelemmel fordult az angol irodalom irányába, zseniális érzékenységgel állította egymás mellé és egymással szembe Shakespeare és Ben Jonson életművét és életét. Kis kitérővel jelzem: Szentkuthy számára a mű megismeréséhez elengedhetetlen volt, hogy a szerzőről is minél több ismeretet szerezzen. Kiváló példa erre a Sorsfordító lelkigyakorlattól végkiárusításig²⁸ című, Kosztolányi Dezső születésének századik évfordulójára írt esszéje, amelyben a költő által összeállított, Modern Költők, Külföldi Antológia című gyűjteményéből szemeztetve valóságos költőportrékat varázsol a versek mögé. Ennek indoklását a Ben Jonson²⁹ című rádió-előadásában adta meg: „...ha az irodalomtörténet igazán történelmi módon gondolkodik, úgy az író élete is alkotásnak kell hogy számíton: az író nem csak szöveggel telenyomtatott papíros, hanem a történelem jelképes virága és gyümölcse, és teste, betegségei, emberi harcai épp oly művek, mint a versek vagy a drámák.”³⁰

Visszatérvén az angol irodalomhoz: Szentkuthy Miklós doktori tézisét is Ben Jonson munkáiból írta 1931-ben. Nagy ívű dolgozatot szeretett volna írni, de tudta, miként a papságot is legalább a püspökségnél kellene kezdenie, mert nem lenne türelme végigjárni a ranglétrát, az általa elképzelt dolgozatot tanárai nem fogadnák el. „*Ultát hazug disszertáció: adathalmaz, ill. idézethalmaz: az aggályosság visszataszító meddősége. Csak akkor tudok írni, ha minden szótagomat Ben Jonson egy szótagja igazolja. Filológiai haláltusa*” – írta naplójában.³¹ Fel is panasolta dilemmáját az akkor éppen Londonban tartózkodó Szerb Antalnak³², aki 1930. május 17-én kelt levelében így biztatta: „*De azért ne félj a szakdolgozattól: írd meg olyan rosszul, ahogy csak tudod – annál jobban fog tetszeni illetékes köröknek.*”³³

27 Sorsfordító lelkigyakorlattól végkiárusításig. Új Írás, 1985. november; Varázskert, 182–203, 190.

28 Megjelent: Új Írás, 1985. november.

29 Elhangzott a Magyar Rádióban Ben Jonson halálának 300. évfordulója alkalmából 1937. augusztus 16-án. Megjelent: Orpheus, Szentkuthy Miklós-különszám, 1994/1.

30 Varázskert, 23.

31 Fájdalom és titkok játéka. Naplójegyzetek és naplóillusztrációk 1925–1942. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2001. 78. (1930. december 14-i bejegyzés.)

32 Szerb Antal 1920–1924-es naplófeljegyzéseiből tudjuk, ő maga ugyanolyan kétközben volt a szakdolgozatával, mint később Szentkuthy, s ugyanazt a megoldást választotta, mint amit fiatalabb pályatársának javasolt. I. Szerb Antal Naplójegyzetek (1914–1943). Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2001.

33 Szerb Antal levelei Szentkuthy Miklóshoz. Közreadja Tompa Mária. Holmi, 1994/1

Szentkuthy első rádió-előadását – Cs. Szabó László felkérésére – is az angol líráról írta.³⁴ Az angol líra azért izgalmas Szentkuthy számára, mert saját poétikai programját véli felismerni benne: az emberi közelség és a mitikus távolság lélektanilag szinte megmagyarázhatatlan harmonikus egybejárását, amit Shakespeare művében fedez fel. A realizmus és az álmodozás egymásra hangoló angol opalizálásának megértéséhez germán ellenpéldát hoz fel: „*A németek számára mindig az egész természet létezik, mint nehézkes mítosz, biológiai végzet; tele van ingoványos bölcselkedéssel és profetikus furorral. Az angoloknál éppen ellenkezőleg: gyermeki és kertészkedő viszonyban vannak vele, a természet mint egész nem szerepel, de egy-egy hal, egy-egy furcsa bogó, egy-egy boldogító szíromszin érdekli őket. A Szentivánéji álom és a Faust ellentéte ez.*”³⁵ Shakespeare közelhajoló-eltávolodó, öntudatlan harmóniát teremtő poézisével szemben John Donne költészetét az élmény és a stílus kötéltáncához hasonlatos élet-halálharcaként elemzi, majd az angol humanizálásra, a világ emberi közelségbe hozására John Milton, „*a nagy puritán és vak látó*” *Elveszett paradicsomát* hozza fel, amelyben „*Isten és az ördög, teremtés és megváltás lírai kérdésekké válnak: az egész protestáns hittudomány elhagyja a katedrát és a templomot, hogy Milton legegységibb, legotthonibb, legcsaládibb magánkérdései legyenek.*”³⁶ John Keats-et a legköltőibb költőnek nevezi, aki a költészetet egyetlen életlehetőségként élte meg, kiemeli William Blake sajátos angol örültségét, Coleridge romantikus misztikáját, Shelley lebegő pillangócikázását, hogy végül a következőképpen összegezze az angol líráról 1936-ban megtartott rádióelőadását: „*Angliában sohasem volt romantika: csak romantikusok. Angliában sohasem volt halálkultusz: az angol költők meghaltak.*”³⁷

Tíz évvel később újra az angol líráról írt rádió-előadást, ugyancsak fölkerésre. A *Csoda és játékosság az angol irodalomban* című tanulmányt a Magyar Rádió nevében Schöpflin Gyula azzal utasította vissza, hogy a hallgatóközönség még nincsen azon a műveltségi színvonalon, hogy maradéktalanul megértené és elfogadná Szentkuthy véleményezését. A szerző végül 1946 októberében a Szabadegyetemen mondta el a szöveget. A tanulmány további sorsa is érdekes. Tompa Mária 1991-ben Lengyel Balázs kérésére elküldte a szöveget az *Újhold-Évkönyv* karácsonyi számába, de Lengyel Balázs is visszautasította a közlést. A tanulmány végül a *Holmi* 1993. áprilisi számában jelent meg.

Mi lehetett a kétszeri visszautasítás oka? Csupán találgatva gondolhatunk arra, hogy Szentkuthy nem akadémiai stílusban, hanem a tanulmányait jellemző lezser bolondériával, teremtő komolytalansággal fogalmazott, és talán túl sokat foglalkozott a szabadság témakörével. A művészi játékosság kapcsán például, ami előtt értetlenül áll a közönség, azt mondja, hogy: „*a szabadság az értelme! Azt formálom a világból, amit akarok, én vagyok az úr a csárdában, nem a flaskó. Ha én akarom, a jegenyefából percc lesz, és a lábtörlőből arkangyal. Kinek mi köze hozzá? Szabad vagyok, játszani akarok, minden ösztönöm erre hajt.*” Meglátását Chesterton költészet-definíciójából vezeti le: „*Vigan dadogni az emberek és angyalok nyelvén, belepanszolni a félelmetes tudományokba, szemfényvesztőn kőklerkedni piramisokkal és oszlopokkal, úgy rugdosni a mindenség planétáit, mint a labdát: ez az az ősi vakmerőség és fölényes közöny, amelyet az emberi léleknek, akár csak egy zsonglőrnek a narancshajigálás tudományát, mindörökre meg kell tartania. Ez az a táncoló bolondéria, amit egyébként egészségnek nevezünk.*”³⁸

34 *Az angol líra*. Elhangzott 1936. szeptember 23., megjelent: *Lyukasóra*, 1993/1.; *Varázskert*, 23–29.

35 *Varázskert*, 18.

36 uo. 19.

37 uo. 29.

38 uo. 49.

Kiadások:

- Szentkuthy Miklós: *Bianca Lanza di Casalanza*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1994
- Szentkuthy Miklós: *Fájdalmak és titkok játéka. Naplójegyzetek és naplóillusztrációk 1925–1942*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 2001
- Szentkuthy Miklós: *Fejezet a szerelemről*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1984
- Szentkuthy Miklós: *Frivolitások és hitvallások*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1988
- Szentkuthy Miklós: *Múzsák testamentuma*. Magvető Kiadó, Bp., 1985
- Szentkuthy Miklós: *Szent Orpheus Breviáriuma*. Második kötet. Cynthia. Második kiadás. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1973
- Szentkuthy Miklós: *Varázskert. Tanulmányok, esszék, előadások*. Hamvas Intézet, Bp., 2012
- Szerb Antal: *Naplójegyzetek (1914–1943)*. Magvető Könyvkiadó, Bp. 2001

Mózes Huba

Kő kövön omlik

Metrumok, szövegrészek, belső arányok
versépítő intertextualitása
Kovács András Ferenc költeményeiben

Nem egészen ötletszerűen, valójában mégis önkényesen választottam ki öt verset Kovács András Ferenc két korábbi és egy újabb verseskötvéből. A versek címe – *Invocatio ennen magához, Ezredvégi ódák, Könyvvásárok könyvvására, A marosszentimrei templomnál, Augusztusi sóhajtás* – önmagában véve is sejteti, hogy a szerző költői hagyományokkal folytat párbeszédet. A versek közül az elsőnek, a harmadiknak és a negyediknek az alcíme – *Az Zrínyi nótájára, Ad nótam Kölcsey Ferenc, Ad notam Jékely Zoltán* – a párbeszédre készítő alkotás szerzőjét, a negyediknek a címe a rezonanciát kiváltó alkotást magát is megjelöli.

A párbeszéd voltaképpen nem más, mint a hagyomány áthasonítása, amelyet metrumok és rímek, szövegrészek és magánhangzók ismétlése artikulál az aranymetszés vagy a tükörszimmetria szabályait követő szerkezetben.

Az áthasonításban kitüntetett szerepet játszik az áthasonított és az áthasonító alkotások metrumának, valamint adott esetben teljes rím sorának az egyezése.

Az *Invocatio ennen magához* Zrínyi Miklós eposzának, a *Szigeti veszedelemnek* az ütemhangsúlyos tizenketteseit, az *Ezredévi ódák* Berzsenyi Dániel *A magyarokhoz* című két ódájának alkaioszi strófáit, a *Könyvvásárok könyvvására* Kölcsey Ferenc *Vanitatum vanitasának* 4//4 és 4//3 tagolású ütemhangsúlyos sorokból építkező kis Himfy-strófáit, *A marosszentimrei templomnál* Jékely Zoltán *A marosszentimrei templomban* című költeményének jambusi felező tizeseit, az *Augusztusi sóhajtás* Weöres Sándor-versek szimultán ritmusú, két-két emelkedő jónikust társító ütemhangsúlyos nyolcasait teremti újjá.

Zrínyi Miklós *hatalmát – karját* rímének visszatérése Kovács András Ferenc versében a propozíció, a tárgymegjelölés módosított változatát készíti elő: *Az kinek Európa rettegte szablyáját – Poéták sorsának elrendelt szabályát*. Jékely Zoltán költeményének teljes rím sora Kovács András Ferenc versében éppen visszatérése révén vállal központi szövegszervező szerepet.

Metrumot, ritmust jelzésszerűen is érzékeltethetünk: *ti-tá-ti-tá-ti-tá*. A rím viszont aligha vonatkoztatható el a szavaktól, amelyek az összecsengő hangokat, szótagokat tartalmaznak. A rím szavak, rím sorok ismétlése tehát esetenként egyúttal szövegrészeknek, szövegtöredékeknek az ismétlése is.

Több-kevesebb szó ismétlődik Kovács András Ferencnek nemcsak *A marosszentimrei templomnál* című, hanem másik négy versében is.

Az *Augusztusi sóhajtás* Weöres Sándor *Ha vihar jó a magasból* kezdetű költeménye két jelzős főnévnek jelzőjét ismétli meg: *kicsi bátyám, kicsi néném – kicsi lányom*:

Az *Ezredévi ódák*ok 6/4 arányú arany metszése Berzsenyi Dániel *Forr a világ...* kezdetű ódája hat strófájának „magánhangzó-követő” áthasonítását határoolja el a *Romlásnak indult...* kezdetű Berzsenyi-ódat idéző négy versszaktól, amelyek közül a második váratlan, nem sejtett jelentést kölcsönöz a korábban talán gyermeknyelvinek vélt címbeli főnévnek:

*Ódákat fú szájmuzsik, ám a sárm
Thrákog, fölömleng gurgula szittyain,
Leszarmatázva sziklaport hint –
S torkon a bő szaru fürtje szörcsöng!*

A *Könyvvásárok könyvvására* 4/7 arányú negatív arany metszése az ismétlőjellel kiemelt Kölcsey-idézetre – „Földünk egy kis hangyafészek” –, 7/4 arányú pozitív arany metszése pedig a strófazáró *kiadó* szófajváltásos kettős értelmére irányítja a figyelmet:

*Van könyvszemle, van könyvszakma,
Van itátum, van itász,
Van ítész, ki gyűl könyvszagra,
Van citátum s vonítás.
Van mindenre bölcs idézet –
Írók könyvükből kinéznek,
S lényük arra riad, ó,
A világ is kiadó.*

A *marosszentimrei templomnál* 10/6 arányú tagolásában Jékely Zoltán költeményének arany metszéses szerkezetét ismerhetjük fel. Míg azonban az arany metszés Jékelynél tulajdonképpen csak a kettőspont előtti és utáni hosszabb és rövidebb szerkezeti egységet választja el egymástól, addig Kovács András Ferencnél ugyanez az alakzat a pusztulás feltartóztatatlanságának feszültségteli érzékeltetéséhez járul hozzá:

*kő kövön omlik, támfal meglazul:
némult énekszó, nincs egy árva pap,
porszennél némább, csak hallgat az Úr.
A kert kipusztult, a gyom megmaradt –
megszünteti, ha kit szeret az Úr –*

A fentiek alapján állíthatjuk: az *Augusztusi sóhajtás* Weöres Sándor-i dalszerűségét biztosító tükörszimmetriához viszonyítva az arany metszésnek Kovács András Ferenc verseiben nyilvánvalóan más a szerepe. A metrumok és szövegrészek ismétlése mellett egyike azoknak az eszközöknek, amelyek az epikát lírává, az ódat szatírává, a szarkazmust humorrá, a panaszszóltárt siraloménekké alakítják.

N. Horváth Béla

Az írástudók árulásai

Veres András: Kosztolányi Ady-komplexuma

Tanulságos lenne összegyűjteni és értő szemmel, elfogulatlanul, mondhatni tárgyilagosan és preconcepciók nélkül végigolvasni azokat a vitákat, amelyeket a XX. századi magyar irodalom klasszikusai vagy mára már feledett, elfelejtett írói-költői folytattak. Nem lenne nagy meglepetés, hogy irodalomról esett a legkevésbé szó. Az igazán nagy, szerteágazó és virulens vita a népiek és urbánusok között nyilvánvalóan nem az irodalomról szól. Ez a máig meghaladhatatlan – sőt, napjainkban újraéledt, új félelmekkel és ellen-szenvekkkel, gyűlölettel telt – szembenállás nem a mű, az irodalmi alkotás esztétikumáról, konstituálódott világmépről szólt, hanem arról a világmépi-világnézeti konfliktusról, amely polarizálta az ország modernizációs szükségletéről, kényszeréről vallott felfogásokat. Mai szemmel is tanulságos – az is lehet, hogy megszívlelendő – valós és fatálisan elhibázott, valószerűtlen elképzelések fogalmazódtak meg neves írók tollából is, hogy a nyugati, az angolszász vagy a német kulturális, gazdasági orientációt kövesse-e az ország, vagy a keleti-turáni formához és értékrendhez nyúljon-e vissza. Az orosz bolsevizmus és a modern, nyugat-európai (nem manchesterianus) kapitalizmus között van-e harmadik út. Képes-e a magyar gazdaság egy tradicionális gazdálkodási formára építve modernizálódni, megújítva alkalmazni a hagyományokban gyökeredző kultúráját, közösségi értékorientációját. És természetesen: kiből lesz a középosztály, ki fogja kiterjeszteni a politikai hatalom bázisát, és milyen értékrend mentén.

Ugyanerről szóltak a „lélektani” viták is. A harmincas években az „ezernyifajta nép-betegség” társadalomlélektani projekciója a gyereknemzés, a szaporodás megtagadása, az egyke. Mégsem lélektani, netán szexuálpszichológiai okok indukálták a folyamatot, hanem az egészségtelen agrárszerkezet, a földbirtokok súlyos aránytalansága. Az Ormánság, a Sárköz pusztulását a modernizáció megoldatlansága, a struktúraváltás hiánya okozta. Az 1970-es évek „éljük magunknak” vitájában is a modernizációról vallott felfogások különbsége osztotta meg az irodalmat. A közösségi (népi, nemzeti) értékrend és a modernitás egyéniségközpontú világmépe ütközött össze, anélkül, hogy a tanulságok beépültek volna akár az oktatási rendszerükbe is. Hisz nyilvánvaló, az egyéni kvalitások és felelősség az érvényesülésért megférnek a nagyobb nyelvi, kulturális közösséghez tartozás identifikációjával.

Az „igazi” irodalmi vitákat sem az esztétikai különbözőség preferenciái mozgatták döntően. Az 1928-ban Erdélyi József verseskötete kapcsán kirobbant vitában is a modern polgári kultúra, annak társadalom- és egyéniségfelfogása ütközött a tradicionális, kollektív értékrendet és beszédmódot képviselő kultúrafelfogással. Ignotus Pál Erdélyin a modernitás értékrendje jegyében kérte számon a polgári kultúra rekvizitumait, holott *Az utolsó királyság* költője egy másfajta kulturális modell mentén gondolta el a társadalmi fejlőd-

dést megalapozó kulturális, nyelvi eszközrendszert. Az ezredforduló kanonizációs vitáiban a „nyelvi megelőzőtség” és a „képviselési beszédmód” olyan metaforák, amelyek ugyan a nyelvfilozófia mentén fektetnek le esztétikai kritériumokat, valójában azonban jól érzékelhető a kontinuitás a korábbi diskurzusok társadalomfelfogásának polarizációjával. A tradicionális, a közösségért, annak szellemében, nevében, képviselőjeként, alteregójaként megszólaló beszéd történetileg másfajta társadalm szerkezet szükségleteiből fakad, mint a közügyet nem etnikai kontextusban értelmező, arra sajátosan reflektáló, a közösséget a személyességben feloldó kifejezőmód. A kánon persze nem tisztán esztétikai képződmény. A kanonizációban és a rekanonizációban a társadalom- és hatalmpolitika olykor átsejlik, olykor alakító tényezőként jelenik meg a „tisztá” irodalmi vitákban is.

Egy híres irodalmi vita történetét mutatja be Veres András könyve, a *Kosztolányi Ady-komplexuma*. A magyar irodalom két meghatározó egyéniségének kapcsolatát, ellenszenvét, harcát dokumentálja ez a könyv, elismerésre méltó pontossággal, részletességgel, monográfiaként. Irodalomtörténetünk meglehetősen sok alkotói konfliktust feljegyzett (csak a nevezetesebbek: Berzsenyi–Csokonai, Petőfi–Vörösmarty, Babits–József Attila, Illyés–József Attila), ezekről azonban nem született önálló kötet, a monografikus feldolgozás igényével. A Kosztolányi-kritikai kiadást készítő Veres András úttörő vállalkozása nemcsak egy régi történet pontatlanságait, félreértéseit és torzításait oszlatja el, hanem jelentősen hozzájárul a Kosztolányi-képhez is. Sok-sok apró adatból, olykor csak a szakfilológusok emlékezetének mélyén lappangó egykori újságcikkből, emlékezesekből építi fel Ady és Kosztolányi kapcsolatának történetét és értelmezi *Az írástudatlanok árulása* Ady-képét.

Az olvasót némiképp mehökkenti a könyv címében szereplő „komplexum” szó. Egy felületes Ady–Kosztolányi-ismeret alapján is a „komplexus” szót gondolná a kettejük közötti bonyolult kapcsolatot tolmácsolni hivatott megnevezésként. Mégpedig azért, amit Veres András is ír a bevezetőben, a „komplexum” magyarázataként. A szokásos interpretáció szerint Kosztolányi pamfletjében nemcsak törleszteni akart Adynak az egykori sérelemért (ezt egyébként is már korábban megtette), hanem „*le akarta taszítani költőtársát arról a magaslatról, ahová a kultusz emelte*”. Azaz a pályakezdőként elszenvedett sérelem s a folyamatos gyűlölet Ady-komplexussá kövesedett, amelynek megoldását Ady halálának tizedik évében a költő- és vetélytárssal való leszámolásban vélte megtalálni. Veres András tévesnek és hamisnak tartja ezt a vélekedést, s így összegzi a pamfletet előidéző történeteket: „*Kétségtelen, Ady személyisége és költői sikerei fölöttébb ingerelték Kosztolányit, először amikor az ő pályája indult, később pedig, amikor már Ady halála után a korábnál is szélesebb kultusza támadt. A magyar irodalmi közlés súlyos elferdülését látta mindkét esetben. Többről van szó, mint személyes ellenszenvről, költői féltékenységről és versengésről vagy költészetfelfogásuk, művészi világvéjük ütközéséről. Kosztolányi számára ugyanis 1906-ban és 1929-ben egyaránt a magyar költészet jövője volt a tét.*” Világos a szerző szándéka, nem enged a pszichológizáló értelmezésnek, mivel a terminus óhatatlanul a pszichoanalízis kontextusát terjesztené ki e kapcsolatra. Másrészt a komplexum – mint mondja – a sokszínűséget és a bonyolultságot hivatott kifejezni. Ez utóbbi két jelző egészen biztosan ráillik az Ady–Kosztolányi-kapcsolatra, és nem csak 1929-ben.

Egy irodalmi legenda szerint a nagybeteg, a fájdalomtól és halálfélelemtől szenvedő Kosztolányit meglátogatta József Attila. A rák előrehaladott stádiumában már tehetetlen orvostudományt kiegészítő a fiatalabb költő a tapasztalat magabiztosságával jelentette ki: neked analízisre van szükséged. Ez még Kosztolányit is felderítette. Ekkor már nem, de korábban biztosan segítette a pszichoanalízis Kosztolányit. Ferenczi Sándor asztaltársasághoz tartozott, s a klasszikus freudi tanok is megérintették, s nemcsak a pályakezdő

költőt, hanem a regényíró is. Nem lenne tehát eretnek gondolat az Ady–Kosztolányi-kapcsolat – a fiatalabb költő lázadása a beérkezett költőtárs és annak kultusza ellen – pszichoanalitikus interpretációja sem, Veres András azonban a klasszikus irodalomtörténeti módszert választotta, a filológia következetességét. Kellott ehhez bizonyos bátorság, hisz ő is tudja jól, ma az irodalomelmélet valamely irányzatának interpretációja számít igazi irodalomtörténeti teljesítménynek.

Az *írastudatlanok árulása* kétségkívül súlyos kijelentéseket tartalmaz, indokolt tehát az életrajzi, politika- és poétikatörténeti kontextus, amelybe belehelyeződik a huszonhárom év története. A különvélemény nem csinál titkot abból, mi volt az inspiráló ok: az Ady-kultusz. Kosztolányi kegyetlen nyíltsággal beszél a „vallásról”, a „mítoszról”. Arról, hogy hogyan tűntek fel sorra „*Ady bibliamagyarázói*”, hogy „*Dél előtt Ady-matinék voltak, délután Ady-délutánok, este Ady-esték.*” A politika természetesen kisajátította Adyt: „*Szemünkre lobbantották, miért nem követjük »Ady Endre tanait« s »miért nem váltjuk azonnal valósággá.*» *Általában nem mult nap, hogy ne nyilatkozott volna valaki, aki nálunk irodalomról nyilatkozni szokott: egy képviselő, egy államtitkár, egy püspök, egy vezérigazgató vagy egy bankár.*” A pamflet műfaja megengedi a túlzást, az ironiát, a gúnyt, Kosztolányi él is vele. A legellenszenvebb számára Ady küldetéstudata, messianizmusa és ebből fakadó politikai költészete. A homo aestheticus áll szembe itt is a homo moralissal. Ez a gyökeres ellenszenv magyarázza túlzó értékítéletét is: „*Politikai verseit többnyire megrendelésre írta a napilapok tárca-rovatába, vagy a Galieli-kör március 15-iki ünnepére, mintegy versenyezve Ábrányi Emillel, aki ezen a napon csengőbb rímekben és ötletesebb formában a másik, jobboldali táborot szolgálta ki.*” Nincs Ady költészetének olyan szegmense, amit ne illetne súlyos kritika. A pamfletszerző kijelenti, hogy a költőtársnak nincs ízlése, a Léda-versekről, hogy „*vidékiek trubadúrhangja*”, szegényesek a művészi eszközei, „*iskolát nem teremtett, nincsenek tanítványai, követői.*” És a legsúlyosabb: „*Kevés költő hagyott maga után annyi selejtet, művészileg idéltet és modorost. Mégis jelentős tehetség volt. Maradandót alkotott azzal a harminc-negyven verssel, amely pályája szerencsés termésének köszönhető. Nem tündököl a lángész kápráztató fényével. Helye nincs is se Petőfi, se Arany, se Vörösmarty, se Berzsenyi mellett, csak az érdekes, csonka nagy tehetségek között.*” Zseniálisan gyilkos megállapítás.

Elemző magyarázatot a múlt adhatott csak a súlyos vádak értelmezéséhez, Veres András tehát visszanyúlt a múltba, az Ady–Kosztolányi-kapcsolat kezdetéhez. Szisztematikusan feltárta e történet minden rezdülését, eseményét, vonulatát és szereplőinek egymáshoz való viszonyulását. Bizony, az írók, költők, az irodalmárok is emberek. A bántás, a gonoszkodás, a törlesztés, a pozicionálás motivációja olvasható a konfliktus első, nyilvánvaló dokumentumából, Adynak Kosztolányi *Négy fal között* című, korai kötetéről írott kritikájában. Ady elhatárolódó és lesajnáló kijelentésében („*ő irodalmi író*”) nyilvánvaló a distancia: van a valóságra, az életre és van a műre, a művészetre magára reflektáló irodalom. Ezt ilyen mondatokkal támasztja alá: „*A szerelme is halálos álmom, s fogadok bármi pénzbe, hogy hús-vér asszony nincs egyetlen szerelmes verse mögött sem. [...] Emberi dokumentumokat nem kínál ő, mert nem kínálhat.*” S hogy elég mély legyen a szúrás, Kosztolányit Szász Károllyal rokonítja. (Amint majd a pamfletben Kosztolányi Adyt Ábrányi Emillel, korának jelentéktelen rímfaragójával.)

Persze, a másik oldalon is megvan a fegyverzet, csak talán kifinomultabb, elegánsabb. A Babits–Kosztolányi–Juhász Gyula-levelezés arról tanúskodik, hogy az *Új versekkel* beérkezett, az őket megelőző Ady nem egyszerűen konkurencia. Az utálkozást, a gyűlöletet alapvető esztétikai, világsépi különbségek is magyarázzák. Kosztolányi így ír Babitsnak 1908-ban: „*...a hájfejű burzsoák fejébe még mindig nem fér be, hogy több modern költő is van. Egyet szükségből, gúnyból udvari bohócul szerződtettek: Ady Endrét. A többiről csak kénytelen-kelletlen vesznek tudomást.*” Kosztolányi, aki egy időben *A Hét* és a *Magyar*

Szemle munkatársa is volt, így ír egy levélben a *Nyugatról*: „*A Nyugat egy kifejezetten anti-szimbolista, józan, racionális alapon álló, metafizika- és gondolatgyűlölő zsidó pártszövetkezet. Impotens rikoltozás rekedt torokkal. A szifilisztól berekedt torokkal. Hitem szerint ők sohasem csinálják meg az irodalmi forradalmat, mert erre nemcsak az erejük hiányzik, de hitük is, az állítani tudás bátorsága.*” Veres András a kijelentés antiszemita élet a szabadkai diákköri csatározásokra vezeti vissza, és az elhatárolódás szándékát érzékeli, a művészetszempyek különbségének kifejeződését.

A komplexum része a kölcsönös hatás, az időleges megbékélés is. Bár az egyezéseket Veres András kevésbé fontosnak tartja, mint a poétikai különbözőségeket. Mindenesetre mindkét költői pálya kezdetét a szecesszió érzékenysége, túlfinomultsága, idegessége és egyfajta megkésett szimbolizmus befolyásolta. Aligha véletlen, hogy a pamflet épp ezekkel a korai Ady-versekkel a legkíméletesebb és a legkíméletlenebb, az 1912–14 közötti művekkel. Mindkét költő szenvedett korának ízlésétől, műveltségfelfogásától, noha Kosztolányi nem tartotta megfelelőnek sem Ady francia nyelvtudását, sem olvasottságát, műveltségét. Mindketten vidékről jöttek Budapestre, de más és más élményvilágot hoztak, más családi háttérrel rendelkeztek.

A pamflethez vezető utat, az írás indítékait, a személyes okokat és világképi, világnézeti különbségeket, a torzsalkodásokat, az emberi kicsinyességeket, a kisebb-nagyobb áruházasokat felsorakoztatja a kötet. A legmeghatározóbb különbözőség, ami a két költőt szétválasztotta, és ami a pamflet megírásában is meghatározó volt, az a politikum. Kosztolányi ambivalensen viszonyult Ady korai verseinek magyarságképehez is, az azt színező messianizmust, vátesz szerepét egyenesen elutasította. Ady nagy ellenfele, Rákosi Jenő jubileumára írott köszöntőjében is így vonja meg elhatárolódását a politikától és a politikai irodalomtól: „...*az újabb költői nemzedéket végzetesen félreértette, nem ott, hol politikát keresett abban is, amiben nem volt más, mint a szavak önmagáért való költészete.*” (Igaza van Veres Andrásnak, ez az írás a maga nemében valóban újságírói és diplomáciai remeklés, elegendő elhatárolódás és udvarias dicséret, a szellem eleganciája.) A politika persze nehezen tűri a kívülállás némaságát, lelkesedni restségét, amit Kosztolányi életében a *Pardon*-korszak jelez. Belső munkatársa az *Új Nemzedék*nek, irreverenda antológiát szerkeszt és antiszemita cikkeket is ír. Közben a *Nyugathoz* tartozik, s amikor Babitsot és Móriczot 1919-es tevékenységük miatt kizárja a Petőfi Társaság, tiltakozásul, szolidaritást vállalva kilép. Ekkori, a *Nyugathoz* és a lap által képviselt szellemiséghez való viszonyát így értelmezi: „*Azt is tudják rólam, hogy hajlamomnál fogva egyenesen maradi, reakcionárius vagyok, mert nem hiszek az emberiség gyökeres haladásában, sem a demokráciában, sem a »világot megváltó« szocializmusban, amelyet mint pesszimista az újkor legszomorúbb kabaréjának látok. Mindez természetesen nem akadályozza, hogy az irodalomban őszintén ne érezzem magamat újtónak, vagy ha úgy tetszik forradalmárnak. Hiszen a politikai és az irodalmi forradalom legtöbb irónál nem esik egybe, sőt majdnem mindig szöges ellentétben áll.*” Elegáns kommentárt fűz mindehhez Veres András: „*Kosztolányi olyan illúzióba ringatta magát, hogy »utálja« a politikát, harcát az irodalomért vívja, az irodalmi élet belügyeként.*”

A pamflet címének áruházi azok az írástudók, akik az Ady-kultuszt gerjesztették. A kötet az Ady-kultusz természetét is leírja, amire alaposan ráillik Ignotus Pál iróniája: a kiközösítés után a kisajátítás következik. Amint Szabó Dezső szatirikus aforizmává vált mondása is kifejezi e kultusz sajátosságát: „*A zseni meghal, eltemetik. Sírján dudva és barátok nőnek.*” Veres András rendkívül találó szövegekkel érzékelteti Ady egykori ellenfeleinek vereségét, fegyverletételét. Herczeg Ferenc támadását Szabó Dezső vitriolos gúnyjal teszi nevetségessé, Rákosi Jenőt válaszra sem méltatják. Ravasz László püspököt egy másik püspök írása semlegesítette, Makkai Sándor *A magyar fa sorsa. A vádlott Ady költé-*

szete című könyve. Makkai kötete a formálódó népi mozgalom egyik alpműve is. Amint Ady költészete is ilyennek tekinthető ebben a radikális társadalmi fordulatot követelő, jobb- és baloldali gondolkodású fiatal értelmiségi körben. Az Ady-kultuszt ugyanis nemcsak a szociáldemokraták és a *Nyugat* körei ápolták, alakították, hanem az a fiatalság is, amelynek irodalmi ízlését, társadalomképét Ady radikalizmusa alakította. A *Kosztolányi Ady-komplexuma* csak egy lábjegyzetben említi az *Iffjú szívekben élek. A magyarság hitvallása Ady Endre költészetének történelmi tanulságai mellett* című kiadványt, pedig a beérett Ady-kultuszt ez jelzi. A Bartha Miklós Társaság Ady-esteket szervezett, s a társaság szellemi arculatát is Ady és Szabó Dezső formálta. Az 1928. március 18–20-i Ady-ünnepséget előkészítő felhívásban így fogalmaznak: „A bennünk élő ifjú Magyarországot akarjuk kibontani, azt a szellemiséget, mely Ady Endre halhatatlan költészetéből életrevaló súlyos tanácsokat merített. Meg kell szólaltatnunk azt a népi eszmét, mely a zárt középosztály öntudatát az ifjúságban a magyar munkás és paraszttömegekért való szociális felelősségérzetté olvasztja át és az új magyar öntudat gerincévé és faji mélységek talaját egészségévé teszi.” Így épül az új, a társadalomformáló tudat Adyra. Lehet persze, hogy Kosztolányi írástudatlanjai a kurzus neofitáiban keresendők, ám vitathatatlan a pamflet megállapításának igazsága, az 1920-as évek végére Ady már nem csak divat volt, hanem „vallás”.

Veres András részletesen bemutatja a vitairatot, elemzi annak retorikai felépítettségét, fordulatait: kimutatja az egyes szöveghelyek szépirodalmi előfordulását is. Elemzi Kosztolányi szövegének nyelvi megalkotottságát, az Ady-hívók messianisztikus rajongásának szellemes kritikáját adva. Valóban ebben a részben kísért Karinthy szelleme, de nem annyira az *Így írtok ti*, mint inkább a *Hát bizony János*. Különösen ebben a részben: „Ámuldoztak azon, hogy mennyire valóra vált az a megrendítő jóslata, hogy egykor minden rosszul fog majd végződni. A csecsemő bölcsője mellett pedig akárki megjósolhatná, hogy az végül biztosan meghal és koporsóba kerül.” (Karinthy rendkívül találó gúnyrajzai ugyancsak *A Tollban* jelentek meg 1929-ben.)

„Ha figyelmesen olvassuk a szöveget, világossá válik: Kosztolányit nem előítéletesség vezeti, hanem radikálisan eltérő világgépe (és ennek belátása) gátolja meg abban, hogy érzelmileg azonosulni tudjon Ady költészetével” – írja Veres András, mintegy elhárítva a személyeskedés kicsinyességeit, az emberi irigység gyarláságait. A pamflet valóban két világgép és két költészet-típus szembenállásaként értelmezhető. Ebben Kosztolányi a politikumot, és az annak formát adó nyelvi eszközöket kárhoztatja leginkább. Ugyanakkor tény, Kosztolányi megfelel az arról, hogy az általa is hivatkozott Petőfi költészete elválaszthatatlan a közéletiségtől.

A *Kosztolányi Ady-komplexuma* rendkívül szórakoztató, lebilincselő olvasmány. Meglehető sokatlan dicséret ez egy tudományos munka értékeléséhez, hisz gyakran a tudományosság a nehezen érthetőség szinonimája. A könyv műfaja – mint a címlapon olvasható – filológiai regény. Valóban, sokszereplős, szerteágazó történet bontakozik ki, amelyet a szerző jól követhetően rendez egybe, értelmezve-magyarázva a két költő nevezetes konfliktusát. Hatalmas mennyiségű adatot halmoz fel első és másodforrásokból. Újrafelfedez. Valószínűleg nem túlzás, hogy Veres András felfedezte magának Szabó Dezsőt (ezt mutatja a kötet megjelenése óta publikált Szabó Dezső-tanulmánya is). Szabó Dezső újra felfedezése rendkívül indokolt, hisz nézetei erősen hatottak a korszak számos alkotójára, gondolkodójára, Németh Lászlótól Erdei Ferencig. S ugyancsak az újrafelfedezés szándéka érezhető Kiss Ferenc *Érett Kosztolányijának* gyakori hivatkozásában. Ennek is ideje lenne.

A kötet nemcsak a két főszereplő portréját rajzolja meg vitájuk kapcsán, hanem számos mellékszereplő, kortárs is megjelenik. Írások, visszaemlékezések szólnak bátor, gerinces kiállásról és emberi gyengeségekről, bátortalanságról, kicsinyességről, hazug-

ságról, csalásról. Nincs ezen mit csodálkozni, hisz az irodalmat is emberek teremik, akik olykor gyengék, hataloméhesek, pénzsóvárok, nőcsábászok, alkoholisták, irigyek, hiúak, kicsinyesek, önzők stb. A regény az emberről szól, a filológiai regény a művészetekben, az irodalomban élő emberről. Rendkívül olvasmányos és tanulságos Kosztolányiné esete Bécsben, aki elszólja magát óvatlanul, hogy mit is gondol férje valójában a *Pardon*-cikkekről. Amint az az eset is, ahogy Kosztolányi meg akarja szerezni Babits támogatását a pamflethez, hívó szavakat épít be, már a címmel is (ld. Babits *Az írástudók árulása*), s a cikket követő vitában Babits kihátrál Kosztolányi mögül. Az *Esti Kornél énekének* zseniális sorait („*Jaj, mily sekély a mélység / és mily mély a sekélység / és mily tömör a hígság / és mily komor a vígság.*”) Babitsnak az Esti Kornélról írott elmarasztaló megjegyzése ihlette: „*Néha majdnem mindegy, miről beszél; szívesen megbocsátjuk pózait, észre sem vesszük koronkénti hígságát...*” Erre válaszolt Kosztolányi az *Esti Kornél énekével*, s majd az *Ellenvélemény* című cikkével: „*Csak eszközeink vannak, céljaink nincsenek. Minthogy pedig céljaink nincsenek, az eszközöket tökéletesítjük, azokat emeljük céllá.*”

(Balassi Kiadó, 2012)

Kolozsi Orsolya

Pontos, kerek kis világok

(Darvasi Ferenc: Elválík)

Aki nem tudja csinálni, az kritizálja – hangzik a kritika fogalmát félreértő, a kritikust rossz színben feltüntető, mégis gyakran hangoztatott megállapítás, melyre természetesen rengeteg ellenpélda kínálkozik. Egyrészt közismert, hogy sok írónk, költőnk aktív kritikusként is jelen volt/van az irodalmi életben, másrészt vannak olyan kritikusok, akik kritikus ténykedésük során, annak hatására válnak íróvá. A két kategória elvileg nem különül el élesen, de a kritikairás, prózairás időrendiségén azért érdemes elgondolkodni néhány pillanatra ezen kettős életművek, kétfelé húzó alkotók esetében. A *Bárka* szerkesztőjeként ismert Darvasi Ferenc jó pár éve publikál novellákat különböző folyóiratokban, eddig azonban főként kritikusként könyvelték el. Ehhez hozzájárulhatott az is, hogy 2011-ben megjelent első kritika- és tanulmánykötete, a *Határjárás*, mely – számomra legalábbis – azt sugallta, hogy elsősorban kritikusként definiálja önmagát. Azonban az első kritikakötetet a következő évben az első novelláskötet követte, mely elbizonytalanítja ezt a – feltételezett – kritikusi dominanciát. Ezen persze nem érdemes túl sokat töprengeni, de azt meg lehet nézni, hogyan és mennyire hat, illetve hat-e egyáltalán a kritikusi szemlélet az írói elgondolásokra. Metaforikusabban fogalmazva, lendíti-e, esetleg fékezi a kritikusi kéz a szépirodalmi szövegen dolgozó másik kezét? Egyáltalán, hatással vannak egymásra?

Kritikusként Darvasi Ferenc jól ismeri a kortárs szövegeket, a legfontosabb tendenciákat és irodalomelméleti teóriákat. Profi olvasó, és vélhetően írás közben sem tud ebből a pozícióból kilépni. Ennek ellenére sikeresen elkerüli azt a hibát, hogy túlságosan teoretikus legyen, hogy írásaiba elméleteket szuszakoljon bele, hogy mindeközben elveszítse, esetleg sohase találja meg saját hangját. Úgy tűnik, képes arra, hogy írás közben kritikusi énjét biztonságos távolságban tartsa, hogy ez a két szerep elváljon egymástól, de legalábbis ne fonódjon össze szétszalazhatatlanul. Már ennél a problémánál el lehet játszani a cím többértelműségével, hiszen az *elválík* ige nemcsak egy házasság felbomlására utalhat (mint ahogy a címadó novellában ez történik), hanem általánosabban is érthető: elmegy valamitől, amihez eddig tartozott, illetve két irányba megy két rész, ami eddig egybe tartozott (ezt az interpretációt a borítón kettéágazó vonatsín is erősítheti). A kritikus és az író például. S hogy mi lesz ebből, az majd elválík, hogy az ige még egy jelentését bemozdítsuk az értelmezésbe.

A huszonnégy novellát tartalmazó kötet első írásai (*Lodövi*, *Picurka*, *Munkaügy*) egyes szám első személyben tudósító elbeszélő segítségével szólalnak meg, jellemző rájuk a hosszúmondatos szerkesztés, a monologikusság. Ezek a szövegek Tar Sándor világát és hangját idézik, a perifériára szorult vidékiek sorsát, az alkoholizmust, az állati ösztönök

működését, a reménytelenség fojtogató, borzongató atmoszféráját mégis bizonyos szépséggel megfestve. Párhuzamként esetleg felvetődhet még Krasznahorkai László vagy Grecsó Krisztián neve, akik, ha más-más módon is, ezt a Békés megyei világot, a sokszor kilátástalan létet és vidéket igyekeznek megjeleníteni, érthetően és érezhetően bemutatni. A könyv későbbi írásai némileg eltávolodnak ettől a hangtól, a vidéki élet mellett a főváros világa is megjelenik, a korábbiakhoz hasonlóan ennek is főként a perifériája, szomorú kis történetek, félresiklott életek (*Retúr, Szentivánéj*). Fontos téma lesz még a fővárosi, fiatal értelmiség életformája, történetei (*Irodalmi kapcsolatok, Egész életen át?, Irány az élet*), majd a kötet legvégére egy igazán személyes írás kerül (*Hungária*), egy furcsa vonatút története, melyben, bár egyes szám harmadik személyben hangzik el, az *Elválík* szerzőjére ismerhetünk. Nem derül ki, hogy a kötet szerkesztésénél az időrend-e az irányadó, de mindenképpen van egy ív, melyen látható, hogy bizonyos témaváltások, ezzel együtt stílusváltások is végbementek az eddigi korpuszban. Nagyon érdekes, hogy nemcsak a szövegek témái, hanem stílusuk, fogalmazásmódjuk, hangjuk is változik. Az első írásokra a többszörösen tagolt, többsoros hosszúmondatok a jellemzőek, a későbbiekben ezek a mondatok megrövidülnek, és előfordul, hogy a novella szinte nem más, mint egy drámai szerkesztésű, pergő dialógus (*Melanzs*). Témák és stílus tekintetében is változatos a könyv, és ez nem is kifejezetten meglepő első kötet esetében. Darvasi Ferenc (egyelőre) több hangú szerző, aki a szerkesztésben azonban megbízható, már-már tévedhetetlen. Novellái, fogjanak át akár különböző időintervallumokat, beszéljenek faluról vagy városról, állítsanak a középpontba más-más kérdéseket, használjanak mindehhez különböző elbeszélésmódokat – szerkezetüket tekintve minden esetben pontosak, arányosak. Jó ütemű írások ezek, ha kell pergőek, ha arra van szükség, a késleltetésben remekelnek. Ez utóbbira rendkívül jó példa a *Meglepetés* című szöveg, mely az egyes szám első személyben megszólaló apa meglepetését az olvasó meglepetésévé is teszi. A férfi feleségével együtt nagyon várja, hogy lánya, kihez az egész család nagy reményeket fűz, bemutassa szerelmét. Már a második bekezdés elején kiderül, hogy a lány választottja óriási csalódás, elsősorban az apának: „*Aztán megjöttök, és álltunk az ajtóban leforrázva. Van, hogy az első pillanatban eldől minden. (...) Felkészültem mindenre, de hiába. (...) Nem kívánom senkinek az érzést, ami magával ragadott, ahogy megpillantottam a lépcsőházban.*” Az olvasó látja, hogy az elbeszélőt az első pillanatban csalódás éri, innentől kezdve az apa lelki vívódásai és sértett, sértő viselkedése kerülnek a középpontba, de hogy miért is ez az „összeomlás” egész pontosan, az legfeljebb sejtethető, a magyarázatra a szöveg utolsó előtti bekezdéséig várni kell: „*Ilyen még nem volt a városban, mit gondolsz, hagyni fogom, hogy kimázzolják a házra: Tóték négerfasz-szopók?*” Az olvasó nem érti, mi lehet ennyire borzalmas az apa számára, mi az, amitől már az első pillanatban meghökken, és izgatott várakozása gyűlöletbe fordul át. Nem érti, épp ezért az olvasás során ezt az információt várja, keresi leginkább, de a nagyszerű szerkesztésnek köszönhetően ez csak akkor derül ki, mikor már a végsőkéig fel lett csigázva.

Darvasi Ferenc jó novellista, aki pontosan érti és érzi ennek a műfajnak a lényegét, tudja, hogy csupán néhány oldal áll a rendelkezésére ahhoz, hogy felépítsen egy kis világot. Az elbeszélés, a novella nem divatos műfaj mostanában, sokkal népszerűbb regényeket írni, sokan szinte a regényírás előszobájaként tekintenek a kispikára, holott voltak ennek a műfajnak nagy korszakai, elég csak a 19–20. század fordulójára gondolni. A szerző számára vélhetően fontos – hiszen stílusban, vagy akár szövegszerűen is visszaköszönnek – szerzők, Mándy Iván vagy Tar Sándor is elsősorban ebben a műfajban mozogtak otthonosan, ezt vallották elsősorban magukénak. Kifejezetten üdítő egy ilyen kötet napjaink irodalmában, főleg mivel úgy tűnik, Darvasi nemcsak „dobbantónak” használja majd a rövidprózát, hanem ebben a műfajban talált valóban magára.

Mándy és Tar Sándor „szelleme” egyébként nemcsak a műfajban és a stílusban érhető tetten, hanem a témákban is. Darvasinak, csakúgy mint Mándynak, nagyon fontos a foci, a pálya és az ehhez köthető sajátos világ, mondhatjuk akár, hogy szubkultúra. A *Fű kettő* című hosszúmondatos emlékező, nekrológszerű szövegében egy vidéki focipálya és -csapat élete elevenedik meg, a szöveg minden sorából az látszik, hogy a bemutatás rendkívül hiteles, a hosszabbítások, a tizenegyesek, az öltözők világa mind személyesen megélt, jól ismert élmények: „...és naprakészen lenyírva a gyept, a lyukak, kátyúk betömve, feltöltve, labdafogó rács a kapuk mögé, összerakva három padsor a nézőknek, aláhordva, a jobb látásviszonyok érdekében, a föld, a trikolór frissen mosva, vasaltan lobog a bejárat felett, és még arra is ügyelt, hogy a fehér kapuvás mellé kék háló dukál...” A vonatok iránti jól látható vonzalom (gondoljunk akár csak a borítóra) inkább Tar Sándorhoz köti, a téma elsősorban nem irodalmi toposzként érdekli (a paradox, mely egyszerre mozdulatlan helybenlét, de eközben utazás is), jóval erőteljesebb nála a téma társadalmi, szociográfiai vetülete. Az elhagyatott rendező pályaudvarok kocsmái, a vasútnál dolgozó munkások világa érdekel igazán. Több novella is kötődik a témához (*Picurka*, *Utolsó járat*), az egyik legjobbban sikerült az *Ünnepi ebéd*, melynek egy vasúti remíz adja meg a háttérét és hangulatát, ugyanakkor egy kis család életébe is bepillantást nyerünk. A vágánybenéző (!) apját kereső kisfiú, kezében ételhordóval sokáig bókászik, szinte karkai a hangulat, úgy tűnik, sosem talál céljához, de mikor végre megtalálja az édesapját, talán az addig hordozott, egyre növekvő feszültség kirobbanásaként hasra esik, s az ételhordó tartalmát kiborítja. A gondosan őrizgetett karácsonyi ebéd nem ér célba, de az apa kitűnő érzéssel, gyengéd-viccesen oldja a feszültséget, így a szorongással teli írás végül kitűnő (meg)oldással záródik, s egyben az emberi kapcsolatok (ez esetben egy apa-fiú kapcsolat) erejére is rávilágít: „Nem bírta már tovább, ő is elmosolyodott erre. Folyt a könnye, az orra, szípigott, úgy nevetett. Először csak kénytelenül, kezét a szája elé téve. Majd önfeledten, leplezetlenül. (...) Előkerített két száraz kiflit a kenyértartó mélyéről. Az egyiket a fiúnak nyújtotta, és visszaült a pocsolyába. Boldog karácsonyt! – mondta, és koccintottak az üres kiflikkel.” A szöveg olvasható akár egyfajta parafrázisként is, mely Kosztolányi *Kulcs* című szövegével létesít párbeszédet. Az elvesztett, apját kereső fiúcska képe ugyanaz, s bár Darvasi nem analizál és magyaráz, sokkal kevésbé pszichoanalitikus, mégis van egy erőteljes párhuzam, azzal a különbséggel, hogy míg ott a szorongató helyzetet az apa viselkedése csak tovább rontja, addig Darvasinál, ha a díszletek ugyanolyan kopottak is, a szeretet, az apa szeretete mégis képes kiszínezni, megnyugtatóan lezárni a történetet.

Az eddigiek mellett domináns téma még a nő-férfi viszony, a szerelem, a szexualitás kérdése. Ezek összefonódása meglehetősen érdekes, hiszen az lehet a benyomásunk, hogy ebben a szövegvilágban pont fordítva történnek a dolgok, mint ahogy a valóságban gondoljuk, hogy történnek, vagy legalábbis hisszük, hogy történniük kellene. Ahol erős a lelki kapocs, ott nem kerül sor aktusra, a szexualitás valami érthetetlen, legfeljebb csak sejthető oknál fogva szőnyeg alá söpört, kínosan került téma (*Irodalmi kapcsolatok*), ahol pedig érzelmeknek nyoma sincs, ott kap szerepet a testiség (*Irány az élet*). Vagy a *Retúr* elbeszélője, aki szerelmével, Dénessel nem tud szexuális kapcsolatot létesíteni, ezért agresszív, szexuális értelemben is domináns főnöke mellett köt ki. Mintha az a tapasztalat jelenne meg ebben a tendenciában, hogy a szexualitás, a testek egymásra találása teljesen elválasztható a szerelemtől, de valójában mégsem: ezek az írások ugyanis épp azt bizonyítják, hogy ha a két dolog szétválasztható is, ez a szétválás nem természetes és jóleső állapot, hanem minden alkalommal meghasonlottsággal, megalázással, kisebb-nagyobb szenvedéssel és kényelmetlenséggel jár együtt.

Darvasi rövid szövegei pontosak, érthetőek, figurái szerethető kisemberek, gyári munkások, pincérmők, egyetemisták, akikkel nem tudunk nem szimpatizálni, még akkor sem,

ha egyébként nem vagyunk egy véleményen velük. A novellák nem pszichologizálnak, de sokféle érzelem jelen van bennük, a kiábrándultság, a félelem, a szorongás, az öröm, az elhagyatottság, a gyász, a szerelem, a rajongás és még sok más. Aki pedig érzelmekkel foglalkozik, könnyen válhat patetikussá, és ez a probléma több szövegben is megjelenik, sokszor épp az elbeszélő/hős fogalmazza meg ezzel kapcsolatos félelmeit: *„...mert az alkohol, meglásd, gyerek, előcsalogatja a lelket, ha kell, a legsötétebb zugból is, és leszárom, ha patetikus...”* (Picurka) Az *Elválik* szövegei ugyan sohasem lesznek patetikusak vagy giccsek, de úgy tűnik, még ezt a kockázatot is vállalnák, mert nem képesek cinikusan elfordulni az élettől, irodalmi, esztétikai okokra hivatkozva. Őszinte, tiszta kötet ez, melyek egyik legnagyobb erénye, hogy nem akar többnek látszani, mint ami, nem akarja „beszakítani az asztalt”, bőven elégnek látja – úgy tűnik legalábbis –, ha egy kis lelket előcsalogat. És ez egyáltalán nem kevés.

Palatinus Kiadó, 2012

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA KFT KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.

Lang Lekek
Gegayen

10
2013

Petofi rteme

Dr
2013

Védj út

terstépi

A halál előtt

még...

Életi maskák,
konkoly,
+ szent
félkéz

Т^н NT IDOK

10/10/13

3 novembre, Cretin

PO

2017

Сектор:
Платон
Морев

DC 2013

Author: 3
never

25
2013

2 öreğ
(K.F. & K.D.)

Urtula - Esti

15/08/01

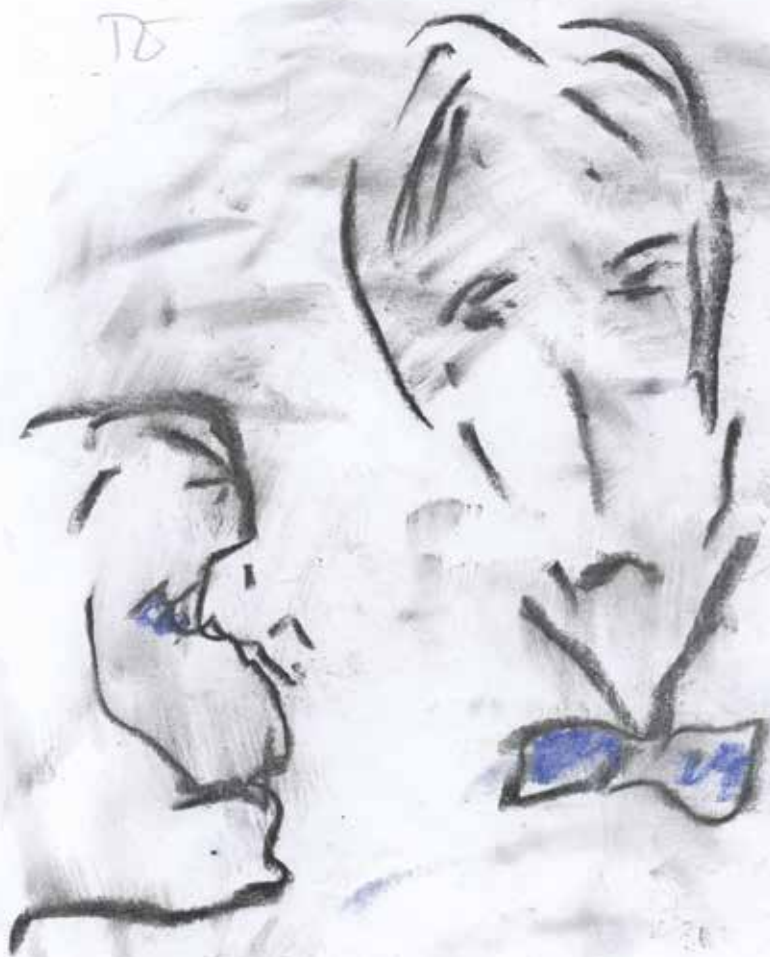
10
2013

Mosstolcinyi
Classic

2012

TO

K&K

17 2017

17 2017

15.12

15.12

Manitka is Montalupi

10 2012

Arabi Lönuc

10 2012